

KİTABXANAŞÜNASLIQ

Mehmanəli MƏMMƏDOV

Dosent

Esmira NURİYEVA

Magistrant

AZƏRBAYCANDA DEPOZİTAR KİTABXANALARIN TƏŞKİLİ

Hazırda respublikamızda ərazi və istehsalat prinsipi əsasında təşkil edilmiş vahid kitabxana sistemi müntəzəm olaraq inkişaf etməkdədir. Vahid kitabxana sistemi dedikdə müxtəlif kitabxana şəbəkələrinin ölkə daxilində yerləşdirilməsi, onların arasında qarşılıqlı əlaqə, eləcə də onlara rəhbərliyin təşkili nəzərdə tutulur. Bu sistemdə depozitar kitabxanaların da özünəməxsus yeri vardır. Depozitar kitabxanaların təşkili xüsusiyyətlərindən danışmadan əvvəl bu kitabxanaların yaranma tarixi haqqında qısaca məlumat vermək məqsədəuyğun olardı. Bu həm də depozitar kitabxanaların təşkili məsələlərinin izahı baxımından məqsədəuyğundur. Depozitar kitabxanaların yaranması kitabxana fondlarının köhnəlmiş, müvəqqəti əhəmiyyətə malik olan və az istifadə edilən ədəbiyyatlardan təmizlənməsi prosesi ilə bağlıdır. Kitabxanaların kitab fondlarının tərkibi siyasi, elmi, istehsalat və bədii cəhətdən qiymətli olan, kitabxanaların qarşısında duran müxtəlif xarakterli vəzifələrin yerinə yetirilməsinə kömək edən ədəbiyyatdan ibarət olmalıdır. Bununla birlikdə bəzi nəşrlər müəyyən müddət keçdikdən sonra fiziki cəhətdən köhnəlir, öz ideya- tərbiyəvi, elmi və təcrübi əhəmiyyətini itirir, kitabxananın profilinə uyğun olmur və s. Belə nəşrlər vaxtlı-vaxtında kitabxana fondlarından çıxarılmalıdır. 1974-cü ilə qədərki dövrdə kitabxana fondlarında toplanmış çox nüsxəli

və profilə uyğun olmayan ədəbiyyat ən yaxşı halda digər kitabxanalara və ya respublika kitabxanalarının mübadilə fondlarına verilirdi. Bu işə aşağı vəsələ kitabxanalarının heç bir marağına uyğun gəlmədiyindən belə ədəbiyyat çox zaman tamamilə yararsız kitablarla birlikdə fondan çıxarılır və məhv edilirdi. Respublika kitabxanalarında min nüsxələrlə kitab və qiymətli ədəbiyyat bu yolla kitabxana fondlarından çıxarılmışdı. Doğrudur, elmi və istehsalat baxımından öz əhəmiyyətini itirmiş, az istifadə olunan ədəbiyyatın fondan çıxarılması, fondun yerləşdiyi sahədən qənaətlə və düzgün istifadə etməyə, onun dövrüyyə göstəricilərini yüksəltməyə və xidmət işini səmərəli təşkil etməyə imkan verir. Lakin az istifadə edilən ədəbiyyatı mühafizə etmək və lazım olduqda oxucuların istifadəsinə vermək də vacibdir. Bundan əlavə elə ədəbiyyat vardır ki, onun tədqiqi məsələlərinin zəruriliyi müxtəlif aspektlər baxımından ancaq bir neçə ildən sonra meydana çıxır. Bütün bunlara görə də kitabxana işi haqqında 1974-cü il 8 may tarixli qərar az istifadə edilən kitabları mühafizə edən keçmiş ümumittifaq mərkəzi- sahəvi və respublika depozitar fondlarının yaradılması vacib bir vəzifə kimi irəli sürülmüşdür.

Fondun təşkilinə belə bir qayda ilə yanaşmaq, fondun fəal və passiv hissəsini müəyyən etmək imkanı verir. Elmi-tədqiqat işlərində ölkənin kitabxanalarından daha səmərəli istifadə etmək üçün təminat yaradır, oxuculara xidmət işinin səviyyəsini yüksəldir, kitab fondlarından istifadə zamanı təkrarçılığı aradan qaldırır. Bütün ölkə miqyasında kitabxana- depozitarların planauyğun yerləşdirilməsi üçün KAA yolu ilə ədəbiyyatın alınması da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qərarın bu baxımdan oynadığı çox mühüm tarixi rolu və əhəmiyyətini inkar etmək elmi cəhətdən düzgün olmazdı. Qeyd etmək lazımdır ki, 80-ci illərdə bu qərara, onun mahiyyətinə dair çoxlu sayda məqalələrin heç birində

bu məsələ, onun rolu və əhəmiyyəti haqqında danışılmamışdır. Tarixi faktları və hadisələri danmaq, onları saxtalaşdırmaq isə elmi təhlilə tamamilə zidd bir hadisədir. Buna görə də tədqiqat işində mövzu ilə bağlı olaraq, elmi təhlil işinin obyektivliyinə görə 1974-cü il qərarının müvafiq müddəalarından, onun yerinə yetirilməsi gedişindən və müasir səviyyəsindən izah edilməyə səy göstərilmişdir .

1974-cü il qərarından sonra keçmiş SSRİ Mədəniyyət Nazirliyinin qərarına əsasən bütün respublikalarda olduğu kimi Azərbaycanda da 1977-1980-ci illər üçün depozitar sistemin planı təsdiq olunmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan kitabxanalarında çalışan kitabxanaçıların ədəbiyyatın seçilməsi, depozitar saxlanma üçün nəşrlərin müəyyən edilməsi metodlarına yiyələnməsinin öyrədilməsi vacib bir məsələ kimi qarşıda durdu. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün respublikanın bir sıra kitabxanalarında kitabxanaçıların ixtisasının artırılması kurslarında depozitar kitabxana fondlarının iş metodlarının öyrənilməsinə həsr olunmuş seminarlar, mühazirələr və digər kütləvi tədbirlər keçirilməyə başladı. Fondun depozitar saxlanması sisteminin təşkili məsələsinə həsr olunmuş ilk seminar-müşavirə 1977-ci ilin 25-27 aprel tarixində Voronejdə keçirilmişdir. Kitabxana işçiləri üçün müəyyən olunmuş ilk belə seminar- müşavirədə 11 respublikadan, o cümlədən Azərbaycandan 10 nəfər dinləyici iştirak etmişdir (6).

Fondların depozitar mühafizəsi sisteminin tətbiq edilməsi mövcud vəziyyəti əsaslı surətdə dəyişdirmişdir. Qeyd olunan dəyişikliklərin əsas mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir.

Həmin iqtisadi- coğrafi rayonun profiline uyğun olan bütün ədəbiyyatın mühafizəsi və digər kitabxanalara onların sifarişi ilə verilməsi üçün cavabdeh olan kitabxana-depozitariya şəbəkəsinin yaradılması. Böyük elmi və mədəni əhəmiyyətə, tərkibcə tarixən formalaşmış nadir

fonda malik olan kitabxanalar istisna edilməklə qalan kitabxanalar fondun ən qiymətli hissəsinə daxil olmayan, az soruşulan ədəbiyyatı müntəzəm surətdə seçir və depozitariyaya verirlər. Depozitar kitabxanalar ölkənin təbii-iqtisadi rayonlaşdırılmasını və inzibati ərazi bölgüsünü nəzərə almaqla planlı surətdə yerləşdirilir ki, bu da sifarişlərin kitabxanalararası abonement vasitəsilə tez və bütünlüklə yerinə yetirilməsinə əlverişli şərait yaradır.

Depozitar kitabxana sisteminin təşkil edilməsinin ən mühüm xüsusiyyəti onun ümumdövlət xarakteri daşmasıdır. O, ölkənin bütün kitabxanaları üçün vahid sənədin təsdiq olunması ilə şərtlənmişdir. Əsasnaməyə görə depozitariya sistemində ölkənin kitabxana şəbəkəsi quruluşunun və elmi-texniki məlumat sisteminin xüsusiyyətlərini əks etdirən ərazi və sahəvi prinsiplər uyğunlaşdırılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yalnız nadir nəşrlərin mühafizəsi və onlarla iş aparılması üçün xüsusi depozitar kitabxanalar yaradılmışdır. Bu, binaların tikilməsi, ştatların saxlanması, nəqliyyat və böyük kitab kütləsinin işlənməsi üçün çoxlu vəsait tələb edə bilərdi. Depozitarların mövcud olan böyük kitabxanaların bazası əsasında təşkil edilməsi daha məqsədə uyğundur. Belə kitabxanalar uzun illər ərzində məcburi nüsxə aldıklarından onlar kifayət qədər mükəmməl ədəbiyyat komplektinə malikdirlər və öz fondlarına çox da böyük olmayan kolleksiyalar, bəzi hallarda isə keçmiş illərin nəşrlərindən vahid nüsxələr qəbul edəcəklər (4,s.107-111).

Keçmiş Sov.İKP MK-nın «Zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyəsində və elmi-texniki tərəqqidə kitabxanaların rolunun artırılması haqqında» 1974-cü il qərarı kitabxanaçılıq işinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlər sırasında ölkədə kitab fondlarının depozitar qaydada saxlanması üzrə ümumdövlət sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur. Qərarla məsələnin mahiyyəti tam dolğunluğu ilə açılib

göstərilmişdir: «Elmi kitabxanaların və vilayət kitabxanalarının kitab fondlarından daha səmərəli istifadə etmək, ölkənin əsas iqtisadi rayonları üzrə onları daha planauyğun şəkildə yerləşdirmək məqsədi ilə nəşr olunduğu bütün illər üçün az istifadə olunan kitablar kitabxanada az miqdarda (depozitar kitabxanalarda) saxlanılır. Digər kitabxanalar idarə mənsubluğundan asılı olmayaraq az istifadə olunan ədəbiyyatı depozitariyaya verməli və onu orijinalına və ya surətinə ehtiyac olduğu kitabxanalararası abonement üzrə ala bilər» (2).

Qərarla həmçinin göstərilirdi ki, müvafiq nazirliklər, idarə və təşkilatlar (keçmiş Dövlət Elm və Texnika komitəsi, Elmlər Akademiyası Rəyasət heyəti, Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyi) ümumittifaq xarakterli depozitar kitabxanaların siyahısını və onların fəaliyyətinə dair əsasnaməni altı ay müddətinə təsdiq etsinlər. Buna müvafiq olaraq yuxarıda adları çəkilən nazirliklərin iştirakı ilə 1974-cü il dekabr ayından 1975-ci ilin mart ayı arasındakı müddətdə «Ölkə kitabxanalarının kitab fondlarının depozitar saxlanması təşkil haqqında Əsasnamə» təsdiq edildi. Qəbul edilmiş «Əsasnamə»yə əsasən az istifadə olunan, lakin elmi və yaxud mədəni sərvət kimi əhəmiyyətli olan kitabların və sənədlərin depozitar mühafizəsindən məqsəd kitabxana fondlarının daha səmərəli təşkil edilməsi, qorunması və onlardan istifadə olunması, habelə bu fondların ölkənin əsas iqtisadi- coğrafi rayonlarında planlı şəkildə yerləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur (5,s.18-20). «Əsasnamə»də həmçinin kitabxanalarda və mərkəzi sahəvi elmi- texniki informasiya orqanlarında yaradılacaq depozitar kitabxanaların adları verilmişdir. Keçmiş ümumittifaq əhəmiyyətli depozitar mühafizə funksiyaları iri elmi- universal, elmi- texniki və xüsusi kitabxanaların, həmçinin ümumittifaq və mərkəzi sahə elmi- texniki məlumat orqanlarının üzərinə düşürdü. Bütün universal, respublika, ölkə və vilayət

kitabxanaları diyarşunaslıq ədəbiyyatı üzrə depozitar fond funksiyasını yerinə yetirirdilər. Göründüyü kimi, qərada ölkədə kitab fondlarının depozitar mühafizəsi üzrə ümumdövlət sisteminin yaradılması nəzərdə tutulurdu. Lakin SSRİ-nin dağılması ilə əlaqədar bu vəzifə orta pillədə qaldı. Buna görə də depozitar kitabxanalar və onların təşkili məsələləri ümumrespublika səviyyəsində öyrənilməlidir.

Azərbaycanda depozitar kitabxanaların təşkili 1975-ci ildən başlanmış, 1978-ci ildə rəsmiləşmişdir. Bir cəhəti xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda müstəsna depozitar mühafizə fondları formalaşmışdır.

Depozitar kitabxanalar kitab fondlarının daha səmərəli təşkil edilməsi, respublikanın əsas iqtisadi rayonları üzrə onların planauyğun qaydada yerləşdirilməsi, oxuculara kitabxana- biblioqrafiya xidmətinin yaxşılaşdırılması, bir çox kitabxanalar tərəfindən fondların paralel saxlanması üçün yeni kitab anbarlarının tikintisi və lazım olan ştatların saxlanması üçün xərcin azaldılması məqsədilə yaradılmışdır. Ölkəmizdə depozitar kitabxanalar əhəmiyyətini itirmiş və müxtəlif kitabxanalardan bir yerə daşınıb yığılan ədəbiyyatın saxlandığı anbarlar deyil, elm və istehsalat kitabxana- biblioqrafiya xidməti sistemində mərkəzi kitabxanalar vəziyyətində olan və depozitar qaydada saxlanma funksiyasına malik olan, fəaliyyət göstərən iri kitabxanalar olması haqqında baxış geniş yayılmışdır.

Elmi və xüsusi kitabxanaların, xüsusilə də elmi-tədqiqat idarələrinin və müəssisələrin tərkibində fəaliyyət göstərən kitabxanaların əksəriyyətinin fondları daha aktual profilli ədəbiyyata malik olan operativ əhəmiyyətli fondlar kimi başa düşülür. Onların hər birində bir çox keçmiş illər üzrə nəşrlərin, bir- birindən uzaq olan oxşar mövzular üzrə ədəbiyyatın, az soruşulan və s. kitabların olmasına ehtiyac yoxdur. Bu cür nəşrlər yalnız depozitar kitabxanalarda

cəmləşdirilir və bu kitabxanalarda həmin nəşrlər müxtəlif kitabxanalar üçün kollektiv istifadə predmetinə çevrilir.

Depozitar kitabxanalar az soruşulan ədəbiyyatın depozitar saxlanması üzrə vahid dövlət sistemini əmələ gətirirlər. Həmçinin «Əsasnamə»də sistemin formalaşmasının əsas prinsipləri olaraq göstərilmişdir ki, bu sistem ərazi üzrə və sahə əlamətlərinə görə qurulur və idarələrarası fəaliyyət göstərir. Problemi müxtəlif aspektlərdə həll etməyə imkan verən sistemin prinsipial yeniliyi və şəksiz üstünlüyü bundan ibarətdir.

Depozitar kitabxanalar fəaliyyət göstərən ən böyük universal, çoxsahəli və xüsusi elmi- texniki kitabxanaların bazasında yaradılır. 1974-cü il qərarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Sovetinin 20 may 1978-ci il tarixli, 169 №-li sərəncamı ilə Azərbaycanda aşağıda adları çəkilən 5 kitabxanada müstəqil depozitariya fondları yaratmaq məqsədə uyğun hesab edilmişdir:

1.M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət kitabxanasının nəzdində ictimai və humanitar elmlər üzrə depozitar şöbəsi.

2.Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əsaslı kitabxanasının təbiət elmləri üzrə depozitariya şöbəsi.

3.Azərbaycan Respublika Elmi- Texniki Kitabxanasının texniki elmlər üzrə depozitariya şöbəsi.

4.Azərbaycan Səhiyyə Nazirliyinin tibb kitabxanalarının depozitariya şöbəsi.

5.Azərbaycan Respublika Elmi Kənd Təsərrüfatı Kitabxanasının depozitariya şöbəsi (4, s.107).

Göründüyü kimi Azərbaycanda depozitar kitabxanalar deyil, ayrı-ayrı kitabxanalarda depozitar fond yaradılmışdır. Ancaq çox təəssüflər olsun ki, M.F. Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası və Respublika Elmi- Texniki Kitabxanası istisna olmaqla yuxarıda adı çəkilən kitabxanaların heç birində depozitar fond lazımi səviyyədə

deyil. Ona görə də dövlət səviyyəsində 1978-ci il qərarına yenidən baxılmalı və respublikamızın iri kitabxanalarında depozitar kitabxana xidməti bərpa edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik.*-Bakı, 2003.- 313 s.

2. *Kommunist.*-1974.-8 may.

3. *Kütləvi kitabxana şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi //M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası.*-Bakı, 1977.-S.53.

4. Vahabova E. *Depozitariya mühafizəsi fondundan səmərəli istifadə edək // 70 il xalqın xidmətində. M.F. Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixinə dair materiallar məcmuəsi.*-B., 1993.-S.107-111.

5. *Библиотекарь*- 1975.-№ 6.- С.18-20.

6. *Советская библиотекосведение.*-1977-№ 4.-С.68-73

**Мехманали Мамедов
Есмира Нуриева**

ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕПОЗИТАРНЫХ БИБЛИОТЕК В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

В научной статье освещена организация и управление депозитарного фонда в республиканских библиотеках. А также проанализировано состояние и пути совершенствования депозитарного хранения фондов различных библиотек.

MÜASİR KİTABXANAŞÜNASLIQDA MODEL ANLAYIŞLARI

Kitabxanaşünaslığın müasir təzahürləri qlobal informasiya mühitinin qanunauyğunluqları ilə vəhdət təşkil edir. İnformatika, pedaqogika və psixologiya ilə qarşılıqlı əlaqə nəticəsində genişlənən kitabxanaşünaslıq terminləri sistemi onilliklər ərzində dəyişilməz qalmışdır. Bu da təsadüfi deyildir. Müasir kitabxanaşünaslıq linqivistikaya uyğun olaraq, dünyanın dil şəkilli təzahürün inkişaf səviyyəsini, o cümlədən konkret peşəkar fikir birliyini daim özündə əks etdirmişdir. Kitabxanaşünaslar ictimaiyyəti uzun müddət inandırmağa çalışmışlar ki, onların tədqiqat obyektləri sistemin təsiri altına düşərək, qeyri-ixtiyari olaraq dəyişir. Lakin bu fikiri onlar istənilən səviyyədə qəbul etmirdilər. Onların bu fikirlərində kitabxana fəaliyyətində ləng dövr çalarları daha çox təzahür edir.

Əlbəttə ki, kitabxana işində kəskin sıçrayışa səbəb olan dövrləri (dövlət reformaları, inqilablar, dekretlər və s.), çıxmaq şərti ilə bəzi mərhələlərdəki bu fəaliyyətsizliyə əsaslanaraq, kitabxanaların o dövriki, fəaliyyəti memorial, «qoruyucu» kimi xarakterizə edilir. Əgər arxada illərcə formalaşan xüsusi qaydalara uyğun qurulan, illərcə dəyişilməyən, «keçmişin qalığı» olan resurs bazası varsa, istənilən sistemdə yeni keyfiyyətləri transformasiya etmək çox çətindir. Bu həm də labüd xarakter daşıyır. Milli kitabxanaşünaslığın banisi Əməkdar elm xadimi prof. A.Xələfov qeyd edir ki, ümumiyyətlə, daxili dəyişmələrə məruz qalmayan struktursuz elm ola bilməz. Başqa elmlər

kimi kitabxanaşünaslıq da daxili və xarici əlaqələrin təsiri altında dəyişmək, yeniləşmək xüsusiyyətlərinə malikdir.

Məlumdur ki, yenidənqurma dövrü ilə yeni yüzilliyə keçid dövrünün üst-üstə düşməsi milli kitabxanaşünaslıqda «modernləşmə» və «informativləşdirmə» perspektivlərini müəyyənləşdirirdi.

«Modernləşdirmə» dedikdə yeni kommunikasiya vasitələrinin mənimsənilməsi başa düşülür. Keçən əsrin ortalarından elektron texnologiyasının kitabxana işinə tətbiqi bu sahəyə təşkilati – texnoloji yenilik gətirdi. Bu prosesə milli kitabxanaşünaslıqda fəlsəfi mənada pozitiv keyfiyyət dəyişikliklərinin toplanması ilə əlaqədar inkişaf variantı kimi baxılır. Hansı ki, bu heç də həmişə keyfiyyət dəyişikliklərinin miqdarı ilə ölçülmür. Modernləşmə hansısa bir nümunənin, etalonun mövcudluğunu ehtimal edir, hansı ki, onunla müqayisədə ona bərabərləşmək cəhdi yaranır. Bizim milli kitabxanaşünaslıqda bu hər şeydən əvvəl kitabxanaların texnoloji cəhətdən təchizatı kimi təzahür edir. Onun inkişafının qeyri-bərabərliyi «qovulan inkişafı», «liderin arxasınca qaç» prinsipini normaya çevirir.

Hazırda kitabxanaşünaslıqda innovasiyalı inkişafı məzmun dəyişiklikləri ilə əlaqələndirirlər: yeni kitabxana siyasəti əhali ilə hakimiyyət strukturlarının qarşılıqlı əlaqəsinin başqa metod və metodologiyası, xidmətin elmi konsepsiyasının işlənməsi və mənimsənilməsi. Onların geniş spektrli fəaliyyətində məzmun dəyişikliyi və bir qayda olaraq göstəricilərin formalaşmamış toplumu refleksiya daha çətin təbə olur, nəinki modernləşmə təşkilatsızlığına. Doğrudan da elektron katoloquna daim daxil edilən kartoçkaların sayının hesablanması, teatr mizan səhnəsini təqlid edən, qeyri-adi bədii-təsviri sərgilərin və yaxud ilin yeganə tamaşası olan kitabxananın «kitab teatrının» təşkilindən çox asandır. Belə olduqda, kitabxana işinin

sosial-mədəni dinamikası yarımçıq qalır, yaxud təhrif edilmiş şəkə düşür.

Ona görə də müxtəlif humanitar bilik sahələrində geniş yayılmış yeni modellər əhəmiyyətli xarakter daşıyır.

Son illərdə peşəkarların ən çox istifadə etdiyi anlayış analizidir. Keçid dövrində anlayışda kök salmış semantikanın yeni həyat reallığından geri qalması haqda məşhur tezis bu metodu bir daha zərurəti edir. Peşəkar anlayışı mümkün qədər istifadə edilən erkən sinonimlərlə tutuşdurmaq xüsusilə maraqlıdır ki, bu da işin forma və prosesində mənəvi təkamülü görməyə imkan verir.

Məlumdur ki, kitabxanaşünaslar bu metodu əhəmiyyətli dərəcədə qiymətləndirə bilirlər və bunun nəticəsində innovasiya proseslərinin inkişafına təkan vermiş olurlar.

Kitabxana işinə bu dərəcədə qiymət verilməlidir və anlayış aparatının təkamülü haqda fikirləşmək yolverilməzdir. Çünki, hər şeydən əvvəl kitabxanalar kütləvidir. O təkcə mədəniyyəti transilyasiya etmir, həm də əhalinin müxtəlif təbəqələri ilə iş aparır. Kitabxana daim mənəvi dəyərlərin təkrar və çoxsaylı təlabatını nəzərə alaraq, onu mətn formasında və dil kommunikasiyası vasitəsilə yenidən istehsal edir. Xüsusilə, kitabxanaların memorial funksiyası onunla təmin edilir ki, nəsillərin mədəni varisliyinin dəyişməsi zamanı o, nəşrlərin etnikdaxili və etniklərarası paylanmasına kömək edərək, bir çox cəhətdən mədəniyyətin «sinxron», «üfüqi», «diaxron», «şaqli» ötürülməsini bütöv bir halda cəmləşdirir. İnkişafın hər iki formasında sənəd, kitab, arxiv materialları, sözün geniş mənasında alət rolunu oynayır. Onların hamısından müxtəlif dərəcədə kitabxanalarda, muzeylərdə, arxivlərdə geniş istifadə edilir. Nəhayət onları «üfüqi» və «şaqli» cəm şəklində birləşdirən universal alət dildir, özü də peşəkar dil. Kitabxanaşünaslıqda bu cür anlayışlar innovasiya monitorinq aləti kimi özünə yer tutmaqdadır.

Məlumdur ki, son dövrlərdə respublikamızda kitabxana işi sahəsində yeni xoşagəlməz təzahürlər yaranmaqdadır: məsələn, kitabxana muzeylər, kitabxana-salonlar, kitabxana-teatr, kitabxana-kafe və s. kimlərinsə yüngül əli ilə yaradılmış yeni sintetik kitabxana modeli «hibridlər» adını alıb, çünki milli kitabxanaşünaslığın konsepsiyasında bu heç də nəzərdə tutulmur. Bu həmçinin peşəkar fəaliyyətə mane olur.

Kitabxana tədqiqatları göstərir ki, iş günü ərzində çoxsaylı danışıklar kitabxanaçının öz şüuruna neqativ təsir edir, onun psixi sağlamlığına zərər verir. Məlumdur ki, sözün köməyi ilə biz təkcə həm söhbətimizə deyil, həm də özümüzə genetik səviyyədə təsir etmiş oluruq. Emosional rənglərdən mühüm olan fikirdə tutulmuş obrazların şifahi çatdırılması şüurda ayrı-ayrı təsəvvürlər arasında xoşagəlməz assosiasiya əmələ gətirir, bu isə insanın genetik strukturunun dağılmasına səbəb olur. Digər xoşagəlməz səbəblərlə birləşdikdə isə (məs: kollektivdə qeyri-sağlam psixoloji abu-hava, qeyri-normal iş şəraiti və s.) bu faktor kitabxanaçılıq fəaliyyətinin tormozlanmasına gətirib çıxarır.

Kitabxana fəaliyyətinin modernləşməsi və məzmun dəyişkənliyi peşəkar leksikaya nə dərəcədə təsir edib? Burada kompüterləşdirmə nəticəsində kütləvi surətdə ingilis dilli anlayışlardan alınma sözlər əsas faktor kimi götürülür. O, eləcə də məzmun yeniliyindəki indiqaatorlardan biri olub, marketinq, menecment, fandraying və s. anlayışların arxasında duran təzahürlərin prinsipial yenilikləri son onilliyin çoxsaylı tədqiqatlarında analiz edilib. Əsas istifadə edilən anlayışların istifadəsi qrupuna təşkilati və texnoloji dövrdə yaradıcı işçilər kimi başqaları da kitabxana fəaliyyətinin yeni ideologiyasını dəqiqləşdirməyə borclu olanlar da cəlb edirlər. Söhbət ingilis kalkası, daha dəqiq onların amerikan variantı olan «kitabxanaların missiyası»,

«multimədəni xidmət» və s. konstruksiyalardan gedir. Onların semantik tərəflərini açmağa cəhd edən nəzəriyyəçilərin çoxu əksər hallarda peşəkar ictimaiyyətə çoxdan məlum olan anlayışlar şamil edirlər. Əsaslarını sayaq: ənənələr və innovasiya, stil və stilistika, modellər və modelləşdirmə, yaradıcılıq fikirləri, məkan və metofora, oyun (bunlar hamısı kitabxana təyinatlıdır). Onlar hər biri özlüyündə öz sinonimlərini əvəz etməli, transformasiya edilmiş məzmunu başqa kontekst verməli, ya da kitabxana təcrübəsində geniş yayılmış yeni təzahürləri əks etdirməlidir.

Adını çəkdiyimiz anlayışlardan bir neçəsinə (məkan, fikir, metafora, oyun) fəlsəfədə ontoloji cəhətdən baxılır. Bu vəziyyət nəinki bizim məsələlərimizi həll etməyə mane olmur, hətta peşəkar fəaliyyətin bir çox xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa kömək edir.

Elmin müxtəlif sahələrində istifadə edilən «ənənələr və innovasiya» anlayışına girişinin «qoşa» variantda üstünlüyü və vacibliyi bir neçə dəfə əsaslandırılıb. 1990-cı illərdə kitabxanalar keçid dövrünün çətinliklərini qaldırmağa çalışdıqları vaxt, bu onlarda peşəkarların öz yaradıcı axtarışlarının nəticəsini «qanuniləşdirməyə» imkan verdi. Biz innovasiyaya kitabxana işinin dinamikası prizmasından baxır, diqqəti kitabxanaların pozitiv inkişafında vadaredici roluna yönəldirik. İnnovasiyada şəxsiyyət üzərində qurulma əsas yer tutur, onun fərdiləşməsi istedadlı oxucunun daxili azadlığının yaradıcı şəkildə necə əks etdirməsi ilə əlaqədardır.

Əgər əvvəllər kateqorial cütlük «ənənə-innovasiya»ya ikili nöqtəyi-nəzərdən baxılırdısa, əksinə o, üçüncü minilliyin həddlərində köhnə ilə yeninin dərin əlaqələrini üzə çıxarmağa kömək etdi. Ənənələr heç də «keçmişdə yaşamaq» kontekstində qurulmur. Əksinə kitabxana işində keçmişlə bu gün və gələcək arasında tarazlıq yaratmaq faktorunu əsas götürür, öz işini keçmiş nailiyyətlərə

söykənərək canlı inkişaf tendensiyası üzərində qurur. Bir göstərişlə kitabxanaların yeniləşməsinə radikal cəhdlər də olub. Amma bu cəhdlər sadəcə olaraq «inqilabçı» menecerlərin artmasına səbəb olub. Belə cəhdlər əsasən illərcə qurulmuş strukturların dağılması ilə nəticələnir, dağınıqlanır, üzərində isə yad texnologiya ilə həddən artıq standartlaşdırılmış kitabxana xidməti istehsalı qurulur. Beləliklə «yeniləşmə» yalnız innovasiya şəklində təzahür etməlidir, əgər o, ənənələrlə yüklənirsə və ya adaptasiya edilərsə demək o yeni formada təzahür edir. Azərbaycan Milli kitabşünaslığının banisi, Əməkdar elm xadimi, prof. A.A.Xələfov bu barədə öz fikrini belə ümumiləşdirir: «Bu cür variant elmi yaradıcılığın mahiyyətini daha konkret açmağa imkan verməklə yeni biliklər və nəticələr əldə etmək üçün əlverişli şərait yaradır. Əvvəlcə problem formalaşdırılır, sonra bu problemin həlli ilə əlaqədar hipotez irəli sürülür. Əgər irəli sürülən hipotezi əsaslandırmaq mümkün olarsa, onun bazasında yeni elmi nəzəriyyə formalaşır, beləliklə yeni kitabxanaşünaslıq biliyi meydana çıxır».

Ənənə və innovasiyanın qarşılıqlı əlaqəsi problemi qaçılmaz olaraq, Müasir Azərbaycan kitabxanaşünaslığında spesifik əhəmiyyət kəsb edir. Bizim kitabxanaların şərəfinə belə qiymətləndirmələrə son onillikdə sosial effektivlik prizmasından baxılmasına çalışılmışdır. Hansı ki, onun heç bir ölçüyə sığmadığı aydın məsələdir. Təcrübədə qəbul edilmiş qaydalara uyğun olaraq, daha çox adət etdiyimiz göstəricilərlə – əhalinin kitabxanaya cəlb edilməsi, gəlişlər, kitab nəşri və s. işlənir, hansı ki, bu məhz işçinin ictimai əhəmiyyətinin dinamikasını özündə bilavasitə əks etdirir. Bu gün kitabxanaşünaslıqda innovasiya elementlərinin aşkara çıxarılması və yenidən əks etdirilməsi kifayət deyil. Artıq yeni ölçü üsulları, qiymətləndirmənin ayrı kriteriyaları tapılmalıdır. Qiymətləndirməyə bu cür tələbat və bugünkü sosial-mədəni vəziyyətin yeniləşdirilməsi, cəmiyyətdə hökm

edən pragmatizm və təşkilati-texnoloji fetişləşmə kitabxana fəaliyyətinin əsaslarına da təsir edir. Mədəni yaradıcılığa «aldadıcı», maraqsız yanaşıldıqda o, nəhayət öz mənasını itirir və artıq yaradıcılıq olmur.

Uzun illər kitabxana fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi tələbatçıların informasiya tələbatının daha dolğun şəkildə ödənilməsinin formalaşdırılması üzərində qurulub. Sözsüz ki, bu informasiya və xüsusən də maarifçilik missiyasını bir yerə yığan vacib bir metoddur. Kitabxana xidmətinin genişləndirilməsi daimi texnoloji tərkibli iş prosesi ilə nəticələnir ki, bu da kitabxananı daimi inkişaf etdirərək çoxəhatəli, mədəni-ictimai mərkəzə çevirir. Qiymətləndirmə iyerarxiyasında informasiya tələbatının yeri, bizim fikrimizcə, əhalinin gözlədiyi mədəni informasiya sisteminin qabaqcadan düşünülməsi kimi daha yüksək səviyyəli üsullara nisbətən az əhəmiyyət daşıyır. Fərq nədədir? Əvvəla təkcə real yox, həm də potensial tələbatçılar mövcuddur. İkincisi, «mədəni-informasiya gözləyişi», «gözləyiş sistemi» anlayışına giriş onu göstərir ki, kitabxanalar özlərini geniş spektrli sosial-mədəni institutlar kimi biruzə verir. Üçüncüsü isə, qabaqcadan düşünülmüş gözləyiş üzərində xüsusən dayanaraq, qeyd edək ki, innovasiyalı inkişaf istiqamətinə yönəldilmiş müasir kitabxanaşünaslıq mədəni elementlər potensialını nəzərə alaraq, «qovucu» deyil, «ötüb keçən» rejimlə işləyir.

Kitabxana fəaliyyətinə bu cür yanaşma, 50-100 il bundan əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, metodoloji və digər resurslara əsaslanaraq yenə də aparıcı mövqe daşıyır. Biz heç də keçmiş idarəetməyə istiqamətləndirilmiş, formalaşmış statistik və faktoloji göstəriciləri nəzərə almırıq çünki, bunlar kitabxana proseslərinin proqnozlaşdırılma və proyektləşdirilməsində heç də əsas rol oynaya bilməzlər. XX yüzilliyin son 10 ilində kitabxana işi problemləri fəlsəfi fikir çərçivəsində daha yüksək səviyyəli analizlər aparılmasına

cəhd edilmişdir. Bu, kitabxana fəaliyyətində funksional məzmun dəyişikliyindən ibarətdir. Funksiyaların genişlənməsi, dərinləşməsi kimi bu tip frazeologizmlər peşəkar dövriyyəyə məhz buradan daxil olub. Sonuncuların inkişafına kitabxanaların sosial funksiyalarının genişlənməsindən doğan bir hal kimi baxılır.

Bunun böyük əhəmiyyəti və rolu vardır. Forma-yaratma üslub funksiyasının arxasında həmişə yeni dəyərli fikirlər durur. O, bir tərəfdən fəaliyyətə struktur cəhətdən rəşional qaydada nəzarət etməyə imkan verir, digər tərəfdən isə özünütəşkil formaları yaradır və ona tam fərqli keyfiyyət verir. Burada heç bir əkslik yoxdur. Buna misal yeni innovasiya modellərinin yaranmasıdır. Məsələn, daimi ekspozisiyalar kitabxana-muzeylər «gözlənilmədən» yaranır. Sonralar isə struktur formalarının inkişafına uyğun olaraq nəzarət nəticəsində inkişaf edir. Hər hansısa bir kitabxananın üslubu muzey-ekspozisiya xarakteri daşıya bilər, bu onun muzey elementləri ilə, kitab ekspozisiyaları yaratmaq istiqaməti ilə bağlıdır. Digər tərəfdən üslub hərbi-vətənpərvərlik mövzusunda ola bilər, üçüncüsü, ailə-tərbiyəvi üslub ola bilər. Dördüncü, əgər söhbət uşaq kompüter kitabxanalarından gedirsə, əqli-işgüzar üslub ola bilər. Kütləvi və universal resurslara malik, çoxsaylı sorğulara cavab verən profiləşdirilmiş kitabxanalar özünəməxsus üslubla fərqlənir.

Adətən, üslub tək-cə məzmun aspektində deyil, eyni zamanda təşkilətmə xüsusiyyətlərində də özünü göstərir. Təsadüfi deyildir ki, köhnə binalarda yerləşən kitabxanalardan retro üslubunda istifadə etməyə çalışırlar.

Göründüyü kimi üslub kitabxananın mövqeyini dəyişdirməkdə və əməkdaşların özünüdərkətmə prosesində mühüm rol oynayır. O, ətrafdakılara kitabxananın məqsədini, qarşısında duran məsələləri, missiyasını və onda olan dəyişikliklərin mənasını dərk etməyə imkan verir.

Ümumiyyətlə, üslub kitabxananın özünəməxsusluğunu ifadə edir, digərlərinin içərisindən ayıraraq, onu mədəni artefakt kimi «mövqələşdirir». «Üslub» və ona birləşən «üslubçuluq» - kitabxana fəaliyyətinin sistemli xarakterindən söhbət gedirsə, peşəkar həyata 1990-cı illərin sonu, 2000-ci ilin əvvəlində daxil olub. Bu elə bir dövr idi ki, kitabxanalarda «şəxsi simanın axtarışı»na başlanmışdı. Fərdi xüsusiyyətlərə malik olan bu cür axtarışın öz tipik cizgiləri var idi, çünki, bu cizgilər müxtəlif regionlarda kütləvi kitabxanalara sirayət edərək, hamını bu məsələ ətrafında birləşdirdi. Üsluba fəaliyyətin fərdi tipik manerası kimi baxmaq olar, bu isə üsulların, vasitələrin iş nəticələrinin möhkəm vəhdəti ilə mümkündür. Bu isə bir-birinə bənzəməyən kitabxanaların fəaliyyətində oxşar bir şey tapmağa və onların müxtəlif modellərini təyin etməyə imkan verir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bir-birinə bənzəməyən kitabxanalar adətən, geniş miqyaslı olmur. Onlar muzey tipli, teatr tipli və qeyri adi dizayna malik olur. Real həyatda fərdi başlanğıc ilk baxışda, heç də həmişə nəzərə çarpmır. Çünki, həmişə «xırda» nüans şəklində təzahür edir və novator «dəsti-xəttindən» kəskin surətdə fərqlənir.

Çox vaxt hər hansı bir yaradıcı insanın və ya yeni fikirli «komandanın» «cəsarətli» ideyası nəticəsində innovasiya modeli dinamik xarakter daşıyır, sonadək dərk edilir. Onun ortaya çıxması üçün 3 komponentdə bir yerdə baxılmalıdır: şəxsi yaradıcılıq təşkili, mövcud olan obyektiv funksional labüdlük və yerli ictimaiyyətin mədəni-informasiya gözləyişi, mədəni inkişaf dəyişikliklərinin tələbatı. Hazırda məzmun-struktur analizi, üslub xüsusiyyətləri nöqtəyi nəzərindən innovasiya modelinin refleksiya mərhələsi haqda fikirlər formalaşır. O, əsasən funksiyalaşmış effektlərin analizi, istifadəçilərin reaksiyası ilə şərtlənir. Innovasiya modellərinin üslub yaxınlığı variantı özünəməxsus olaraq, tipik elementləri mənimsədiyindən, ona əksətdirmə nümunəsi

kimi baxılır. Bu cür yanaşma qloballaşan informasiya məkanının yaranmasına təsir edir və müasir kitabxanaşünaslığın təzahüründə model anlayışları ilə şərtlənir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığa giriş.-I hissə.-2001.-398.s.*
2. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığa giriş.-II hissə.-2003.-s.-313.*
3. Əhmədov E. Y. *Kitabxanaşünaslığın tədqiqində fəlsəfi amillər/Kitabxanaşünalıq və biblioqrafiya jurnalı.-2003.-№2.-s.50-55*
4. Матлина С. Г. *Взаимосвязь библиотечных традиции и инновации//Библиотековедение.-1993.-№4.-С.18-32.*
5. Чуприна М.Т. *Понятинно-терминологическое осмысление инновационной деятельности в условиях библиотеки// НТБ.-2003.-9.-С.4-16.*

Эльчин Ахмедов

ПОНЯТИЕ МОДЕЛИ В СОВРЕМЕННОМ БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИИ

РЕЗЮМЕ

О понятии модели в современном библиотековедении. В статье рассматривается понятие модели в современном библиотековедении, дается лексическое объяснение этого понятие и формы проявления этих моделей в национальном библиотековедении.

Əli RÜSTƏMOV
Dosent
Nuriyyə MUSTAFAYEVA
Kompüter mühəndisi

KİTABXANALARDA ELEKTRON SƏNƏDLƏRLƏ XİDMƏT İŞİNİN TƏŞKİLİ

Elm və texnika üzrə elektron sənədlərlə xidmət ilk dəfə XX əsrin 70-ci illərində ABŞ-ın iri kitabxanalarında başlanmışdır. Bu dövrdə «Adonis» (ADONIS) layihəsi işlənmiş və tətbiq edilmişdi. Layihəyə görə elmi jurnallar rəqəm (elektron) formatına keçirilirdi, yəni skanirovka olunurdu, maqnit lentinə, bir qədər sonra (70-ci illərin ortalarında) maqnit diskinə yazılırdı və sənədlərin kitabxanadaxili (şöbələrarası) elektron göndərişi (çatdırılması) sistemində istifadə olunurdu. İlk illərdə tətbiq üçün baha olan bu layihə 80-ci illərdə daha imkanlı və məhsuldar kompüterlərin və telerabitə vasitələrinin, həmçinin optik disklərin yaradılması ilə əlaqədar olaraq kitabxana xidmətində əhəmiyyətli yer tutdu. Layihənin əsas təcrübi prinsipləri ABŞ kitabxana xidmətində 1991-ci ilə qədərki dövrdə davam etdi.

Sonrakı addım «Tyulpan» (TULIP) adlanan və 1991 - 95-ci illərdə tətbiq edilən Avropa-ABŞ birgə layihəsi olmuşdur [1, s.216-217]. Bu layihə əsasında tətbiq edilən sistem Avropa və ABŞ-da fəaliyyət göstərən universitet kitabxanalarının elmi jurnallara lisenziyalaşdırılmış müraciətini (istifadəni) təmin edirdi. «Tyulpan» sistemi ancaq 80 adda jurnalı əhatə edirdi, ildə 8 min səhifə çap materiallarını rəqəmləşdirilmiş (elektron) formata keçirə, yəni skanirovka edə bilirdi və bu materialları universitetlərin lokal kompüter şəbəkələrindəki xüsusi kitabxana bölmələrində yerləşdirirdi.

Web (www) protokolu (proqramı) yaradıldığından sonra, yeni XX əsrin 90-cı illərin ortalarından başlayaraq elektron sənədlərlə xidmət işi sürətlə inkişaf etdi və əhatə dairəsi xeyli genişləndi. Deyilən dövrdən indiki vaxta kimi 100 minlərlə şəbəkə məlumat bazaları və elektron kitabxanalar yaradılmışdır. Nəşriyyatlar, müxtəlif tip ənənəvi kitabxanalar, peşəkar elmi cəmiyyətlər, biznes qurumları, ali məktəblər, elmi-tədqiqat idarələri və s. bu prosesə daha fəal qoşulmaqda davam edir. İnformasiya bazalarının və biznesinin formalaşdırılması və inkişafı bu proses fonunda durmadan genişlənir və sürətlənir. Bütün bu prosesləri bir məqalə çərçivəsində təsvir etmək çətindir. Buna görə də qısaca olaraq demək lazımdır ki, elektron informasiya resursları ilə kitabxana xidməti sahəsində aşağıdakı problemlər öz təcrübi həllini tapmışdır:

1. Vahid müraciət (istifadə) məntəqəsindən vahid istifadəçi interfeysinə yaradılması;

2. Axtarış zamanı bibliografik məlumatlarla (elektron kataloqla) əlaqədar sənədlərin tam mətni (ilkin sənədlə) əlaqələrin avtomatik təyini və istifadəçiyə verilməsi;

3. İstifadəçinin aidentifikasiyası, yeni müxtəlif növ elektron informasiya resurslarına onun müraciət (axtarış, istifadə) hüququnun olmasının avtomatik olaraq yoxlanması;

4. Onlayn rejimində (internetə birbaşa müraciət) elektron informasiyalardan istifadə üçün pul ödənilməsinə mərkəzləşdirilmiş elektron nəzarət sisteminin yaradılması;

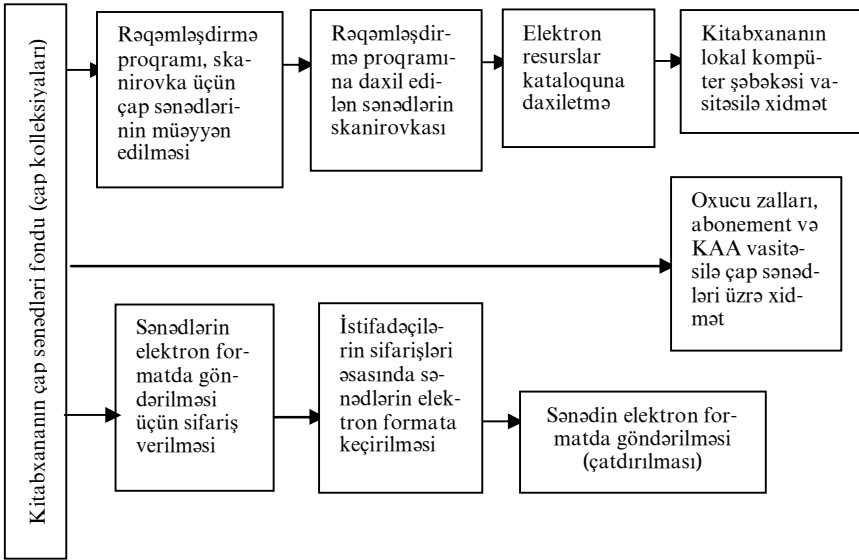
5. Kitabxanalar və istehsalat konsorsiumları (məsələn: korporasiyalar, birləşmiş şirkətlər qurumu və s.) ilə nəşriyyat arasında daha sıx və dinamik əlaqələrin yaradılması, hazır informasiya sistemlərinin istifadəsinin lisenziyalaşdırılması, pul ödənişi sahəsində məsləhət və kömək göstərilməsi;

6. Kitabxanaçılara və digər istifadəçilərə (oxuculara) elektron informasiyalardan istifadənin (axtarışın) öyrədilməsi, bu sahədə onların ixtisasının artırılması;

7. Elektron informasiyaların hazırlanması sahəsində kitabxanalara və nəşriyyatlara kömək göstərilməsi;

8. Elektron sənədlər arxivinin formalaşdırılması, yeni elektron sənədlərin depozitar fondunun yaradılması.

Aşağıdakı şəkildə kitabxananın mövcud fondu əsasında elektron sənədlərlə xidmətin ümumi sxemi verilmişdir [2, c.134]:

Kitabxanaların çap sənədləri fondu əsasında elektron sənədlərlə xidmətin ümumiləşdirilmiş sxemi.

Yuxarıdakı sxemdə verilmiş proseslər bizim kitabxanalarda hələlik geniş və kütləvi şəkil almamışdır. Çünki lazımı maddi-texniki baza, elektron sənədlər fondu, maliyyə imkanları və ixtisaslı kadr təminatı zəifdir. Yalnız Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi kitabxanasında çap əsərlərinin elektron formata keçirilməsində müəyyən təşəbbüs göstərilir. Kitabxanada çoxcildli «Bibliografiya» adlı soraq-axtarış xarakterli elektron nəşrin [3] hazırlanması elektron informasiya xidməti sahəsində atılan ilk addımdır.

M.F.Axundov adına Milli Kitabxanada internet oxu zalı təşkil edilmişdir. Bu zal vasitəsilə şəbəkə elektron

resursların axtarışı aparılır. Kitabxana elektron kitablara, jurnallara və digər növ elektron sənədlərə lisenziyalaşdırılmış müraciət (istifadə) sistemini təşkil etməmişdir. İnternet oxu zalı respublikamızda mövcud olan üzlərlə internet-kafelərin, internet-klubların funksiyaları ilə eyni olan işləri icra edir. Kitabxananın saytında onun çap və elektron resursları barədə məlumat yoxdur. Ümumiyyətlə, elmi mətbuatdan görmək mümkündür ki, MDB ölkələrinin kitabxanalarında elektron sənədlərlə xidmət işi hələlik yeni prosesdir və bu sahədə kifayət qədər təcrübə toplanmışdır. Ona görə də biz internet www.lcweb.loc.gov saytındakı məlumatlara və Y.L.Şrayberqin və A.İ.Zemskovun «Elektronnie biblioteki» kitabındakı əlaqədar faktlara əsasən ABŞ Konqres kitabxanasının oxu zallarında elektron sənədlərlə xidmətin necə təşkil edildiyini qısaca təsvir etməyi lazım bilir. Çünki əvvələn, Konqres kitabxanası bu sahədə uzunmüddətli və bizə lazım olan zəngin təcrübəyə malikdir. İkincisi, bu təcrübələr bizim kitabxanalarda bu işin düzgün qoyuluşu üçün faydalı biliklər verə bilər. Üçüncüsü Konqres kitabxanasının saytında (www.lcweb.loc.gov) Avropanın iri kitabxanalarında elektron sənədlərlə xidmət işi barədə geniş məlumatlar vardır. Bunlar da bizim üçün gərəksiz deyil. Çünki bizim kitabxanalar bu mürəkkəb problemin başlanğıc mərhələsidir. Buna görə də öyrənmək və səhv etməmək vacibdir.

Bir sıra iri dövlət kitabxanalarında olduğu kimi, ABŞ Konqres Kitabxanasında da əsasən oxu zalları vasitəsilə xidmət edilir. Oxu zalının elektron resurslarına kitabxananın hər hansı işçi stansiyasından, internetdən (ünvan: www.lcweb.loc.gov) və Konqres Kitabxanasının binasından internet-səhifəyə, kataloqa, axtarış göstəricilərinə və bütün oxu zallarının materiallarına müraciət etmək olar.

Konqres Kitabxanasının ev (yerli) səhifələrinə kitabxanaların hər hansı bölməsindən, həm də istənilən ölkədən

şəbəkə kompüterü vasitəsilə müraciət etmək mümkündür. Bu səhifələrdən həmçinin kitabxananın istənilən kataloqunda (məs: qanunvericilik aktları kataloqu, sərgi kataloqu, «Amerika» xüsusi fond kolleksiyasının kataloqu, kitabxananın 200 illiyi materiallarının kataloqu və s.) axtarış aparıla bilər. Ayrıca onlayn elektron kataloqu yaradılmışdır. Bu kataloqda 188 milyon çap vahidinin biblioqrafik yazıları vardır. Bunlar kitablar, jurnallar, musiqi əsərləri, səs yazıları, əlyazmaları, mikroformalar, xəritələr və video-materiallardır. Axtarış açar sözlərlə (sənəddki anlayış və terminlərlə), predmet rubrikaları ilə, sənədin adı ilə və mühafizə nömrələri ilə aparıla bilər. Konqres Kitabxanasının yaratdığı rəqəmləşdirilmiş (osifirovka olunmuş) internet resurslarına və ABŞ-ın digər təşkilatlarının elektron resurslarına internet vasitəsilə istənilən ölkədən müraciət etmək olar. Bunlara hər hansı sahəvi kataloqlar, biblioqrafik və digər köməkçi materiallar, federal qanunvericilik aktları əsərlərə müəlliflik hüququ barədə informasiyalar və s. daxildir. Misal olaraq kitabxananın binasından müraciət üçün açıq olan aşağıdakı məlumat bazalarını göstərmək olar: First Search, Eureka (OCLC), RLIN online, o cümlədən ərəb və Asiya ölkələrinin dillərində biblioqrafik yazıları və s. Konqres Kitabxanasının binasından xaricdə, yəni müxtəlif ölkələrdən elektron kataloqun şəbəkə versiyasına, tezauruslara, hüquq ədəbiyyatına və lüğətlərə müraciət etmək olar. 70-dən artıq məlumat bazasında vahid interfeyslə axtarış və yüzlərlə kitabxanaya müraciəti təmin edən OCLC First Search sistemi istifadəçilər arasında xüsusilə populyardır. Deyilən məlumat bazaları öz informasiya həcmi, nəhəngliyi və zənginliyi ilə dünyada məşhurdur. Məsələn: AGRICOLA (Kənd təsərrüfatına dair ədəbiyyat), Applied Science and Technoluqu Abstract (Tətbiqi elmlər və texnologiyalar üzrə sənədlər), Basic BIOSIS (biologiya problemlərinə dair ədəbiyyat), GEOBASE

(Coğrafiya və geologiyaya dair ədəbiyyat), MEDLINE (Tibbə dair ədəbiyyat), Psyc FIRST (psixologiyaya dair referatlar) və s.

Konqres Kitabxanasının internet saytında 22 oxu zalı və informasiya mərkəzi, o cümlədən iş saatları, yerləşmə yeri, fondlar, xüsusi xidmət bölmələri, məlumat bazaları, tədbirlər və s. barədə geniş məlumat verilir. Bir cəhət vacibdir ki, bütün oxu zalları üçün işçi stansiyalarının interfeysləri və müraciət şəraiti eynidir. Elmi oxu zalında 4 işçi yerindən CD-ROM-un şəbəkə variantı, Eureka (30 milyondan çox bibliografik yazı) adlı məlumat bazası və digərləri ilə işləmək olar. Hərbi və federal standartlarla işləmək üçün xüsusi işçi yeri yaradılmışdır. Elmi sənədlərin oxu zalı əməkdaşlarının hazırladığı peşəkar nəşrlər içərisində «Konqres kitabxanasının trasseri» (The library of Congress Tracer Bulletin, ISSN 0090-5232) diqqəti xüsusilə cəlb edir. Burada müxtəlif bilik sahələrinə dair ədəbiyyatın axtarışı və istifadəsi üçün az təcrübəsi olan oxuculara seriyalarla (sahələr üzrə) tövsiyələr dərc edilir. Tövsiyələr predmet rubrikalarına uyğun olaraq nəşr edilir ki, bu da kartoçka, çap və elektron kataloqlarla oxucuların işini asanlaşdırır. rubrikalar üzrə tövsiyələrdə əsas mətnlərə, bibliografik materiallara, rəsmi sənədlərə, məruzə və icmallara, konfrans materiallarına istinadlar da verilir. Referatlaşdırma və indeksləşdirmə xidmətinin siyahıları jurnal məqalələrinin və texniki hesabatların tapılmasına kömək göstərir, onlar haqqında daha geniş, müfəssəl məlumatların hansı təşkilatlardan alınmasını oxuculara bildirir və ünvanlarını əks etdirir. Deyilən siyahılar oxuculara pulsuz olaraq verilir və onların nüsxələri (surətləri) kitabxananın elm şöbəsinin ünvan-soraq axtarış qrupunda daimi mühafizə edilir. Onlar kitabxananın internet saytında da vardır. Bu deyilənlərin əyani olması üçün «Konqres

Kitabxanasının Trasseri»ndən bir neçə predmet rubrikasının adını və indeksini (nömrəsini) göstərək [2, c. 136]:

Predmet rubrikasının indeksi (nömrəsi)	Predmet rubrikasının adı
88-1	Yosunlar
88-2	Volokon optikası
88-3	Bioqrafik mənbələr
88-5	Torpağın eroziyası
89-1	Beynəlxalq elmi siyasət
89-4	Şəhərlərdə bərk tullantıların emalı
90-1	Stratosfer ozonu və fluor hidrogeni
90-3	Yüksək keyfiyyətli dəmir yolu
91-5	Duzsuzlaşdırma
92-1	Şəhər nəqliyyatı
93-3	Yeraltı tikinti və s.

Elmi jurnallar zalında bu sahələr üzrə faydalı veb-saytların siyahısı vardır: bioqrafiya, botanika, kimya, maşınqayırma, tibb, ixtiralar, milli elmi metoratoriyalar, okeanoqrafiya, tədris üçün metodiki materiallar və s.

Konqres kitabxanasında xidmət işlərinin təşkilinə dair yuxarıda verilmiş qısa məlumat göstərir ki, çap və elektron sənədlərlə xidmətin bütün mərhələləri inteqrasiya edilmişdir. Digər vacib cəhət odur ki, xidmət prosesində çap nəşrləri

elektron formata və əksinə elektron format çap nəşrlərinə asanlıqla çevrilir. Bu isə konkret sorğudan asılı olaraq tətbiq edilir. Vacib cəhətlərdən biri də odur ki, kitabxananın əsas informasiya resursları və onların axtarış vasitələri internetdə yerləşdirilmişdir. Onlar istənilən ölkədən və kitabxananın daxilindən asanlıqla istifadə edilə bilər. ABŞ-ın və Avropa ölkələrinin əsas elektron kitabxanaları və məlumat bazaları ilə sıx əlaqə də təmin edilmişdir. Belə ki, Konqres kitabxanasının elektron kataloqları vasitəsilə istənilən Avropa kitabxanasına müraciət edib axtarış aparmaq mümkündür. Bundan başqa ABŞ-ın elektron resurslar mühafizə edilən istənilən qurumunda (nəşriyyat, kitabxana, firma və s.-yə) Konqress Kitabxanasının əlaqədar elektron kataloqu vasitəsilə axtarışa nail olmaq olar.

Bir qədər də kitabxana xidmətinin vacib sahələrindən olan, ənənəvi kitabxanalararası abonement üsulunun texnoloji cəhətdən yeni mərhələsi olan «sənədlərin elektron göndərişi (çatdırılması)» haqda danışaq. MDB ölkələrinin kitabxanalarının ancaq Rusiya kitabxanaları bu sahədə daha zəngin təcrübələr toplamışdır [3-5]. Azərbaycan kitabxanalarında isə sənədlərin elektron göndərişi sistemi barədə təcrübi nəticələr elmi mətbuatdan bizə məlum deyil. Bu sahədə milli dildə ayrıca elmi məqalə və kitab da yazılmamışdır.

Kitabxana fəaliyyətinin KAA sahəsində yeni texnologiyalar nisbətən asan mənimsənilir. Bu cəhət onunla bağlıdır ki, eyni vaxtda yerinə yetirilən işin həcmi komplektləşdirmə və ənənəvi xidmətə nisbətən KAA sahəsində xeyli azdır. Çünki KAA ilə xidmət sorğu daxil olduqca yerinə yetirilir. Bundan başqa, KAA təcrübələrində istifadə edilən kserosurətmə, daha sonra sənədin faksamil rabitə ilə ötürülməsi tam elektron texnologiyalara keçid üçün optimal şərait yaratmışdır. Hazırda sənədin elektron göndərişinin (çatdırılmasının) əsas elementləri bunlardır:

1. Sifariş elektron poçtla daxil olur, əlaqədar KAA şöbəsində emal olunur;

2. Əgər sifariş edilən sənədin elektron surəti varsa internet vasitəsilə abonentin elektron ünvanına göndərilir:

3. Əgər soruşulan sənədin elektron surəti yoxdursa, çap variantı rəqəm formatına keçirilir (osifirovka edilir) və razılaşdırılmış formatda ya fayl, ya da elektron poçtla abonentə göndərilir;

4. Pul ödənişi ənənəvi üsulla yerinə yetirilirsə xidmətin avanslaşdırılması, ya da transaksiya (müqavilə) faktı üzrə ödənilir.

Sənədin elektron göndərişi getdikcə daha geniş tətbiq edilir. Məsələn; Rusiya Ümumi Elmi-Texniki Kitabxanasının məlumatına görə 2003-cü ildə KAA üzrə daxil olan sorğuların 10%-i abonentlərin xahişi ilə sənədlərin elektron göndərişi yolu ilə ödənilmişdir. Bu kitabxananın təcrübələri göstərir ki, uzaq istifadəçi (abonent) üçün sənədin elektron göndərişi xidmət üçün daha perspektiv olmasına baxmayaraq, bu üsulun sonrakı inkişafı abonentin texnoloji imkanlarından asılıdır. Bununla yanaşı elektron resursların sahibləri az hallarda (8%) elektron sənədlərin KAA məqsədilə istifadəsinə maraq göstərirlər.

Qeyd etməliyik ki, kitabxanalarda elektron sənədlərin komplektləşdirilməsi, emalı, mühafizəsi və həmin sənədlərlə xidmət işi kitabxanaşünaslıqda hələlik az öyrənilmiş problemdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Армс В. Электронные библиотеки. Перв. с англ.-М.,2001.-257 с.

2. Шрайберг Я.Л., Земсков А.И. Электронные библиотеки.-М., 2003.-358 с.

3. Хələfov A., Məmmədov Ə. Kitabxana dünyasına açılan pəncərə// Respublika qəz., 2004-cü il, 27-28 yanvar.

4. Кармачеников О.В., Стелленкий В.И. Электронная доставка документов: проблемы решения (на примере УНСХБ) // Труды 9-й международн. Крымской Конф. «Крым-2002»// Науч. и техн. б-ки, 2003.-№4.-с.78-86

5. Крилова О.В. Развитие системы доставки документов России// Науч. и техн. б-ки,2003.-№4.-с.87-91

6. Смирнова Е.М., Ступникова Л.А. От библиотечного обслуживания к информационному сервису// Науч. и техн. б-ки, 2004.-№10.-с.100-106.

**Али Рустамов
Нурия Мустафаева**

ОРГАНИЗАЦИЯ ОБСЛУЖИВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫМИ ДОКУМЕНТАМИ В БИБЛИОТЕКАХ

РЕЗЮМЕ

В статье излагается методы и процессы библиотечного обслуживания локальными и сетевыми электронными документами. В сравнительном плане описывается технология обслуживания традиционными и электронными документами. Особое внимания уделяется деятельности библиотеки Конгресса в

данной области.

Aşur ƏLİYEV
Dosent
Vəfa MƏMMƏDOVA
Magistrant

UNIVERSAL ONLUQ TƏSNİFAT (UOT) CƏDVƏLLƏRİNİN AZƏRBAYCANDA TƏTBİQİNƏ DAİR

Azərbaycan Respublikası müstəqillik və suverenlik yolu ilə irəlilədiyi indiki şərait, cəmiyyətdə baş verən siyasi-iqtisadi dəyişikliklər sübhəsiz ki, kitabxana işinə də öz təsirini göstərir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında kitabxana cəmiyyətin mədəni quruculuğunda mühüm rol oynayan mədəni-maarif və elmi-informasiya müəssisəsinə çevrilmişdir. Kitabxanalar əhali arasında elmi biliklərin yayılmasında, oxucuların mənəvi, estetik dünyagörüşünün formalaşmasında fəal iştirak edən elmi-informasiya və maarif ocaqlarıdır. Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “Kitabxana xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, mənəviyyət, bilik, zəka mənbəyidir” [1].

Müasir dövrdə heç bir cəmiyyətdə elm, texnika, təhsil və mədəniyyətin bütün sahələri ümumbəşəri və milli kitabxana informasiya sərvətlərindən istifadə edilmədən inkişaf edə bilməz.

Bəşər cəmiyyətinin ən böyük nailiyyətlərindən olan kitab və digər informasiya bazaları cəmiyyətin intellektual potensialının inkişafının qüdrətli vasitəsi kimi nəsil-dən-nəslə məhz kitabxanalar vasitəsilə çatdırılır. Hazırda kitabxana işi cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasının ən mühüm atributlarından biri kimi getdikcə mürəkkəbləşən, müasir texnika və texnologiyaya əsaslanan fəaliyyət sahəsi kimi formalaşmaqdadır.

Təsadüfi deyildir ki, “Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”-nda (1999, 12 mart) göstərilir ki, “Kitabxana – elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərlərini və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial institutdur” [8, s.1]. Dünya kitabxanaçılıq təcrübəsi sübut etmişdir ki, kitabxana işinin təşəkkül tapması həlledici dərəcədə bu mürəkkəb prosesin, yeni informasiya-axtarış sisteminin elmi təşkilindən asılıdır.

Kitabxanaların cəmiyyətin sosial-siyasi və iqtisadi həyatına təsiri birinci növbədə onların fondlarında olan müxtəlif növ sənədlər haqqında operativ məlumat verən informasiya-axtarış sistemlərindən və onların vəziyyətindən asılıdır. Sənəd fondlarının vahid qaydada düzülüşündə, onlardan abonentlərin səmərəli istifadəsinin təşkilində, bir sözlə kitabxanaların bütün iş prosesinin həyata keçirilməsində müasir kitabxana təsnifatı cədvəllərinin xüsusi əhəmiyyəti vardır.

Dünya təcrübəsində sınaqdan çıxmış, öz üstünlüklərini təsdiq etmiş müasir kitabxana təsnifatı sistemləri içərisində ən geniş yayılanları Amerika kitabxanaşünası M. Düinin (1876) “Onluq Təsnifatı”, “ABŞ Konqres Kitabxanasının təsnifat cədvəlləri”, Hindistan kitabxanaşünası Ş. Ranqanatanın “İki nöqtə (faset) sənəd təsnifatı”, “Universal Onluq Təsnifat” (UOT) və 60-cı illərdə rus kitabxanaşünası tərəfindən yaradılmış “Kitabxana-Bibliografiya Təsnifatı” cədvəlləridir [9, s. 204].

Müasir kitabxana təsnifatı sistemləri içərisində ən geniş yayılmışı “Universal Onluq Təsnifat” (UOT) cədvəlləridir. UOT cədvəlləri XIX əsrin axırlarında Beynəlxalq Sənədşünaslıq Federasiyasının baniləri Pol Otle və Anri Lafonten tərəfindən yaradılmışdır. Onlar 1892-ci ildən

başlayaraq hüquq məsələlərinə dair beynəlxalq bibliografiya yaratmağa başlamışdılar. Onlar həmçinin, texniki elmlərə dair tam bibliografiya yaratmağı da qarşılarına məqsəd qoymuşdular. Toplanmış bibliografik məlumatların sistemləşdirilməsi zamanı onlar mühüm çətinliklərlə qarşılaşmış və uzun axtarışdan sonra P.Otle və A.Lafonten bibliografik təsvirlərin sistemləşdirilməsində M. Düinin təsnifat sistemindən istifadə etmək qərarına gəlmişlər. Lakin, sənədlərin təsnifləşdirilməsində müəyyən çətinliklərlə rastlaşmışlar.

1897-ci ildən başlayaraq P.Otle və A.Lafontenin rəhbərliyi altında “Universal Bibliografik repertuara dair rəhbərlik” adı ilə təsnifat cədvəlləri hissə-hissə nəşr edilməyə başlayır və 1905-1907-ci illərdə təsnifatın ilk nəşri fransız dilində başa çatdırılır. 1927-1933-cü illərdə yenidən işlənmiş 2-ci nəşri, 1933-1954-cü illərdə isə 3-cü tam nəşri çap olunur. İkinci nəşrdən sonra təsnifat fransız dilində “Universal Onluq Təsnifat” (UOT) adlandırıldı [3, s.151]. Hazırda UOT cədvəlləri dünyanın 60-dan çox ölkəsində 110 ildir ki, tətbiq edilir. Çünki, UOT universaldır, istifadə üçün asan və əlverişlidir.

Beləliklə, UOT-un hərfi mənası “universal” anlayışı hərtərəfli və bütün kitabxanalarda tətbiq edilən, onluq rəqəmlər prinsipinə əsaslandığına görə, təsnifat isə bütün bəşəri bilikləri sistemləşdirilmiş şəkildə şöbə, yarımşöbə, rubrika və yarımrubrikalarla düzüldüyünə isnad edir. UOT cədvəllərinin son təkmilləşdirilmiş variantında (2001-ci il Rus etalonu) şöbələr aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

- 0 Ümumi şöbə
- 1 Fəlsəfə. Psixologiya.
- 2 Din. Teologiya. Ateizm.
- 3 İctimai elmlər.
- 4 Şöbə 1962-ci ildən boşdur.
- 5 Riyaziyyat. Təbiətşünaslıq elmləri.

- 6 Tətbiqi elmlər. Tibb. Texnika.
- 7 İncəsənət. Dekorativ-tətbiqi incəsənət. Fotoqrafiya. Musiqi. Oyunlar. İdman.
- 8 Dilçilik. Filologiya. Bədii ədəbiyyat. Ədəbiyyatşünaslıq.
- 9 Coğrafiya. Tərcümeyi-hallar Tarix. [2, s. 3].

Rusiyada Universal Onluq Təsnifat cədvəlləri, əsasən, 1921-ci ildən tətbiq edilməyə başlanmışdır. Rusiya Baş Siyasi Maarif İdarəsinin 1921-ci il 12 yanvar tarixli qərarı ilə bütün kitabxanalarda UOT-un Brüssel variantının tətbiqi vacibliyi bildirilmişdir [4, s.109].

Baş Siyasi Maarif İdarəsinin 1921-ci il tarixli qərarından sonra Rusiyada bir çox kitabxanaşünaslar UOT-u yenidən işləyərək bir sıra əlavələr və dəyişikliklər edərək elmi və texniki kitabxanalarda tətbiq edilməsinə nail oldular. Onlardan E.N.Dobryjenskinin 1923 və 1930-cu illərdə, N.V.Rusinovun 1924 və 1944-cü illərdə Onluq təsnifat sistemlərini göstərmək olar.

Rus dilində UOT-un ilk tam nəşri 1963-1964-cü illərdə çap edilmişdir. İkinci tam nəşri rus dilində 1969-1971-ci illərdə 6 buraxılışdan ibarət çap edilmişdir. Bu tam nəşr təbiətşünaslıq və texniki elmlərinə dair sənədlərin təsnifləşdirilməsi üçün beynəlxalq normalara cavab verən nəşr olmuşdur. UOT-un üçüncü nəşri 1979-1986-cı illərdə, 4-cü tam nəşri isə 1995-2001-ci illərdə çap edilmişdir [4, s. 2]. Lakin, göstərilən variantların nəşrinə qədər rus kitabxanaşünaslarının hazırladığı mövcud nəşrlərdən istifadə olunurdu.

“Universal Onluq Təsnifat” (UOT), Azərbaycanda ötən əsrin 20-ci illərinin ortalarından başlayaraq həm kütləvi, həm də elmi-xüsusi kitabxanalarda geniş tətbiq edilməyə başlamışdır. Çünki, keçmiş Sovetlər İttifaqında qəbul edilmiş qərarlar müttəfiq respublikalarda məcburi yerinə yetirilirdi.

Azərbaycanda onluq təsnifata dair vəsaitlər hələ 20-ci illərdən müxtəlif variantlarda çap olunmağa başlanmışdır. 1922-ci ildə kitabxana işi sahəsində tanınmış mütəxəssis Ə.Ə.Səidzadə tərəfindən “El kitabxanalarında kitablar necə yazılmalı və təsnif edilməlidir?” adı ilə metodik vəsait buraxılmış və burada ilk dəfə olaraq onluq təsnifatın qısa sxemi verilmişdir. Bundan əlavə Baş Siyasi Maarif İdarəsi tərəfindən buraxılmış “Onluq təsnifat və onun müxtəlif tipli kitabxanalarda tətbiqi” adlı vəsait 1925 və 1926-cı illərdə Azərbaycan dilində nəşr olunmuşdur. Sonralar Azərbaycan kitabxanaşünası M.H.Rzaquluzadə tərəfindən 1927, 1932 və 1939-cu illərdə “İkirəqəmli cədvəl” (Ketter üsulu ilə), 1938-ci ildə isə kiçik kitabxanalar üçün Azərbaycan dilində “Onluq təsnifat” nəşr olunmuşdur [9, s. 110].

Bütün bunlar göstərir ki, Universal Onluq Təsnifat Azərbaycan kitabxanalarında geniş tətbiq olunurdu. Hətta 40-cı illərin sonuna və 50-ci illərin axırlarına qədər M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının Bədii ədəbiyyat şöbəsində sistemləşdirmə UOT-la aparılmışdır.

Onluq Təsnifatın quruluşundakı nöqsanları qismən aradan qaldırmaq məqsədilə L.N.Tropovski orijinal təsnifat yaratmaq, mövcud quruluşa uyğunlaşdırmaq üçün onu yenidən işlədi və bu cədvəllər 1938-ci ildə nəşr olundu. Bu cədvəllərin nəşrindən sonra artıq keçmiş Sovetlər ölkəsində bütün kütləvi kitabxanalar bununla işləməyə başladı. Beləliklə, kütləvi kitabxanalar demək olar ki, 40-cı illərdən sonra UOT-dan istifadə etməmişlər.

UOT-dan, eləcə də, respublikamızın elmi və xüsusi kitabxanalarında geniş istifadə edilmiş və edilməkdədir. Çünki, elmi və xüsusi kitabxanaların fondunun məzmunu, mövzu genişliyi, elmi və ideya istiqamətinə, nəşr olunma müddətinə, keyfiyyətinə, məqsədinə və s. görə müxtəlifdir. Sənədlərin UOT cədvəlləri əsasında sistemləşdirilməsi, kataloqlaşdırılması fondun məzmununu tam açmağa xidmət

edir, mütəxəssis oxuculara kitab seçməkdə kömək edir və onların informasiya tələbatının ödənilməsini operativləşdirir. Çünki, UOT universaldır və o bütün elm sahələrini kiçik detallaşdırma dərəcəsinə qədər aparmağa imkan verir.

UOT Azərbaycanın ilk texniki ali təhsil ocağı hesab edilən Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının elmi kitabxanasında istifadə olunmuşdur. ADNA özü 14 noyabr 1920-ci ildə Azərbaycan İnqilab Komitəsinin “Bakıda Politeknik İnstitutunun yaradılması haqqında” dekreti ilə yaradılmışdır. ADNA yarandığı vaxtdan da onun Əsaslı kitabxanası yaranmışdır. Əsaslı kitabxana 1920-ci ildə Bakı texniki məktəbinin kitabxanası əsasında təşkil edilmişdir. Kitabxana yaradılarkən fondunda 6500 nüsxə çap məhsulu və 300 oxucusu olmuşdur. Hazırda kitabxananın fondunda 867858 nüsxə sənəd vardır ki, ondan 6905 nəfər oxucuya xidmət göstərilir. Yeganə kitabxanadır ki, 20-ci illərdən fondunun sistemləşdirilməsində UOT-dan istifadə etmiş, sənədlərin predmetləşdirilməsi və predmet kataloqu təşkil etmişdir [2, s.4].

Respublikamızda UOT-dan daha geniş istifadə edən kitabxanalardan biri əsası 1923-ci ildə qoyulan, 2000-ci ildə 80 illik yubileyi qeyd edilən, 1930-cu ildə “Neftçi klubu” kitabxanasının bazasında ölkənin ilk elmi-texniki kitabxanası Azneft Mərkəzi-texniki kitabxanası yaradılmışdır. 1957-ci ildə bu kitabxana Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasına çevrilir. Əslində bu kitabxananın yaranması professor A.Xələfovun kitabında 1925-ci il kimi verilmişdir [7, s.7].

Hazırda RETK-nın fondunda 14.811643 nüsxə sənəd vardır ki, bundan 339509 nüsxəsi kitablar, 12.3260. nüsxəsi patent fondu 928858 nüsxəsini isə standart fondu təşkil edir ki, bundan da 24960 nəfər oxucu istifadə edir [8.-S. 7].Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasında texnikanın bütün sahələrini əhatə edən sənədlər Universal Onluq Təsnifat üzrə sistemləşdirilərək kataloqlaşdırılmış və 9 müxtəlif

kataloq sistemi yaradılaraq mütəxəssislərin istifadəsinə verilmişdir.

Respublikamızda Universal Onluq Təsnifat cədvəllərindən daha səmərəli istifadə edən və öz ənənələrinə sadıq qalan kitabxanalardan biri də Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetinin Əsaslı Kitabxanasıdır.

Tibb Universiteti tarixi baxımdan 1919-cu ildə təsis edilmiş Bakı Dövlət Universitetinin varisidir. ADTİ Azərbaycan SSR XKS-nin 19 iyun 1930-cu il tarixli 287/99 sayılı qərarı ilə ADTİ adı ilə yaradılmışdır, 1991-ci il 4 fevral tarixli 94 sayılı qərarı ilə bu təhsil ocağı Universitet statusu almışdır. ADTU-nun əsaslı kitabxanası da Universitet yaranan ildə, 1930/1931-ci tədris ilində kitabxananın 18066 nüsxə, hazırda isə 670099 nüsxə tibbin müxtəlif sahələrini əhatə edən sənəd toplanmışdır [6, s.8].

Azərbaycanın bu elmi kitabxanalarından başqa 50-ci illərin sonuna qədər demək olar ki, bütün tədris, elmi və xüsusi kitabxanalarında sənədlərin sistemləşdirilməsi və kataloqlaşdırılması Univesal Onluq Təsnifatın müxtəlif sahəvi variantları əsasında həyata keçirilmişdir. Lakin, 60-cı illərin əvvəllərində yeni Sovet Kitabxana-Bibliografiya Təsnifatı cədvəlləri UOT-un elmi-xüsusi kitabxanalarda təbliğini məhdudlaşdırdı. Çünki, bu təsnifat cədvəlləri 60-cı illərin əvvəllərindən məcburi olaraq tətbiq edilməyə başlandı.

Lakin, keçmiş SSRİ-də xalq təsərrüfatının, elmi-texniki tərəqqinin durmadan inkişafı, müxtəlif sahələrdə çalışan informasiya tələbatçılarının mürəkkəb və çoxsahəli sorğularının tam ödənilməsində informasiya orqanları və elmi-texniki kitabxanalar qarşısında duran vəzifələri nəzərə alaraq SSRİ Nazirlər Soveti 1962-ci il 11 may tarixli "Ölkədə elmi-texniki məlumatın yaxşılaşdırılması haqqında" qərar qəbul etdi. Bu qərara müvafiq olaraq UOT ölkədə təbiətşünaslıq və texniki ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsində,

texniki, tibb, kənd təsərrüfatı kitabxanaları və elmi-texniki informasiya orqanları üçün vahid təsnifat sistemi kimi qəbul edilmişdir [9, s.115]. Qərardan sonra SSRİ-də o cümlədən müttəfiq respublikalara UOT-dan istifadə edən kitabxanaların sayı xeyli azaldı.

Azərbaycanda 1962-ci il 11 may tarixli qərardan sonra beş elmi və texniki kitabxana sənədlərin sistemləşdirilməsi və kataloqlaşdırılması işində UOT-dan səmərəli istifadə edir. Bu kitabxanalara misal olaraq ADNA-nın, ADTU-nun, RETK-nın kitabxanalarını və Respublika Tibb Kitabxanasını göstərmək olar.

Ümuniyyətlə, Azərbaycanın müstəqilliyi şəraitində ölkəmizdə demokratik hüquqi dövlətin formalaşması, cəmiyyətin informasiyalaşdırılması və dünya informasiya məkanına inteqrasiya olunması vəzifələri və tətbiq edilən Sovet KBT sisteminin dəyişməsi və dünya kitabxanalarında geniş tətbiq edilən UOT sisteminə keçirilməsi problemini aktuallaşdırır. Düzdür KBT cədvəllərindən UOT sistemə keçirilməsi olduqca mürəkkəb problemdir. Çünki, bu problemin həlli bir çox nəzəri, metodiki və təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Nəticə etibarilə qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızın istər elmi, istərsə də, kütləvi kitabxanalarında sənədlərin sistemləşdirilməsi, kataloqlaşdırılması üçün təsnifat cədvəllərinin təkmilləşdirilməsi müasir dövrün aktual problemlərindən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət kitabxanasında çıxışı // Azərbaycan.- 1995.-6 iyun.*

2. *Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası: 2000.-B., 2000.-94 s.*

3. Эйделман Б.Ю. Библиотечная классификация и систематический каталог: Учебное пособие.-М.: Книга, 1977.-312 с.

4. Əliyev A. Universal Onluq Təsnifatı (UOT) cədvəllərinin "Əsas anlayışlar cədvəllərində edilən dəyişikliklər"// Yeni nəşrlər.-2005.-№2-4

5. Əliyev A.M. Universal Onluq Təsnifat (UOT) yaranması, quruluşu və təşkili prinsipləri //Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: Elmi-nəzəri və təcrübi jurnal.- 1998.-№1.-S. 65-73.

6. Əmiraslanov Ə., İslamzadə F. Azərbaycan Tibb Universiteti: 1930-2000.-B.: Təbib, 2000.-348 s.

7. Xələfov A. Respublika Elmi-Texniki Kitabxanası (1930-2000): Kitabxananın 70 illiyinə həsr edilmiş qısa öçerk.-B., 2000.-36 s.

8. Azərbaycan Respublikasının Kitabxana işi haqqında qanunu.-B., 2005.-24 s.

9. Kitabxanaşünaslıq: (kitabxana kataloqları): Dərs vəsaiti / prof. A.Xələfovun red. ilə.-B.: Universiteti nəşriyyatı, 1996.- 211 s.

Ашур Алиев
Вафа Мамедова

О ПРИМЕНЕНИИ ТАБЛИЦ УДК В БИБЛИОТЕКАХ АЗЕРБАЙДЖАНА

РЕЗЮМЕ

В статье дана краткая история возникновения и использования УДК в библиотеках Республики с начала XX века, сформулирован ряд исторических дат о внедрении данной классификационной системы в научных и массовых библиотеках Азербайджана. Приведено несколько статистических данных.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ YARADICILIĞINDA KİTAB VƏ MÜTALİƏ MÖVZUSU

Klassik Şərq və dünya poeziyasının qüdrətli ustadlarından biri olan Məhəmməd Füzuli (1494-1556) Azərbaycan mədəniyyəti tarixində yeni bir dövr açmış, milli ədəbiyyatı yüksək bəşəri ideallarla, dərin insani duyğularla zənginləşdirmişdir. Türk (Azərbaycan türkcəsi), fars və ərəb dillərində bənzərsiz bədii-fəlsəfi əsərlər yaradan şair geniş ədəbi-bədii və elmi fəaliyyəti ilə hələ öz sağlığında Şərq ölkələrində böyük şöhrət qazanmışdır.

İti ağılının, odlu ürəyinin və cilalı qələminin qüdrəti ilə bəşəriyyətə nadir sənət möcüzələri bəxş etmiş dahi Füzulinin misilsiz xidmətləri bədii ədəbiyyatla yanaşı, tarix, fəlsəfə, incəsənət, tibb, təbiət, riyaziyyat, nücum, həndəsə, dinşünaslıq və s., öz ifadəsi ilə desək, «əqli və nəqli, həkəmi və həndəsi» elmlərlə də sıx şəkildə bağlıdır. Onun ölməz irsi XVI əsr Azərbaycan və Şərq bədii-ictimai fikrinin inkişafında çox mühüm rol oynamış, cəmiyyətin mənəvi həyatına istiqamətverici təsir göstərmişdir.

YUNESKO xətti ilə 1994-cü ildə anadan olmasının 500 illiyi dünyanın bir sıra ölkələrdə, o cümlədən İraqda, İranda, Türkiyədə, Rusiyada, Gürcüstanda və başqa yerlərdə geniş qeyd olunmuş ulu şairimizin təntənəli yubiley mərasimləri 1995-ci ildə Azərbaycanda da ümumxalq poeziya bayramı səviyyəsində keçirilmişdir.

Füzuli çoxcəhətli irsində sözə, kitaba, mütaliyəyə, elmə, maarifə çox yüksək qiymət verir, onların hər birinin gənc nəslin mənəvi tərbiyəsinə müstəsna təsirindən bəhs edir. Şairin yaradıcılığına həsr olunmuş çoxsaylı elmi araşdırmalarda kitab, söz və mütaliə haqqında dəyərli

fikirlərinin təhlilinə çox az yer verilməsi və ya onların üstündən sükutla keçilməsi təəssüf doğurur.

Füzuli özündən əvvəl yazıb-yaratmış bütün Şərq şair və filosoflarının əsərlərini oxumuş, Nizaminin, Nəsiminin və başqa məşhur ədəbi simaların yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, «Leyli və Məcnun» poemasında o, əsəri yazmamışdan əvvəl bir çox mənbələri öyrəndiyini bildirir, o cümlədən dahi Nizaminin adını çəkir, onu müəllim, özünü şagird adlandırır.

Füzulinin əsərləri ilə tanışlıq sübut edir ki, o, müsəlman Şərqinin fəlsəfəsi və ədəbiyyatı ilə yanaşı, yunan mədəniyyətini də mükəmməl surətdə mənimsəmiş, qədim yunan naturfilosoflarının, Çin materialistlərinin, Hind və yəhudi alimlərinin irsini tapıb oxumuş, onların məzmununu öyrənmişdir. Məşhur alimlərin müxtəlif fəlsəfi ideyalarını şərh etməsi, onları saf-çürük etməsi, üstün və nöqsan cəhətlərini göstərməsi, müxtəlif elm sahələri üzrə bir sıra müddəalar və mülahizələr irəli sürməsi, yeri gəldikcə həm qədim alimlərlə, həm dövrünün ilahiyatçıları ilə elmi mübahisələrə girişməsi, öz qənaətlərini sübut etməyə çalışması böyük şairin zəngin elmi biliklərə yiyələnməsindən xəbər verir.

Füzuli yüksək səviyyəli, ali mədəniyyətli və geniş dünyagörüşlü oxucu, eyni zamanda nəyi oxuyub-oxumamağı başa sala bilən mahir kitab təbliğatçısı olmuşdur. O, «Quran» başda olmaqla bütün dini kitabları oxumuş, onlardan faydalanmışdır. Tədqiqatçılardan bir çoxu bu fikirdədir ki, şairin dinə münasibəti ikili, yəni ziddiyyətli xarakter daşıyır. Bu məsələdən bəhs edərkən professor M.C.Cəfərov yazır: *«Bir tərəfdən şair müsəlmanlığı, islam dinini, Məhəmmədi və ona sadıq qalan imamları mədh edir, «Əhli-beyt»in faciəsinə yas tutur, «Hədiqətüs-süəda» kimi əsasən dini ruhda yazılmış bir əsəri tərcümə edir, ikinci tərəfdən isə:*

**Alsalar, din ilə dünyanı şərabə satubın,
Məstü mədhunu xəbəbətiyü bibab olmalım,-**
*deyir. Məscid ilə meyخانəyə heç bir fərq qoymur, bütün
dinçilərə kinayə ilə yanaşır» (15, s.47).*

«Leyli və Məcnun» əsərinin müqəddiməsində öz yaradıcılığını:

**Söz dərkinə sərf edib fərasət,
Əmlakıma bulmuşam rəyasət...
Hər dildə ki, var əhli-razəm,
Məcmun-fünunə eşqbazəm (6, s.47),-**

deyə yüksək qiymətləndirən, sözün dərkinə diqqət yetirib söz ölkələrinin hökmranlığını əlinə alan böyük sənətkar fars divanındakı qitələrindən birində belə yazır:

**Mən elə bir süfrə açdım sözdən əhli aləmə,
Onda bir zövq artıran hər dürlü nemət, düzmüşəm.
Süfrəmə hər bir qonaq gəlsə, xəcalət çəkmərəm,
Fərqi yox, ya türk gəlsin, ya ərəb, yaxud əcəm.
Kim gəlir gəlsin, aparsın hər nə istər xatiri,
Qurtaran nemət deyil, süfrəmdən olmaz heç nə
kəm**

(5, s.85).

Təbii ki, ustad Füzulinin zəngin irsini ətraflı şərh etmək üçün ilk növbədə onun şeirə, sənətə, kitaba olan münasibətini müəyyənləşdirmək lazımdır. Şair bu mövzuda ayrıca əsər yazmasa da divanlarının müqəddimələrində (dibaçələrində), poemalarının girişində, qitələrində, qəsidələrində, qəzəllərində, rübailərində bütün bunlar barədə olduqca dolğun və mütərəqqi fikirlər söyləmişdir.

Füzuli şeirin, sənətin yüksəkliyindən danışdığı zaman sənətkarın qarşısında mühüm vəzifələr durduğunu da qeyd edir. Şair hər mənzum əsəri sənət nümunəsi hesab etmir, xüsusi hünər və istedad tələb edən söz sənətinin qiymətini, doğruluqda görür. O, qəsidələrinə müqəddimədə yazır: «**Əşyanın keyfiyyətini təhqiq üçün fərasət gözünü**

açdım, hikmət əsərlərinin tamaşa çölünə tefəkkür qədəmi qoydum. Aləm sədəfində insandan qiymətli bir göhər görmədim, insan göhərində isə sözdən bahalı cöhər tapmadım.

Sözün dərəcəsi və rütbəsi ucadır. Söz bilən adam hər yerdə olsa hörmətli olar. Sözü tərif etmək mənim həddim deyil. Sözün yüksəkliyinə söz yoxdur. Söz öz-özlüyündə yaxşı olsa da, yaxşı söz kamalı doğruluqdan alar. Doğruluq sözün qiymətini artırır, doğru ziynət daha yaxşı görünər».

Bu sətirlərdən aydındır ki, Füzuli sözün qüdrətini həqiqətdə görür. Lakin bu həqiqəti o, həm tərif, həm də tənqid vasitəsilə ifadə etmək mümkün olduğunu söyləyir. Füzuli göstərir ki, **«həqiqəti mədh və məzəmmətlə demək olar. Çünki söz insanın həqiqətindədir. O da gah tərifə, gah da məzəmmətə layiq olur».**

Füzuli sənət əsərlərindən həmişə orijinallıq tələb edir. Deyilmiş sözü təkrar etməyi döyülmüş xırmandan baş-ayaq yığmağa bənzədir. O, tapdanmış yoldan gedib-gəlməyi hünər bilmir. Söz sənətində müvəffəqiyyətin dərin bilik, bacarıq, elm və hünər sayəsində əldə edilməsinin mümkün olduğunu düzgün aydınlaşdırır. Buna görə də sənətkarlığı çox çətin bir peşə hesab edir. Onu da bilir ki, fitri istedadla malik olan sənətkar özündən əvvəl deyilməmiş sözlər tapmağa qadirdir. Bunun üçün sənətkarın dərin elmi biliyə malik olması zəruridir. Şairin istedadının təhsil və tərbiyə ilə inkişaf etdirilməsinin zəruri olması haqqında türkcə və farsca divanlarının müqəddiməsində Füzuli çox maraqlı və qiymətli mülahizələr irəli sürmüşdür. Onun fikrincə, yaxşı şair olmaq üçün əvvəlcə mükəmməl təhsil almaq, elmləri oxumaq əsas şərtidir. Füzuli yazır: **«Elmsiz şeir əsası yox divar olur və əsassız divar qayətdə bietibar olur»** (5, s.43).

Füzuli də özündən əvvəlki böyük şairlər kimi, şeir istedadının fitri olmasını təsdiq edir, lakin o, bu istedadın tərbiyə və inkişaf etdirilməsinə böyük əhəmiyyət verirdi.

«Söz» rədifli qəzəlində şair bədii sözün yüksəkliyindən danışmaqla bərabər, sənətkarın qarşısında duran vəzifələri də müəyyənləşdirir:

Xəlcə ağzın sirrini hərdəm qılır izhar söz,

Bu nə sirdir kim, olur hər ləhzə yoxdan var söz.

Artıran söz qədrini sidq ilə, qədrin artırar,

Kim nə miqdar olsa, əhlin eylər ol miqdar söz (6, s.167).

Bu misralardan aydın olur ki, şair bədii sözə yüksək qiymət verərək, sənətin əbədi yaşaması üçün həyat sirlərini, mərifət dəryasının incilərnı toplayan sənətkarın qarşısında mühüm məsələlər qoyur. O, eyni zamanda şairdən az sözlə dərin məna ifadə etməyi tələb edir:

Gər çox istərsən, Füzuli, izzətin, az et sözü,

Kim, çox olmaqdan qılıbdır çox əzizi xar söz (6, s.167).

Füzuli fəlsəfi və ədəbi cəhətdən çox hazırlıqlı bir insan olmuşdur. O, dövrünün filosofları, şeir, sənət adamları ilə mübahisələr edir, müxtəlif elmi məclislərdə öz xüsusi rəyilə başqalarından fərqlənirdi. Şair yazır: **«Həmişə əqli mübahisələrdə həkimlərin müxalif hökmlərinə etiraz, nəqli məsələlərdə fəqihlərə müxalifət edirəm, hər şöbəsinin istedadı ilə ibarələrin gözəlliyi, ədanın lətafəti xüsusunda münaqişəyə girişirəm» (8, s.20).**

Buradan aydındır ki, müasirlərinin elm və sənət aləminə əhəmiyyət vermədiyi, şəriət hökmlərindən kənara çıxanlara pis nəzərlə baxdığı bir zamanda, Füzuli elmi və sənəti təbliğ edirdi.

Şair gənclərə müraciət edərək, onları elm, bilik, mərifət kəsb etməyə çağırır:

Elmlə, ədəblə tapılar şərəf,

**Mirvari olmasa, nə lazım sədəf?
Fürsətin var ikən, sən işsiz qalma,
Boş yerə ömrünü gəl etmə tələf (7, s.346).**

Füzuli eyni zamanda, gözəlliyi ilə öyünən qızları məzəmmət edərək, onları mənəvi təkmilləşməyə biliyə, elmə, mütaliiyə, kamal kəsb etməyə səsleyir:

**O puç gözəlliyə bağlanmağın nədir xeyri,
Kamal kəsb eləmək, çün sənə münasibdir (6,
s.340).**

Lakin Füzuli hər oxuyanı alim hesab etmədiyi kimi, elmdən sui-istifadə edənləri də ciddi tənqid edir. O, «Ənisül-qəlb» əsərində yazır ki, **«alim məğrur olarsa, o elmdən cahil olmaq yaxşıdır».**

Şair elmdən, bilikdən xalqın ziyanı üçün istifadə edənləri ciddi tənqid edib savadsızlara tövləyən, utandırıb pul alanları nifrətlə xatırladığı kimi, elmi hiylə vasitəsi ilə edənləri də ciddi tənqid edir. O, müəllimə müraciətlə yazdığı bir qitəsində deyir:

**Ey müəllim, aləti-təzvirdir əşrərə elm,
Qılma əhli-məkrə təlimi-məarif, zinhar!
Hiylə üçün elm təlimin qılan müfsidlərə,
Qətli-am üçün verər cəlladə tiqm-abidar,
Hər nə təzvir etsə, cəhi ona olmaz səbat,
Məkrə-əhli-elmdir, əsli-fəsadi-ruzigar (6, s.340).**

Doğrudan da Füzuli dövründə elmdən, savaddan öz şəxsi mənafeyi üçün istifadə edənlər çox idi. Şair **«Məkrə-əhli-elmdir, əsli-fəsadi-ruzigar»** deməklə öz dövrünün fitnə-fəsadlarına, səbəb olan «elm» adamlarını nəzərdə tutur, onların elmdən fitnə-fəsad törətmək üçün istifadə etdiklərini düzgün göstərir.

Fars dilində yazdığı «Ənisül-qəlb» adlı fəlsəfi-ictimai qəsidəsinin başlanğıcında şair ruh yüksəkliyi və ilhamla söz sənətinin qüdrət və əzəmətini tərifləyir. O, məzmunla formanın vəhdətinə böyük əhəmiyyət verərək yazır: **«Ey**

sözləri gözəlləşdirən, ona zinət verən, sən Allah, onu mərifət paltarından məhrum edib, çılpaq qoyma! Səs və hərflə qənaətlənməyib, mənə feyzi əldə et! Çünki Davud peyğəmbərliyə tək cə səsi ilə nail olmamışdı».

Füzuli bu əsərində insanların tərbiyə və inkişafında elmin roluna böyük əhəmiyyət verir, elm öyrənməyin əvəzsiz mənbəyi olan kitabı və onun mütləqəsini, mənimsənilməsini yüksək qiymətləndirir. Onun fikrincə, hind və yunan alimləri hər şeyi öyrənib şərh etməyiblər. Kainatda hələ sirr halında qalan işlər çoxdur. İnsan açılmamış sirləri açmalı, yeni biliklər kəşf etməlidir.

Bu fikirlər orta əsr şəraitində bütün Yaxın Şərqdə böyük inqilabi əhəmiyyətə malik idi. Din xadimləri hər şeyin Quranda şərh edildiyini irəli sürərək, şəriət ehkamları ilə qənaətlənməyi təbliğ etdikləri zaman Füzuli kitabı, oxuyub öyrənməyi təbliğ edir, insanları elmə, fəlsəfi tədqiqata ruhlandırır, kainatın sirlərini öyrənməyə çağırırdı.

Füzuli «Rindü Zahid» əsərində də elmin, biliyin, sənətin, kitab oxumağın təbliğinə böyük əhəmiyyət vermişdir. Maraqlıdır ki, bu əsərdə ata – Zahid öz oğlu Rindi sənət öyrənməkdən qabaq elm oxumağa təşviq edir: **«Ey Rind! Çün elm və sənəti bəyənirsən və mənfəət və zərərlərinin aqibətini düşünürsən, daha yaxşı olar ki, sənət kəsb etməkdən qabaq elmə rəğbət edəsən...**

Elm bir dəryadır ki, ondan

Həqqi tanımaq gövhəri hasil olar.

Elmin rütbəsini ağallılardan soruş,

Elmin ləzzətini cahil nə bilər?! (9, s.23).

Zahid oğlunu yazı öyrənməyə həvəsləndirmək üçün kağızın üzərinə bir əlif çəkib deyir: **«Bu, elmlər xəzinəsinin açarıdır. Əbədi və qadir Allahı tanımağın əsasıdır».** Lakin Rind atasının bu dini yozumu ilə razılaşmayaraq bildirir ki, **«Bu, xətt (yazı) təliminin mərifətin şərti bilmək qələtdir.**

Ürfan istedadada xətdən asılı deyildir. Peyğəmbərin savadsızlığı təhsilsizliyi buna şahiddir» (9, s.24).

Zahid yenə də yazıya ilahi mənə verməyə çalışsa da, Rind atasına etiraz edərək belə cavab verir:

«Ey Zahid! Xətti öyrənmək yazıların mütaliesinə səbəb olur və yazıların mütaliesi məsələlərdə olan ixtilafın girdabıdır, xülasə, sərgərdanlıq mənşəyidir. Sərgərdanlıq axtarmaq isə nadanlıqdır:

Hünər sahibləri bir-birinin əqidəsinin əleyhinədirlər,

Hər kəs öz əqidəsinə görə kitab yazıbdir.

Yaxşı olar ki, onların yazdıqlarını heç oxumayam,

Qələm kimi hər xəttin sərgərdanı olmayam.

Kitab mütaliesinin çoxluğu şübhəni ortadan qaldırmaz,

Bəlkə şübhəni bir az da artırır. Buna şübhə yoxdur.

Hər nə qədər artıq kitab oxusan,

O qədər də artıq heyrətdə qalacaqsan» (9, s.25).

Atası yazı öyrənməkdən, kitab oxumaqdan, mütalie etməkdən min bir bəhanə ilə yaxasını qırağa çəkən Rində nəsihət verərək elm və bilik nəticəsində padşah dərghasına yaxınlaşmağın, böyük mənəb tutmağın mümkün olduğunu xatırladır, oxumuş adamların vəzirlik, sədrlik rütbəsinə çatdıqlarını söyləyir. Oğul isə cahilliyi pisləyir, lakin cahillərin mərtəbəsini öz bliyini saraylara xidmətə sərf edən oxumuşlardan daha üstün tutur.

Füzuli yaradıcılığının araşdırıcılarından olan Mirzağa Quluzadə «Rindü Zahid» əsərindən bəhs edərək yazır: *«Rindin savad öyrənmək və kitab oxumaq əleyhinə çıxması, əlbəttə, təəccüblüdür. Lakin, bu, səbəbsiz deyil. Bizim fikrimizcə, Füzuli Rindin dili ilə orta əsr elmlərinin köhnə, sxolastik ənənələrini, xürafat və mövhumat təbliğ edən kitabları tənqid etmək istəmişdir... Füzuli orta əsrlərin*

yalançı, xürafatçı alimlərini, onların çürük nəzəriyyələrini, insanların fikrini dolaşdıran, zövqünü korlayan kitabları tənqid atəşinə tutur» (12, s.100-101).

Tədqiqatçının qənaətini təsdiqləyərək deməliyik ki, Füzuli həqiqətən, öz qəhrəmanı Rindin dili ilə bir çox ilahiyyatçıların mövhumatla, fanatizmlə dolu olan kitablarını ifşa edir, oxucuları belə zərərli kitabları oxumaqdan çəkindirir. Bu isə böyük şairin həqiqi kitab təbliğatçısı olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Məlumdur ki, Füzulinin yaşadığı dövrdə hələ çap maşını ixtira edilməmişdi və kitablar əlyazmalar şəklində, katiblər üzünü köçürüb çoxaltdıqdan sonra yayılırdı. Bir çox hallarda kitab üzü köçürən katiblər müxtəlif səhvlərə yol verir, bəzi ifadələri düzgün oxumadıqlarından düzgün də köçürmədülər. Əlbəttə, burada ərəb əlifbasının naqisliyi də az rol oynamırdı. Bununla belə dahi şair üzünü katiblərə tutub əlyazmaları doğru-düzgün köçürməyə, oxucuları çaşdırmamağa çağırır. O, bir nöqtə ilə «**məhəbbət**» sözünü «**məhnət**», bir hərf yanlışlığı ilə «**nemət**»i «**nəğmət**» oxudan katibləri tənqid edir, onlara diqqətli olmağa səsliyir:

«Şil olsun o katibin əlləri ki, o olmasaydı, ədəbiyyat və elm qurulmuş olan abadan ölkələr dağılmazdı. Fəsidlikdə onun nüsxəsi (varlığı) çaxırdan da müfsiddir. «İnəb»i səhv yazmaqla «eyb» meydana çıxarır.

Qələm olsun əli ol katibi-bəd təhririn,

Ki, fəsadi-rəqəmi «söz»ümüzü «şur» eylər.

Gah bir hərf süqutlə qılır «nadir»i «nar»,

Gah bir nöqtə qüsurilə «göz»ü «kur» eylər» (5, s.42).

Füzuli hər hansı bir əsərini qələmə almazdan əvvəl oxucusunu düşünür, ona necə təsir etməyin yollarını arayır. O, çalışır ki, yazdığı əsəri sadə xalq da, alimlər də eyni dərəcədə başa düşsün. Şair oxucu marağını həmişə nəzərə alır. Təsadüfi deyil ki, şeirə müstəqil bir elm kimi böyük

əhəmiyyət verən, «**Şeir fəziləti də ayrı bir elmdir**» – deyən Füzuli şeir növləri içərisindən «qəzəl» janrını seçir:

**Könül, gərçi əşarə çox rəsm var,
Qəzəl rəsmi et cümlədən ixtiyar.
Qəzəl de ki, məşhuri-dövrən ola,
Oxumaq da, yazmaq da asan ola** (5, s.39).

Professor Mir Cəlal yazır: «*Füzuli qəzəli bir də ona görə üstün tuturdu ki, o zaman bədii ədəbiyyatın məhz bu şəklini yazmaq çox asan idi... Qəzəllər musiqi ilə, ağızdan-ağıza oxunaraq məşhurlaşır, hətta tamam savadsız camaat arasında da yayılırdı. Belə bir şeirlə kütlələrə təsir göstərmək, onların bədii zövqünü tərbiyə etmək daha münasib, daha asan idi*».

Onu da əlavə edək ki, Füzuli qəzəl janrını təkcə avam camaatın tez əzbərləməsinə görə üstün tutmurdu.

Füzuli farsca divanının dibaçəsində yazır ki, bir gün yolu məktəbə düşür, orada rast gəldiyi «Pəri üzlü», «sərv qamətli» fars gözəli ondan şeir oxumasını xahiş edir. Şair ərəbcə, türkcə şeirlərindən, qəsidə və müəmmalarından bir neçə beyt oxuyur. Fars qızı deyir: «**Bunlar mənim dilimdə yazılmayıbdır, mənim karıma gəlməz. Mənə farsca ciyər yandıran aşiqanə qəzəllər oxumalısan**» (7, s.22).

Bu tələblə əlaqədar olaraq Füzuli oxucu zövqü, oxucu zövqünün müxtəlifliyi, oxucunun təhsili, dünyagörüşü və maraq dairəsindən asılılığı barədə qənaətini ümumiləşdirir: «**Zamanın alimləri mənəsində rəmz, kəlamında müəmma olan şeirlər tələb edirlər. Dilbərlərin isə təfəkkürə tabı yoxdur, onların sevdikləri yalnız aşiqanə qəzəllərdir...**»

Şair fars gözəlinin xahişinə əməl edir, eyni zamanda, «üləmayi-zəmanəni» də unutmur: «**Özümü təfəkkür atəşi içində ərtdim vəfars qəlləri divanını tərtib etdim ki, həm kamil müdəqqiqlər onun üstüörtülü gözəl məzmunlarından həzz alsınlar, həm də sadədil zəriflər onun zövq ziyafətindən paylarını götürsünlər**» (7, s.23).

Füzulinin fikrincə, əsl sənət nümunəsi hamının faydalana bildiyi əsərdir.

Beləliklə, Füzulinin söz, kitab, elm, bilik və mütaliə haqqında yazdıqlarından belə nəticəyə gəlmək olar ki, şair qədim dünyanın ən məşhur əsərlərini özündə mühafizə edən bir və bir neçə zəngin kitabxanadan müntəzəm istifadə etmiş və bəhrələnmişdir. Maraqlıdır, bu kitabxana şairin yaşadığı Kərbəla şəhərində olmuşdur, yoxsa özünün şəxsi kitabxanası varmış? Bu mülahizələrin hər ikisi inandırıcı görünsə də, onların elmi cəhətdən təsdiqini vermək üçün hələlik əlimizdə sənəd-sübut yoxdur. Bununla belə, Füzulinin türk, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilməsi onun şəxsi kitabxanasında ən azı üç dildə əlyazma kitablarının saxlanıldığını təsdiqləyir.

Şübhəsiz, bu məsələlərin öyrənilməsi olduqca vacibdir və ölməz şairimizin irsinin araşdırılıb təbliğ edilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

500 ildir ki, Füzulinin əsərləri dünya ədəbiyyatı və mədəniyyətinə hədsiz təsir göstərməkdədir. Yeni həyat və yeni mədəniyyət yaradan indiki nəsil də ölməz şairin zəngin irsindən məhəbbətlə bəhrələnir və bundan sonra da istifadə edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: 3 c-də. C.1.-B.: Azərb. EA nəşr-tı, 1960.-590 s.*

2. *Araslı H. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. -B.: Azərb. Uşaq və Gənclər Ədəb-tı Nəşr-tı, 1958.-312 s.*

3. *Vəfalı A. Füzuli öyrədir.- B.: Gənclik, 1977.-148s.*

4. *Quluzadə M. Füzulinin lirikası.-B.: Azərb. EA nəşr-tı, 1965.-590 s.*

5. *Füzuli M. Əsərləri: 5 c-də. C.1. Türk divanı. - B.: Azərb. EA nəşr-tı, 1958.-466 s.*

6. C. 2. *Leyli və Məcnun*. - B.: Azərb. EA nəşr-tı, 1958.-356 s.
7. C. 3. *Farsca divanı*. - B.: Azərb. EA nəşr-tı, 1958.-466 s.
8. C. 4. *Qəsidələr*. - B.: Azərb. EA nəşr-tı, 1961.-392 s.
9. C. 5. *Nəsr əsərləri və şeirlər*. - B.: Elm, 1985.-216 s.
10. *Füzuli M. Seçilmiş əsərləri: 2 c-də. C.1. Lirikası*. - B.: Azərnəşr, 1988.-581 s.
11. C.2. *Poemalar*. - B.:Azərnəşr, 1988.-392 s.
12. *Füzulinin 400 illiyi: «Azərb, EA Xəbərləri» curnalının xüsusi nömrəsi*, - B.: Azərb. EA nəşr-tı, 1958.-180 s.
13. *Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixindən*. - B., 1986.
14. *Cəfərov M.C. Ədəbi düşüncələr: Məqalələr*. - B.: Azərnəşr, 1958.-200 s.
15. *Cəfərov M.C. Klassiklərimiz haqqında: Məqalələr*. - B.Gənclik, 1978.-96 s.
16. *Cəfərov M.C. Füzuli düşünür: ədəbi-tənqidi məqalələr*. - B.: Azərb. Uşaq və gənclər Ədəb-tı Nəşr-tı, 1959-236 s.

Князь Аслан

ТЕМА КНИГИ И ЧТЕНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ МУХАММЕДА ФИЗУЛИ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена к проблеме книга, библиотека и чтение в жизни и творчестве классиков азербайджанской литературы. В данной статье кратко изложены взгляды великого поэта Мухаммеда Физули на значение роли художественной литературы в формировании личности.

Автор освещает взглядов Физули к книге и чтению на научном основе.

Sənubər MUSTAFAYEVA
Baş müəllim

SƏNƏDLƏRİN BIBLIOQRAFİK TƏSVİRİNDƏ MÜASİR TƏSVİR QAYDALARININ TƏTBİQİ

1-ci məqalə

XXI əsrdə informasiya axını sürətlə artır, yeni-yeni texniki imkanlar meydana çıxır. İnformasiyanın əldə edilməsi, onun vaxtında öz oxucularına çatdırılması müasir kitabxanaların qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Oxucu marağını dərindən öyrənmək, onların tələblərinə vaxtında cavab vermək, alınmış yeni ədəbiyyatı və eləcə də fondnda olan sənədləri oxuculara vaxtında çatdırmaq kitabxanaşünaslıq elminin qarşısında duran əsas məsələlərdən biridir. Müasir şəraitdə ölkəmizdə elmi-texniki tərəqqi, sosial iqtisadi inkişaf, ideoloji və tərbiyə işinin səviyyəsinin yüksəldilməsi mütəxəssislərə verilən informasiya təminatından çox asılıdır.

Hazırki dövrdə kitabxanaların işində oxucuya xidmət sahəsində yeniləşmə baş verir. «Bu yeniləşmə əsasən kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması, kitabxana işinə hesablayıcı texnikanın, kompüterlərin daha sürətlə daxil olmasıdır. Həmçinin müasir kitabxanalarda texnikanın sürətlə tətbiqi ilə əlaqədar onların fondunda çap materialları ilə yanaşı çap edilməyən audiovizual, filmlər, slaydlar, səsyazmaları, həmçinin maşınla oxunan fakslar, maqnit lentlərinə köçürülmüş digər materiallar daxil olmağa başladı ki, bunları da hesablayıcı texnika olmadan emal etmək mümkün deyildir» [5, s.18]

Kitabxanalarda mühafizə edilən çap əsərləri və digər sənədlər müstəsna qiymətə malik informasiya sərvətidir. Lakin kitabxana fondlarının yaradılması kitabxana işinin

əsasını təşkil etsə də, hələ onun sosial-ictimai rolunu müəyyən etmir. Kitabxana işinin əsl səmərəlilik meyarı kitabların və müxtəlif informasiya daşıyıcılarının cəmiyyətdə nə qədər fəal istifadə edilməsi ilə ölçülür. Azərbaycan respublikasının kitabxana işi haqqında qanununda deyilir: «Kitabxana fəaliyyəti – oxucuların sərbəst surətdə informasiya almaq hüququnu təmin etmək, onların kitablara, dövrü nəşrlərə və kitabxana fondunu təşkil edən digər sənədlərə olan tələbatını ödəmək məqsədilə həyata keçirilən fəaliyyət»dir [6].

Müasir dövrdə Azərbaycanda demokratik hüquqi dövlətin yaradılması şəraitində geniş əhali kütlələrinin yeni sosial-iqtisadi, elmi-texniki və texnoloji ədəbiyyata marağı artır. Buradan da çap əsərlərindən istifadə etməyin əsas bazası kimi kitabxanaların rolunu artırmaq, onların biblioqrafik-məlumat və elmi informasiya fəaliyyətini təkmilləşdirmək kimi mühüm vəzifələr irəli gəlir. «Mühüm tərbiyə, ideoloji və elmi-məlumat idarəsi kimi kitabxana hər oxucuya fondakı bütün çap əsərləri və məlumat daşıyıcıları haqqında dürüst və operativ məlumat vermək imkanına malik olmalıdır. Kitabxanalar bu vəzifəni yalnız mütəşəkkil kataloqlar sistemi yaratmaq yolu ilə həyata keçirə bilirlər»[7, s.7]

Hər bir növ kataloqun təşkili biblioqrafik yazıların qruplaşdırılmasından ibarətdir. Kataloqlarda kitabxanada saxlanılan konkret nəşrlər əks etdirilir. Bütün dövrlərdə, biblioqrafik təsvirlər standartlaşdırmanın obyektini təşkil etmişdir. İlk kataloqların yaranması müxtəlif dövrlərin təsvir qaydalarına əsaslanmışdır. Hazırda isə biblioqrafik təsvirlər müəyyən standartlar üzrə tərtib edilir. Müasir dövrdə dünyanın müxtəlif ölkələrində, biblioqrafik təsvirə dair 3 standart tətbiq edilir: biblioqrafik təsvirin Beynəlxalq standartı (İSBD), kataloqlaşdırmanın İngilis-Amerika

qaydaları (AASR 2) və maşınla oxunan kataloqların müxtəlif MARC formatları.

İSBD (Biblioqrafik təsvirin Beynəlxalq standartı)- daha universaldır və ondan bütün dünyada istifadə edilə bilər. AASR2 standartı (İngilis-Amerika qaydaları) ingilis dilli ölkələrdə tətbiq edilir.

Kitabxanaların kompüterlə təchiz edilməsi ilə əlaqədar olaraq biblioqrafik yazı informasiyanın maşınla oxunan daşıyıcılarda əks etdirilməsi zərurliyini yaratmışdır. Kitabxana-informasiya texnologiyasının inkişafı ilə əlaqədar olaraq kitabxana informasiyasının əksər hissəsi MARC formatının köməyi ilə kodlaşdırılmışdır. MARC formatı-informasiyanın maqnit lenti və diskdə, lazer disklərində, yeni maşınla oxunan daşıyıcılarda yazının əks etdirilməsi qaydalarından ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir formatın əsasını biblioqrafik təsvir qaydaları təşkil edir. UNIMARC formatının əsasını İSBD standartı (Biblioqrafik təsvirin Beynəlxalq standartı) təşkil edir. Bütün ölkələr UNIMARC formatından istifadə etmək məqsədilə öz kataloqlarından yazıları İSBD-nin təsvir qaydalarına uyğunlaşdırmağa səy göstərirlər.

İlk dəfə maşınla oxunan formatlar ABŞ-da meydana gəlmişdir. 1965-1966-cı illərdə ABŞ konqres kitabxanası maşınla oxunan formada kataloqlaşdırma təsvirlərini tərtib etmək məqsədilə MARC-1 formatını hazırlamışdır. Bundan sonra 1967-ci ildə Britaniyada, 1968-ci ildə İngiltərə-Amerika əməkdaşlığı nəticəsində MARC-2 formatı hazırlanmış və kommunikativ (vasitəçi) format kimi istifadə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. [11, s.77] «MARC» sözü (Machine Redable Catalog) ingilis dilində «maşın oxuya bilən kataloq» deməkdir.

Müasir informasiya dünyasında təxminən 50-dən çox ölkədə milli formatlar hazırlanmışdır ki, onların da ümumiləşdirilmiş adı MARC adlandırılır. Hər bir ölkənin

adının ixtisarla yazılışını əlavə etməklə formatın hansı ölkəyə məxsus olduğu bildirilir. Məsələn: USMARC (ABŞ), CANMARC (Kanada), RUSMARC (Rusiya), AzMARC (Azərbaycan) və s.

1980-1999-cü illərdən USMARC və UNIMARC formatları inkişaf edərək təkmilləşdirilmişdir. UNIMARC formatı beynəlxalq format kimi yaranaraq həm ölkə daxilində, həm də vasitəçi format kimi tətbiq edilir.

Hazırkı dövrdə Rusiyada və Azərbaycanda da bu sahədə ciddi işlər aparılır. Qeyd edildiyi kimi 1965-ci ildən başlayaraq Rusiyada kitabxana işinin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması sahəsində işlər aparılmış və RUSMARC formatı yaranmışdır.

Azərbaycanda professor A.Xələfovun rəhbərliyi ilə Bakı Dövlət Universitetində yaradılmış «Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi» laboratoriyasında AZMARC formatının yaradılması sahəsində bir sıra işlər aparılmışdır.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu formatların tərtibi biblioqrafik təsvirə dair dövlət standartlarına əsaslanır ki, həmin standartların da Beynəlxalq Biblioqrafik Təsvir qaydalarına əsaslanması vacib şərtlərdən biridir.

1968-ci ildə İdarələrarası kataloqlaşdırma komissiyasının iki iclası keçirilmişdir. Burada kataloqlar üçün dövlət standartlarının layihələri təsdiq edilmişdir. Beləliklə, əsas biblioqrafik təsvir qaydaları bütün kitabxanalar üçün məcburi hesab edilirdi. 1970-ci il yanvarın 1-dən etibarən kitabxanalarda aşağıdakı dövlət standartları tətbiq edilməyə başlamışdı. QOST 7.1-69 «Biblioqrafik və informasiya nəşrləri üçün çap əsərlərinin təsviri»; QOST 7.2-69 «Kataloqlar üçün dövrü nəşrlərin təsviri»; QOST 7.3-69 «Kataloqlar üçün kitabların təsviri»; QOST 7.13-70 «Kataloqlar üçün xüsusi nəşr növlərinin və texniki sənədlərin təsviri» və s. [2, s.44]

İdarələrarası kataloqlaşdırma komissiyası 1979-cu ildən etibarən beynəlxalq təsvir qaydalarının hazırlanması ilə məşğul olur. Bu dövlət standartının qarşısında bütün kitabxanalar, idarələr, elmi idarə və texniki informasiya mərkəzləri, həmçinin də nəşriyyat üçün vahid təsvir qaydalarını özündə əks etdirmək vəzifəsini qoyurdu.

Bu baxımdan Rusiyanın və eləcə də respublikamızın kitabxanalarında on ilə yaxın bir müddətdə tətbiq edilən «Çap əsərlərinin biblioqrafik təsvir qaydaları» (7.1-76) Dövlət standartı xüsusi mərhələ təşkil etmişdir. Həmin standart aşağıdakı dövlət standartlarının əvəzinə işlənilib hazırlanmışdır: 7.1-69 «Biblioqrafik və informasiya nəşrləri üçün çap əsərlərinin təsviri»; 7.2-69 «Kataloqlar üçün dövrü nəşrlərin təsviri»; 7.3-69 «Kataloqlar üçün xüsusi nəşr növlərinin və texniki sənədlərin təsvir qaydaları», həmin standart 1978-ci ilin yanvarından qüvvəyə minmişdir. Bu standart biblioqrafik təsvirin əsas vəziyyətini və tərtibi qaydalarını, ünsürlər toplusunu və onların yerləşdirilməsi ardıcılığını müəyyənləşdirmişdir.

7.1-76 dövlət standartında («Çap əsərlərinin biblioqrafik təsvir qaydaları») biblioqrafik təsvirin 7 sahəsi müəyyənləşdirilmişdir:

1.Sərlövhe və məsul şəxslər haqqında məlumat sahəsi

2.Nəşr sahəsi

3.Buraxılış məlumatları sahəsi

4.Miqdar xarakteristikası sahəsi

5.Seriya sahəsi

6.Qeyd sahəsi

7.Kitabın beynəlxalq standart nömrəsi (İSBN), cildi, qiyməti və tiraj sahəsi [3, s. 12].

XX əsrin 70-ci illərindən biblioqrafik təsvirlərin standartlaşdırılması problemi ilə dünyanın ən görkəmli mütəxəssisləri məşğul olmuşlar. Mütəxəssislərin böyük bir

qrupu beynəlxalq kitabxana cəmiyyətləri və idarələri kataloqlaşdırma bölməsinə (IFLA) cəlb olunmuşlar. Beynəlxalq kataloqlaşdırma işində Rusiya mütəxəssisləri də fəal iştirak etmişlər. İFLA tərəfindən hazırlanan sənədlər silsiləsində xüsusən biblioqrafik təsvirin quruluşu, biblioqrafik təsvirin mətni, biblioqrafik ünsürlər konkretləşdirilmiş və bu da bir sıra ölkələrdə milli təsvir qaydalarının yaradılması və yeniləşdirilməsi üçün bazaya çevrilmişdir [3, s.3].

Bu məqsədlə 1984-cü ildə Rusiyada yeni Dövlət standartı hazırlanıb çap edilmişdir. 1986-cı il yanvar ayının 1-dən kitabxanaların, elmi-texniki məlumat orqanlarının, kitab palatalarının, nəşriyyatların və biblioqrafik fəaliyyətlə məşğul olan digər müəssisələrin işində, «Sənədlərin biblioqrafik təsvir qaydaları: Ümumi tələblər və tərtibi qaydaları» (7.1-84) dövlət standartı tətbiq edilməyə başlamışdır. Bu standart 1978-ci ildən qüvvədə olan «Çap əsərlərinin biblioqrafik təsviri» (7.1-76) dövlət standartının əvəzinə işlənib hazırlanmışdır.

QOST 7.1-84 özündə prinsiplial dəyişiklikləri əks etdirməsə də, QOST 7.1-76 dövlət standartı ilə müqayisədə aydın olur ki, hər iki standartlar arasında əhəmiyyətli fərqlər vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, 7.1-84 dövlət standartında təsvirlərin funksiyası dəqiqləşdirilmiş, onun əsas növləri və quruluşu müəyyənləşdirilmişdir. Standartda ilk dəfə olaraq biblioqrafik təsvirlər obyektinə görə 3 qrupa bölünmüşdür:

1.Monoqrafik təsvirlər – burada bir kitabın, bir cildin təsviri nəzərdə tutulur.

2.Toplu təsvirlər – buraya çoxcildli və seriyalı nəşrlərin təsviri daxildir.

3.Analitik təsvirlər – yeni kitabın və seriyalı nəşrlərin tərkibini xarakterizə edən təsvirlər.

7.1-84 dövlət standartında terminlərdə də müəyyən dəyişikliklər edilmişdir. Belə ki, əvvəllər çap əsərləri termini

sənəd termini ilə əvəz edilmişdir. Digər terminologiyada da dəyişiklər edilmişdir. Bundan əlavə fərqlər kollektiv müəllifi kitabların təsvirində, analitik təsvirlərdə, əlavə təsvirlərin tətbiqində, təsvirin sahə və ünsürlərində də özünü aydın büruzə verir.

Standartda sahə və ünsürlərin əvvəlində verilən şərti işarələrin tətbiqinə daha xüsusi diqqət yetirilmişdir. 7.1-84 dövlət standartında biblioqrafik təsvirin 7 sahəsi müəyyənləşdirilmişdir (12):

1.Sərlövhe və məsul şəxslər haqqında məlumat sahəsi.

2.Nəşr sahəsi.

3.Buraxılış məlumatları sahəsi.

4.Miqdar xarakteristikası sahəsi.

5.Seriya sahəsi.

6.Qeyd sahəsi.

7.Kitabın Beynəlxalq standart nömrəsi (İSBN), qiyməti və tirajı sahəsi.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1.Бахтурина, Т.А. Новый стандарт по библиографическому описанию [Текст]: внедрению ГОСТа 7.1-2003 / Т.А.Бахтурина // Библиография.-2004.-№ 1.-С.23-36.

2.Библиотечные каталоги [Текст]: Учебник./Под ред.Г.И.Чинсковой.- Изд. 2-ое.-М.: Книга, 1977.-310 с.

3. Həsənov, M. Çap əsərlərinin biblioqrafik təsvir qaydaları [Mətn] /M.Həsənov, A.Abbasova, A.Əliyev.- B.: BDU nəşr-tı, 1984.-98 s.

4.Xələfov, A. Kitabxanaşünaslığa giriş [Mətn]: Dərslik: (3 hissədə): H.1-2. Kitabxanaşünaslığın nəzəriyyəsi. Kitabxana işi haqqında təlim.- B.: BDU nəşr., 2001.- 398 s.

5. Xələfov, A. Müasir kitabxanaların sosial funksiyaları / A. Xələfov // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.- 1999.- №2.-S.16-22.

6. Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu //Azərbaycan.- 1999.- 14 mart.

7.Kitabxanaşünaslıq: (Kitabxana kataloqları): Dərs vəsaiti /A.A.Xələfovun red. ilə.-B.: BDU nəşr-tı, 1996.- 210 s.

8. ГОСТ 7.1-2000. Библиографическая запись. Заголовки [Текст]: Общие требования и правила составления.- Минск, 2000.-с.- (Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу).

9. ГОСТ 7.1-2003 Библиографическая запись. Библиографическое описание [Текст] Общие требования и правила составления: Изд.офиц.-М.:Изд-во стандартов, 2004.- 48 с.- (Межгосударственный стандарт).

10.Леликова, Н.К. Каталогизационная политика и библиографическая практика на современном этапе [Текст] /Н.К.Леликова //Библиография.-2003.- №1.-С.22-29.

11.Mustafayeva S. MARC formatının yaranması və tətbiqi [Mətn] / S.Mustafayeva //Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.-2004.-№1.-S.75-80.

12. Sənədlərin biblioqrafik təsvir qaydaları haqqında [Mətn]: 7.1-84 dövlət standartı əsasında: Metodik göstəriş / Tərt.ed. M.Həsənov, A.Abbasova.-B.,1988.- 89 s.

Санубар Мустафаева

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПРАВИЛ ОПИСАНИЯ В БИБЛИОГРАФИЧЕСКОМ ОПИСАНИИ ДОКУМЕНТА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблеме составления современного библиографического описания. Автор изучает тему в двух направлениях:

1) Стандартизация библиографического описания; 2) Создание новых стандартов по библиографическому описанию.

Akif CƏFƏROV
Baş müəllim

**MKS ŞƏRAİTİNDƏ KƏND TƏSƏRRÜFATI
MÜTƏXƏSSİSLƏRİNƏ KİTABXANA XİDMƏTİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Hazırda respublikamızın həyatında baş verən ciddi dəyişikliklər cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə etmişdir.

Xüsusi qeyd edilməlidir ki, bu gün özünün müstəqilliyini qazanmış, demokratiya yolunda və bazar iqtisadiyyatı şəraitində inamla irəliləyən Azərbaycan xalqının əsrlərdən bəri inkişaf edən çox qədim və zəngin mədəniyyəti vardır. Xalqın yaratmış olduğu həmin mədəniyyət çərçivəsində mənəvi sərvətimizin dəyərli bir hissəsi olan kitab və kitabxanalar Azərbaycan xalqının tarixində mütərəqqi rol oynamışdır.

1996-cı ilin iyul ayında respublika hökuməti «Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» qərar qəbul etdi. Nazirlər Kabinetinin bu qərarında kitabxana işinin təşkili, kitabxanaların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, kitabxanaçı kadrlardan düzgün istifadə edilməsi işində olan nöqsanlar və çatışmazlıqlar göstərilir.

Respublikamızda kitabxana şəbəkələrinin nizama salınması və istifadəsi işində ciddi qayda yaratmaq üçün 1998-ci ilin dekabr ayının 29-da Respublikanın prezidenti Heydər Əliyev «Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununu təsdiq etmişdir.

Bu qanun Azərbaycan Respublikasında kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini kitabxana işinin və kitabxana sisteminin ümumi əsaslarını, kitabxana fondlarının formalaşdırılması və mühafizəsi tələblərini, kitabxanaların maliyyələşdirilmə mənbələrini,

kitabxanalardan istifadə sahəsində vətəndaşların hüquq və vəzifələrini, kitabxana işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı prinsiplərini müəyyən edir (8).

Xalqın mənəvi zəkası, tarixi, yaddaşı, bəşəri biliklərin qızıl fondu sayılan kitabxanalar müasir elmi tərəqqinin aparıcı qüvvələrindən biri kimi elmi - informasiya və mədəni tərbiyə işinə səmərəli təsir göstərən bir sosial institut səviyyəsində hazırkı şəraitdə daha ardıcıl fəaliyyət göstərməlidir (1., s.30).

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etdiyi indiki dövrdə də kitabxanalara tək cə mədəniyyətin əsası kimi deyil, eləcə də orada toplanmış informasiya ehtiyatlarına iqtisadiyyatın və siyasətin əsası kimi baxılır (6).

Hazırkı dövrdə kitab, kitabxana və cəmiyyət problemi bilavasitə xalqın tərəqqisinin əsas amillərindən biri olduğundan, o əhalinin çap əsərlərindən ictimai istifadəsinin mühüm vasitəsi kimi meydana çıxıb. Cəmiyyət necədirsə, onun kitabxanası da özünəməxsus olmalı, ona xidmət etməlidir. Cəmiyyətin tələbatına xidmət etmək bilavasitə kitabxananın fəaliyyətində, bu fəaliyyətin təzahür forması olan kitabxana işində özünü göstərir (5, S.9).

İndiki şəraitdə oxuculara xidmət işinin təşkilinə sistem halında yanaşmadan, bu sistemin bütün vəsilələrində bir-biri ilə bir-birini tamamlayan ardıcılığı gözləmək şərti ilə işi lazımı şəkildə təşkil etmədən müasir oxucunun tələb və sorğularına cavab vermək mümkün deyildir. Oxucuya xidmət prosesində sistemli yanaşma onun elmi əsaslar üzərində qurulmasına səbəb olur. Bunların həyata keçirilməsində isə kütləvi kitabxanaların mərkəzləşdirilməsi böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. Mərkəzləşdirmənin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar kütləvi kitabxana şəbəkəsinin və digər kitabxanaların köklü şəkildə yenidən təşkili, kitabxanaların məlumat fəaliyyətinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq onların funksiyalarının əhəmiyyətli dərəcədə

genişlənməsi kütləvi kitabxana fondlarının formalaşmasına yanaşmanın əsaslı şəkildə dəyişməsi, elmi-metodiki fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinin daha da möhkəmləndirilməsi, kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiyanın mühüm sahələrinə dair elmi – tədqiqat işlərinin genişləndirilməsi (4, s.5) və s. daha çox diqqəti cəlb edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir mərkəzləşmiş kitabxana sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyi oxuculara xidmət işinin təkmilləşdirilməsi ilə ölçülür. Kitabxana işində elmi-metodiki və təşkilati baxımdan həyata keçirilən hər bir mütərəqqi tədbir oxuculara xidmət işinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə nəticələnmişdir. Bu baxımdan yazılan məqalə mühüm elmi təcrübi əhəmiyyətə malik olub, Abşeron rayon MKS-nin son illərdəki iş təcrübəsi əsasında işlənmişdir.

Abşeron rayonu 1940-cı ildə təşkil edilmişdir. Sahəsi 1361 kv.m-dir. Əhalisi 87.9 min nəfərdir (10). Əsasən sənaye rayonu olsa da rayonda südlük-ətlik istiqamətli maldarlıq, quşçuluq sənayesi, qoyunçuluq, tərəvəzçilik və üzümçülük istiqamətli kənd təsərrüfatı inkişaf etmişdir. Abşeron həmçinin, özünün zəfəranı, zeytunu, badamı, ənciri və şanı üzüm sortları ilə məşhurdur. Rayonda 83 kəndli-fermer təsərrüfatı fəaliyyət göstərir ki, bunun da 1277 nəfər üzvü vardır (2, s.92). Rayon Abşeron yarmadasının bir hissəsini, Cənubi, Mərkəzi, Şimali Qobustan və Baş Qafqaz silsilələrinin cənub şərqdə davamında yerləşən alçaq dağları əhatə edir (2, S. 92).

«Bütün bu çətinliklərin aradan qaldırılmasında MKS-lərin böyük rolu var. Bu fikirdən belə çıxır ki, MKS-lər böyük möcüzələr yaratmaq imkanına malikdir.

Hal-hazırda respublikada demək olar ki, bütün inzibati rayonların sosial durumu ağır vəziyyətdədir, o cümlədən də Abşeron rayonunun atəşkəs rejimi saxlansa da, hələ də respublikanın üzərindən müharibə təhlükəsi sovuşmamışdır.

Abşeron rayonu Ermənistanla sərhəd zonasından uzaqda yerləşsə də müharibənin ağır zərbələri bu rayondan da yan keçməmişdir. Belə ki, işğal olunmuş Azərbaycan rayonlarından qaçqın düşmüş soydaşlarımızın 10.356 nəfəri Abşeron rayonunda məskunlaşmışlar. Bu da rayonun iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə və bütün sahələrinə öz mənfi təsirini göstərməyə bilməz. Bütün bu çətinliklərin aradan qaldırılmasında, rayon zəhmətkeşlərinə düzgün informasiya çatdırılmasında, gənclərin hərbi vətənpərvərlik və milli ruhda tərbiyə olunmasında rayon MKS-nin böyük rolu var. Rayonda gedən iqtisadi islahatlarla bağlı olaraq, rayon MKS-nin fəaliyyətində də müəyyən dəyişikliklər olmuşdur. Belə ki, rayonda geniş vüsət almış kəndli (fermer) təsərrüfatının yaradılması və genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq kitabxanalar da öz fəaliyyətini bu sahə ilə əlaqələndirməyə çalışırlar.

Abşeron rayonunda Dövlət kütləvi kitabxanaları 1979-cu ildə mərkəzləşdirilmişdir. Hal-hazırda Abşeron rayon mərkəzi kitabxanasının 18 filialı və bir uşaq kitabxanası vardır ki, burada filiallar da daxil olmaqla 47 nəfər kitabxana işçisi fəaliyyət göstərir. Onlardan 8 nəfəri ali təhsilli, 39 nəfəri orta ixtisas təhsillidir (11, S.3).

Məlumdur ki, MKS-lərin fəaliyyəti, respublikada formalaşmış və müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərən elmi-texniki məlumat sistemindən ayrı inkişaf edə bilməz. Kütləvi kitabxanaların yerini, hər bir ərazidə onların məlumat-bibliografiya işinin istiqamətlərini düzgün müəyyənləşdirmək üçün müəssisə təşkilatlarda çalışan mütəxəssislərin məlumatlandırılmasının bütün kanallarını, həmçinin onlara daxil olan məlumatların xarakterini diqqətlə öyrənmək lazımdır. Bu, öz işinin xarakterinə görə daim yeni ədəbiyyatla tanış olmağı tələb edən, lakin digər kanallarla lazımı məlumatı ala bilməyən mütəxəssis kateqoriyalarına

mərkəzi kitabxananın daha çox fikir verməsi üçün əsas rol oynayan ən mühüm cəhətdir.

Mərkəzi kitabxana tərəfindən xidmət göstərilən təsərrüfat rayonlarının iqtisadi problemləri eyni olmadığına görə, hər bir mərkəzi kitabxananın fəaliyyət göstərdiyi ərazidə çalışan mütəxəssislərin miqdarı və onların maraq dairələri eyni olmayacaqdır. Bu zaman eyni tipli müəssisələrdə çalışan şəxsləri istisna etmək lazımdır. Təbiidir ki, Belə olan şəraitdə hər bir mərkəzi kitabxana yerləşdiyi təsərrüfat rayonunu xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq mütəxəssislərə, o cümlədən kəndli (fermer) təsərrüfatı mütəxəssislərinə kitabxana xidməti təşkil edəcəkdir. Daha dəqiq desək mərkəzi kitabxananın yerləşdiyi rayonun təsərrüfat profili mərkəzləşmə şəraitində və ümumiyyətlə, fermer mütəxəssislərə kitabxana xidmətinin əsas xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən ən mühüm və birinci dərəcəli amil kimi çıxış edir. Məsələn, respublikamızın müxtəlif zonalarında yerləşən Daşkəsən və Abşeron rayonunun təsərrüfat fəaliyyətləri və profili bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Buna görə də həmin rayonların MKS-lərinin kəndli (Fermer) təsərrüfatı mütəxəssislərinə kitabxana xidmətinin xüsusiyyətləri də bir-birindən fərqlənəcəkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mərkəzləşmə şəraitində mütəxəssislərə kitabxana xidməti dedikdə, əsasən, MKS-nin məlumat və biblioqrafiya işi nəzərdə tutulur. Bu sahədə MKS-nin əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Məlumat-biblioqrafiya aparatının (kataloqların, kartotekaların, məlumat və biblioqrafiya nəşrləri fondunun, ödənilmiş arayışlar arxivinin) yaradılması;

- Məlumat biblioqrafiya xidməti üzrə ədəbiyyatın üzə çıxarılması ilə bağlı olan oxucu sorğularının öyrənilməsi;

- Ayrı-ayrı oxucu qruplarını, təşkilat və müəssisələri, onları maraqlandıran mövzular üzrə ədəbiyyat haqqında məlumatla təmin edilməsi;

- Oxucular arasında biblioqrafik biliklərin təbliğ edilməsi (7,.s.37).

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, mərkəzləşdirmə şəraitində mütəxəssislərə kitabxana xidmətinin təşkil edilməsinin nəzəri əsasları ixtisas ədəbiyyatında kifayət qədər işıqlandırılmışdır. Lakin bu nəzəri əsasların müəyyən iş təcrübəsində olduğu kimi istifadə edilməsi tamamilə qeyri-mümkündür.

Hər bir rayonun özünəməxsus təsərrüfat profili MKS-nin fermer mütəxəssislərə məlumat biblioqrafiya xidmətinin spesifik xüsusiyyətlərini yaradır. Bu Abşeron rayon MKS-nin fəaliyyətində və topladığı iş təcrübəsində bir daha özünü büruzə verir.

Məlumdur ki, mütəxəssislərə kitabxana xidmətində biblioqrafik xidmət mühüm yer tutur və aparıcı rol oynayır. Abşeron rayon MKS-də kəndli fermer təsərrüfatı mütəxəssislərinə göstərilən biblioqrafik xidmət öz xarakterinə görə müxtəlifdir.

Çünki kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi nəticəsində hər bir oxucuya daha rəngarəng formada, səmərəli şəkildə biblioqrafik xidmət üçün əsl şərait yaranmışdır. Rayon MKS-də oxuculara məlumat-biblioqrafiya xidməti məsələsi çoxcəhətli və rəngarəngdir ki, bu da oxucu tərkibinin müxtəlifliyindən irəli gəlir. Ona görə də MKS-də elə bir biblioqrafik xidmət sistemi yaratmaq lazımdır ki, təhsilindən və ixtisasından asılı olmayaraq, bütün oxucu qrupları ondan istifadə edə bilsinlər. Bu zaman mütəxəssis oxuculara məlumat-biblioqrafiya xidmətinin təşkilinə xüsusi fikir vermək lazımdır.

Abşeron rayon MKS-də məlumat biblioqrafiya xidməti metodiki- biblioqrafiya şöbəsi tərəfindən həyata keçirilir.

Şöbə mütəxəssislərə məlumat- biblioqrafiya xidmətini iki başlıca istiqamət üzrə:

A) Mütəxəssislərə sorğu-biblioqrafiya xidməti

B) Biblioqrafik informasiya işini həyata keçirir

Qeyd etmək lazımdır ki, kitabxana mütəxəssislərə biblioqrafik xidmət göstərməzdən əvvəl onun sorğu və marağının xarakterini öyrənir. Buna görə də Abşeron rayon MKS-də fermer mütəxəssislərin sorğularının dəqiq öyrənilməsi onların kitaba olan tələblərinin hərtərəfli ödənilməsi və mütaliyəyə rəhbərlik məsələsi həmişə diqqət mərkəzindədir. Kitabxana yalnız mütəxəssisin hansı kitablarla maraqlandığını öyrənməklə kifayətlənmir, onların sorğularının xarakterini müəyyənləşdirən əsas səbəb və amilləri də öyrənir.

Abşeron rayon MKS-də müxtəlif mütəxəssis sorğularının müxtəlifliyə malik olan xüsusiyyətləri ayrı-ayrı qruplar üzrə öyrənilir. Buna uyğun olaraq kitabxananın xidmət etdiyi mütəxəssis oxucu kontingenti aşağıdakı qruplara ayrılmışdır:

A) Mühəndislər və texniki işçilər

B) Kənd təsərrüfatı işçiləri

C) Həkimlər və tibb işçiləri

Ç) Müəllimlər.

Ümumiyyətlə, kitabxanalarda mütəxəssislərə və digər oxucu qruplarına verilən arayışların aşağıdakı tipləri vardır:

1. Mövzu arayışı

2. Biblioqrafik arayış

3. Kitabxana arayışı

4. Faktik arayış (3).

Abşeron rayon MKS-də mütəxəssislərə verilən arayışların bu tiplərindən istifadə olunur. Kitabxananın əməkdaşları oxucuların sorğularına düzgün və dolğun cavab vermək üçün arayışlardan geniş istifadə edirlər. İşini

öyrəndiyimiz MKS-lərdə mütəxəssislərə verilən arayışlar şifahi və yazılı şəkildə yerinə yetirilir.

Yuxarıda qeyd etdik ki, Abşeron rayon MKS-də mütəxəssislərin sorğularına verilən arayış tiplərindən biri mövzu arayışıdır. Göstərmək lazımdır ki, işini öyrəndiyimiz kitabxana sistemində hər gün onlarca mütəxəssis müxtəlif məzmunlu sorğularla kitabxanaya müraciət edirlər.

Kitabxana bu sorğuları ödəmək üçün müxtəlif biblioqrafik mənbələrdən, məlumat-biblioqrafiya fondundan, kataloq və kartotekalardan səmərəli şəkildə istifadə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yeni təsərrüfat formalarının yaranması və inkişafı ilə əlaqədar olaraq kitabxanaya daxil olan kənd təsərrüfatı ilə bağlı mövzu sorğularının sayı ildən-ildə artır. Belə ki, 1999-cu ildə 37, 2000-ci ildə 41, 2001-ci ildə 40, 2002-ci ildə isə 58 yaxın mövzu arayışı verilmişdir (11).

Mütəxəssislərə məlumat işinin təşkilində əyani şəkildə məlumat verilməsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə kitabxanada təşkil olunmuş mövzu kartotekaları, kitab sərgiləri, baxışlar və s. əyani məlumat vasitələrindəndir. Kitabxanada vaxtaşırı təşkil olunan yeni ədəbiyyata baxış müxtəlif bilik sahələri üzrə qruplaşdırılan yeni ədəbiyyatla oxucuları əyani şəkildə tanış edir. Mütəxəssis oxucular belə baxışlara gələrək, onları maraqlandıran mövzular üzrə yeni ədəbiyyatı sistemli qaydada izləmək imkanı qazanır. Abşeron rayon MKS-də yeni ədəbiyyata baxış əvvəllər ildə iki-üç dəfə keçirilirdisə, bazar iqtisadiyyatına keçdikdən sonra bu iş ildə bir dəfə ancaq keçirilir. Baxışa müxtəlif sahələrdə çalışan mütəxəssislər dəvət olunurlar.

MKS-nin oxucuları içərisində fermer mütəxəssislərin xüsusi çəkisi diqqəti daha çox cəlb edir. MKS-nin fermer mütəxəssislərə kitabxana xidmətinin səviyyəsi və müvafiq dövrlərdə ədəbiyyat verilişinin miqdarı aşağıdakı cədvəldə özünü parlaq şəkildə büruzə verir.

No	İllər	1999	2000	2001	2002
1.	MKS üzrə ümumi kitab ver.	276.9 1	293.2 0	271.5 6	294.4 0
2.	K/təsərrüfatına dair kitab ver.	8.96	11.69	11.36	14.44
3.	Oxucuların sayı	14.6	15.8	16.95	16.72

Cədvəl Abşeron rayon MKS-in 1999-2002-ci illər üzrə illik hesabatları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəldən görüldüyü kimi əvvəlki illərə nisbətən 2002-ci ildə kənd təsərrüfatı üzrə kitab verilişi xeyli artmışdır. Bu isə mütəxəssis oxucuların kitabxanaya oxucu sorğularının çox olması və kitabxanaya kənd təsərrüfatı üzrə yeni ədəbiyyatın daxil olması ilə bağlıdır.

MKS-nin məlumat fəaliyyəti praktiki təkmilləşdirmələr tələb edir. MKS şəraitində məlumat xidmətinin yüksəldilməsi, onların işinə mütəxəssislərin kompleks məlumatlanması sisteminin tətbiq edilməsi vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

Kənd təsərrüfatına aid ədəbiyyatın təbliğində Abşeron rayon mərkəzi kitabxanasında və onun filiallarında ən çox sərgilərdən istifadə olunur. Bu kitabxanada 1999-2002-ci illər arasında 10-a yaxın sərgi təşkil edilmişdir.

Abşeron rayon mərkəzi kitabxanasında və onun filiallarında hər bir sərgi təşkil olunduqda kitabdan əlavə kənd təsərrüfatına aid dövrü nəşrlər, ixtiraçı və səmərələşdiricilər üçün mövzular, kənd təsərrüfatına dair biblioqrafik göstəricilər də verilir.

Nəticə olaraq demək lazımdır ki, müasir mərhələdə kəndli (fermer) təsərrüfatında kitabxana xidmətinin səmərəli təşkili günün aktual tələblərindən biridir. Respublikamızda kəndli (fermer) təsərrüfatlarının yaradılmasından az vaxt

keçməsinə baxmayaraq, bu sahədə kitabxanalar müəyyən təcrübə əldə etmişlər.

Abşeron rayon MKS kəndli fermer təsərrüfatlarında çalışan mütəxəssislər, işçilər, eləcə də, kənd təsərrüfatı sahəsində təhsil alan tələbələr, yüzrlə həvəskar, gülçü, bağçı, tərəvəzçilər və başqaları kitabxana- biblioqrafiya xidmətində müəyyən nailiyyətlər qazanmış və qabaqcıl iş təcrübəsi əldə etmişdir.

1999-2002-ci illərdə Abşeron rayon MKS-də kənd təsərrüfatı və bunlarla əlaqədar digər işçilərə kitabxana xidmətində mövcud işin bütün forma və üsullarından istifadə etmişdir. Bu sahədə aparılan işlər kənd təsərrüfatı ilə əlaqədar olan işçilərin peşə səviyyəsinin yüksəldilməsinə, siyasi mədəniyyətinin inkişafına və eləcə də onların ümumi dünyagörüşünün genişlənməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Rayon MKS-də aqro-sənaye problemi ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində oxucular arasında kənd təsərrüfatı ədəbiyyatına maraq artmışdır. Bununla yanaşı, Abşeron rayon MKS-nin fəaliyyətində mütəxəssis oxuculara kitabxana xidməti sahəsində bir sıra nöqsanlar da özünü göstərməkdədir. Buna görə də mütəxəssis oxuculara kitabxana xidmətini daha da yaxşılaşdırmaq və təkmilləşdirmək üçün aşağıdakı tövsiyələrin verilməsi və yerinə yetirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

1. MKS-nin vahid kitab fondunda kənd təsərrüfatına aid ədəbiyyat azlıq təşkil edir, hətta ildən-ilə azalır. Respublika kitabxana kollektoru öz fəaliyyətində bu istiqamətdə hələ də dönüş yaratmamışdır. Bundan əlavə kənd təsərrüfatı problemlərinə dair nəşr edilən kitabların nüsxələri az olduğundan həmin nəşrlərdən istənilən nüsxədə almaq mümkün olmur.

2. MKS-də kənd təsərrüfatı ədəbiyyatının təbliği və aqro-sənaye birlikləri mütəxəssislərinə kitabxana-biblioqra-

fiya və informasiya xidmətinin təşkilinə dair metodik vəsaitlər yox dərəcəsindədir.

3. Kənd təsərrüfatı mütəxəssislərinə və işçilərinə kitabxana xidmətinin daha operativ həyata keçirmək və təkmilləşdirmək üçün mərkəzi kitabxanada kənd təsərrüfatı ədəbiyyatı üzrə ayrıca «Abonement» şöbəsinin açılması daha məqsədəuyğun olardı.

Bütün bu nöqsanlara baxmayaraq, Abşeron rayon MKS-nin mütəxəssislərə, o cümlədən kəndli (fermer) təsərrüfatı mütəxəssislərinə kitabxana xidməti sahəsindəki fəaliyyətini uğurlu saymaq olar.

ƏDƏBİYYAT

1. «Azərbaycan kitabxanaçılıq cəmiyyəti»nin nizamnaməsi: layihə// Mədəni-maarif işi.-1990.-№3.-s.30

2. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial coğrafiyası. Dərslik.-B.: «Maarif», 2000.-s.92.

3. Библиография: Общий курс.-М., 1981.-513.с

4. Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsinin bəzi yekunları və təkmilləşdirilməsi məsələləri.-Bax: Azərbaycanda kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsi məsələləri. Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi.-B., 1986-S.9

5. Xələfov A. Kitabxanaşünaslığa giriş. Dərslik. III hissə.-B.: BDU-nun Nəşriyyatı, 2003.-313 s.

6. İsmayılov X., Baxşəliyev Z. Respublikada kitabxana işi yeniləşəcəkmi? //Həyat.-1991.-21 dekabr.

7. Кум М. Информационная работа массовой библиотеки в современных условиях.-В кн. В помощь массовым библиотекам.-М., 1979.-С.37.

8. Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.// Azərbaycan.- 1999.-14 mart.

9. Коготков Д.И. Некоторые проблемы информационно-библиграфического обслуживания специалистов в условиях ЦБС.-Сов. Библиог.- 1975.-№ 2.-С.3-11.

10. Rayon statistika idarəsinin 2003-cü il məlumatı.

11. Abşeron rayon MKS-nin 1999-2002-ci il hesabatları.

Акиф Джафаров

**ОРГАНИЗАЦИЯ БИБЛИОТЕЧНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ
СЕЛЬСКО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО СПЕЦИАЛИСТОВ И
ВОПРОСЫ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ
ЦБС**

РЕЗЮМЕ

В статье освящен многогранный опыт библиотеки сельских район Абщерона по организации и совершенствования обслуживания читателей в условиях централизации. Особое внимание удалено обобщению передового опыта пропаганды литературы и внедрению прогрессивных форм обслуживания читателей в специализированных библиотечных системах.

В статье проводятся ряд рекомендации направленных на улучшения и совершенствование организационных форма обслуживания читателей сельских районах республики республики с учетом особенностей и преимуществ централизованных библиотечных систем.

ƏDƏBİYYAT

1. *Kitabxana işi haqqında Azərbaycan respublikasının qanunu/ Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.-1999.-№1.-s.3-17*

2. *Xələfov A.A. Heylər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi.-B. Azərneşr .-2006.312 s.*

3. *Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş. Dərslik. III hissə-B.2003.- 314 s.*

4. *F.B.Köçərli adına Respublika Dövlət Kitabxanasının 1995-2005-ci illərə dair hesabatları*

Исмаилова Хаяла

РЕСПУБЛИКАНСКОЙ ДЕТСКОЙ БИБЛИОТЕКИ ИМ. Ф. КОЧАРЛИ В ГОДУ НЕ ЗАВИСИМОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется деятельность Республиканской Детской Библиотеки им. Ф.Б. Кочарли в году не зависимости Азербайджана, даны некоторые обобщения основных показателей библиотеки в 1995-2005-году. Статья содержит ряд рекомендации по совершенствованию работу библиотеки с детьми в обозримом будущем.

**AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİYARŞÜNASLIQ
BİBLİOQRAFİYASININ METODİK PROBLEMLƏRİ**

Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması ölkəşünaslıq biblioqrafiyasının əsas vəzifələrinin kompleks şəkildə həyata keçirilməsini tələb edir. Ölkəşünaslıq biblioqrafiyasının intensiv inkişafı üçün onun nəzəri, metodiki və təşkilati problemlərinin həlli olduqca zəruridir (4, s.107).

Professor Z.Əliyevin «Ümumi biblioqrafiyaşünaslıq» dərsliyində qeyd olunur ki, diyarşünaslıq və ölkəşünaslıq biblioqrafiyası anlayışlarının müəyyənləşdirilməsində məzmun-ərazi (yəni məzmun forma) əlaməti əsas götürülür. Birinci halda söhbət ölkə daxilində müəyyən yerlə (rayonla, şəhərlə, vilayətlə, coğrafi bölgə ilə və i.a), ikinci halda müəyyən ölkə ilə, dövlətlə əlaqədar məzmunla malik ədəbiyyatla biblioqrafik iş nəzərdə tutulur (3).

Ədəbi diyarşünaslıq biblioqrafiyası isə bir tərəfdən ədəbi biblioqrafiyanın özünəməxsus müstəqil sahəsi, digər tərəfdən diyarşünaslıq biblioqrafiyasının tərkib hissəsi hesab edilir. Ədəbi diyarşünaslıq biblioqrafiyasının ədəbi biblioqrafiyanın müstəqil yarım sistemi kimi ayrıca öyrənilməsi onun obyektinin spesifikasiyası ilə bağlıdır. Burada ilk növbədə bədii əsərlərin həmin diyarda nəşrinin, bu bədii əsərlər haqqında yerli ədəbiyyatşünaslıq və tənqidi materiallar, yerli xalq yaradıcılığını əks etdirən əsər aid edilir. Bunlar bilavasitə diyarın ədəbi həyatında fəal rol oynayır. Bütün materiallar «çap əsərlərinin və onların müəlliflərinin həmin diyarla əlaqəsi» adlı ümumi bir anlayışla birləşdirilir. Ədəbi diyarşünaslıq biblioqrafiyasının

məzmununun nəzəri və təcrübi sahəsinin müəyyənləşdirilməsində hələ də yekdil, vahid elmi fikir yoxdur. Əksər hallarda «diyarşünaslıq biblioqrafiyası» anlayışı adı altında ancaq məzmunu ilə, diyarla bağlı olan bədii əsərlər, ədəbiyyatşünaslıq və tənqidi materiallar deyil, həm də o yerdə nəşr olunmasına görə və yerli nəşriyyatlar tərəfindən buraxılmasına görə də materialları əks etdirən bibliqrafik vəsaitlər daxil edilir.

Ədəbi diyarşünaslıq biblioqrafiyası da sosial məqsədinə görə (məqsəd və oxucu istiqamətinə görə) iki növə: elmi-köməkçi və tövsiyə biblioqrafiyasına bölünür.

Elmi işə kömək edən vəsaitlər mütəxəssis-diyarşünaslıq bibliqrafik informasiya tələbatının ödənilməsinə təsir etmək üçün yaradılır.

Ədəbiyyatşünaslara və mütəxəssislərə kömək edən vəsaitlərdə ədəbi tarixi xarakterli materiallar əsas yer tutur. Belə hallarda bilavasitə həmin yazıçının yaradıcılığına aid olan materiallar deyil, həmçinin dolayı adlandırılan mənbələrdə- yazıçı haqqında məlumatı əhatə edən ədəbiyyat, diyarın ictimai və mədəni həyatı, yazıçının əməkdaşlıq etdiyi dövri nəşrlər haqqında məlumatlarda geniş əhatə olunur. Bu materiallar isə tədqiqatçı üçün son dərəcə lazımlıdır. Ədəbi diyarşünaslığın tövsiyə biblioqrafiyası həmin diyarın həyatını əks etdirən ən yaxşı bədii əsərləri təbliğ edir. Bununla birlikdə oxucularda vətənpərvərlik hissini təbiyəsində, vətənə məhəbbət hissini aşılmasına təsir edir. Oxucunu həmişə doğma yerlə qəlbən və mənən bağlayır.

Bədii əsərlərin diyarşünaslıq göstəriciləri oxucuları diyarın ədəbi tarixi ilə də tanış edir, diyarın müasir ədəbi həyatının mənzərəsini yaradır, diyarın görkəmli adamları, yetirmələri və onların əsərləri haqqında bibliqrafik informasiya verir.

Ədəbi diyarşünaslıq biblioqrafiya sistemi formal əlamətlərinə görə də aşağıdakı biblioqrafik vəsaitlərə bölünür:

1. Şəxsi göstəricilər və biobiblioqrafik lüğətlər.
2. Diyar haqqında bədii ədəbiyyatın mövzu göstəriciləri.

Belə biblioqrafik vəsaitlər görkəmli alimlərə, yazıçı və şairlərə həsr olunurlar. Vəsaitin məqsədi görkəmli xadimlərin diyarın ictimai, elmi və mədəni həyatında oynadığı rolu, onların həyat və fəaliyyətinə diyarın təsirini göstərməkdir.

Biblioqrafiyanın bütün metodik üsulları ədəbi diyarşünaslıq bibliqrafiyasında tətbiq olunur. Ancaq ədəbi diyarşünaslıq biblioqrafiyanın özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri, üsulları onu müstəqil kompleks kimi ayrıca öyrənməyə, tədris etməyə, araşdırmağa haqq qazandırır.

Şəxsi göstəricilər. Hər hansı diyarın yazıçısına həsr edilmiş vəsaitdə ədəbi biblioqrafiyanın üsulları geniş tətbiq edilir. Demək lazımdır ki, onun müasir mərhələdə inkişafı mahiyyət etibarilə şəxsi biblioqrafik göstəricilərin miqdarca az yaradılması ilə bağlıdır.

Diyarşünaslıq göstəricilərində şəxsi göstəricilərin bir növü yazıçının tərcümeyi-halının (bioqrafiyasının), yaradıcılığının diyarla əlaqəsini açıb göstərən vəsaitlərdir. Bunlar ədəbi diyarşünaslıq biblioqrafiyası üçün spesifikdir. Keçmiş SSRİ məkanında nəşr olunmuş «Yazıçı və bizim diyar» («A.Fadəyev və Kuban», «M.Qorki və doğma diyar», «Turgenev və Orlov diyarı») Belə vəsaitlər o yazıçıya həsr edilir ki, ona yerli yazıçı kimi baxmaq elmi cəhətdən mümkün deyildir. Amma yazıçının tərcümeyi-halı, yaradıcılığı bu diyarla bağlıdır. (Həmin diyara gəlməsi ilə, diyarda az, müvəqqəti yaşaması ilə). Vəsaitin məqsədi ayrı-ayrı yazıçıların yaradıcılığında diyarın həyatının necə əks olunduğunu açıb göstərməsi ilə bağlıdır.

Buna uyğun olaraq göstəricinin məqsəd və oxucu istiqamətinə əsaslanaraq onların tərtibinin metodiki məsələləri həll edilir. Bütövlükdə bu qəbildən olan göstəricilər üçün xarakterik cəhət mövzu üzrə ədəbiyyatın tam məcmunun verilməsinə səy göstərilməsidir. Burada çap materiallarının axtarışı və aşkara çıxarılması metodikasının ən mürəkkəb və çətin olmasıdır.

Bunu həll etmək üçün tərtibçi hər şeydən əvvəl axtarış üçün mənbələr dairəsini müəyyən etməlidir. Onlardan ən vacibi diyarşünaslıq mərkəzi kitabxanasının soraq-biblioqrafiya aparatıdır.

Tərtibatçının həmin diyara həsr edilmiş mövcud biblioqrafik vəsaitlərə kitabarası və kitabıçərisi biblioqrafik materialların ədəbi diyarşünaslıq nəşrlərinə bələd olması vacib şərtidir. Xüsusilə, yerli dövrü nəşrlərin araşdırılmasına diqqət yetirilməsi tələb olunur. Çünki onların səhifələrində diyarın ədəbi, ictimai həyatının müxtəlif cəhətləri işıqlandırılır. Nəhayət, ədəbiyyatı aşkar etmək üçün diyarşünaslıq xarakterində olmayan həmin yazıçıya həsr edilmiş biblioqrafik göstəricilərdə həmin yazıçıya xüsusi bölmə verilmiş ümumi xarakterli ədəbi diyarşünaslıq göstəricilərinə baxıb axtarış aparılmalı, nəzərdən keçirilməlidir.

Yazıçının diyarla əlaqəsini əks etdirən materiallar öz spesifik xarakterinə görə müxtəlifdir. Yazıçının yerli materiallar ilə mövcud əsərlərindən başqa, adətən, vəsaitə yazıçının diyara gəlişi müddətində yazılmış materiallar da daxil edilir. Göstəricidə ancaq yazıçının bədii əsərləri deyil, onun publisistik əsərləri, çıxışları, tənqidi məqalələri, yerli xadimlərə yazılmış diyar haqqında müasirlərinin xatirələri, yazıçının diyara gəlişinin məzmununu göstərən məlumatlar da öz əks olunamalıdır. Adlarını qeyd etdiyimiz materiallar oxucu istiqamətlərindən asılı olmayaraq adətən bu tipli bütün vəsaitlərə daxil edilir.

Diyarşünas tədqiqatçı üçün nəzərdə tutulan göstəricilərdə yazıçının gəlişi müddətində diyarın ictimai-siyasi həyatını yaradan dolayı mənbə adlandırılan bilavasitə materiallar diqqətlə seçilib daxil edilir. Diyarşünaslıq vəsaitləri üçün materialların seçilməsinin başlıca prinsipi materialların məzmun əlamətidir, yazıçının diyarla əlaqəsini göstərən məlumatın verilməsi prinsipidir. Vəsaitin zəruri ünsürlərindən biri də biblioqrafik arayış, yaxud yazıçının diyarda olduğu müddətdə onun həyatına aid əsas faktların məzmunundan ibarət olan biblioqrafik kamvanın (həyat və yaradıcılığının əsas tarixlərinin) verilməsidir. Materialların göstəricinin bölmələrində sistemləşdirilməsi ədəbi biblioqrafiyada qəbul olunmuş ümumi prinsip əsasında yerinə yetirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir yazıçının diyarla əlaqəsini əks etdirən göstəricilərdən başqa qrup yazıçılara həsr edilən toplu (birləşmiş) vəsaitlər də tərtib olunur. (Məsələn, keçmiş SSRİ məkanında tərtib olunan «Rus yazıçıları Vladimir torpağında», «Novqorod torpağının yazıçıları» və s.) Bu toplu göstəricinin tərtibi metodikasının spesifik məsələsi yazıçıların adlarının seçilməsi, onda kimin yaradıcılığının təqdim oluna bilməsi maraq doğurur. Bu məsələ həll edilərkən yazıçının yaradıcılığının əhəmiyyəti, diyarla ədəbi həyatda onun iştirakının həcmi və miqyası, həmin diyarla onun əlaqəsinin xarakteri nəzərə alınır.

Biobiblioqrafik lüğət Ədəbi diyarşünaslıq biblioqrafiyasında xüsusilə geniş yayılmışdır. XX əsrin son iyirmi ilində keçmiş SSRİ məkanında 20 adda biobiblioqrafik lüğət nəşr olunmuşdur. (Don yazıçıları, Omsk torpağının yazıçıları, Saratov yazıçıları, Kaliningrad yazıçıları, Kuybişev yazıçıları, Tomsk yazıçıları, Şərqi Sibir yazıçıları və s.)

Son illərdə istər müasir ədəbi hərəkatın, istərsə də ədəbiyyat tarixinin hərtərəfli öyrənilməsinə təmin edən bu və

ya digər diyar yazıçılarının əlaqəsini izləyən xeyli miqdarda materiallar dərc olunmuşdur. Bütün ədəbi diyarşünaslıq bibliografiyasının məhsulları içərisində biobibliografik lüğətlərin ağırlıq çəkisinin yüksəlməsi həmçinin ədəbi diyarşünaslıq bibliografiyasının inkişaf səviyyəsi ilə bağlıdır. Biobibliografik lüğətlərin spesifikasiyasını müəyyən edən başlıca metodik məsələ vəsaitdə yaradıcılığı əks olunan diyar yazıçılarının adlarının əhatə edilməsidir.

Bu məsələ həm bibliografik təcrübədə, həmçinin xüsusi ixtisas ədəbiyyatında indiyə qədər qəti elmi həllinin tapmamışdır. Bibliografik təcrübədə yazıçıların lüğətə adının daxil edilməsinin üç variantı mövcuddur. Onlardan birinci variant diyarın yazıçılar təşkilatının üzvü olan yazıçıların lüğətə daxil edilməsidir. Bu prinsiplə keçmiş SSRİ məkanında «Saratov yazıçıları», «Don yazıçıları», Azərbaycanda isə «Naxçıvan yazıçıları» bibliografik göstəriciləri tərtib edilmişdir.

İkinci variant ədəbi yaradıcılığı diyarla bağlı olan yazıçılara həsr edilən şəxsi göstəricilərdir.

Üçüncü variant diyar ədəbiyyatına, yaxud diyarşünas tədqiqatçı, müəllim tələbə üçün tarixi maraq doğuran yazıçılar haqqında məlumatı əks etdirən lüğətlərdir.

Diyarın biobibliografik lüğətinə daxil ediləcək adlar dairəsi haqqında məsələnin həllində hər şeydən əvvəl yerli yazıçılara aid əsərlərin daxil edilməsi problemidir.

«Yerli yazıçılar» anlayışının şərhində müxtəlif nöqtəyi-nəzərlər vardır. Görkəmli rus bibliografi N.V.Zdobnov «Yerli yazıçılar» anlayışını geniş mənada şərh etmişdir. O, «Sibir yazıçıları» dedikdə mövzuya aid bir hekayə yazmış yazıçının da daxil etmişdir. E.İ.Rıskin diyar ədəbi təşkilatının üzvü olan yazıçılar lüğətə daxil etməyi irəli sürür. Görkəmli rus bibliograflarından M.A.Briksman və başqa mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, lüğətə ömrü boyu bir və ya uzun müddət diyarla əlaqəsi olan yazıçıların adları daxil

edilməlidir. Bunlardan daha inandırıcı meyar biobibliografik lüğətə diyarla yaradıcılıq əlaqəsi olan yazıçıların adlarının daxil edilməsidir.

İkinci mühüm cəhət şəxsi lüğətin tərkibinin müəyyənləşdirilməsi məsələsinin həllidir. Bu yazıçıların adlarının keyfiyyətlə seçilməsidir. Bu vəsaitin oxucu təyinatından, məqsədindən asılı olaraq həll edilir. Əgər vəsait geniş oxucu dairəsini nəzərdə tutursa onların ideya bədii yaradıcılığının əhəmiyyəti nəzərə alınaraq daxil edilməsi həlledici meyar hesab edilir. Elmi işə kömək üçün nəzərdə tutulan lüğətlərdə həyat və yaradıcılığı, diyarın ədəbi həyatı ilə bağlı olan bütün yazıçıların nəzərə alınması vacibdir. Diyar yazıçılarının biobibliografik lüğətinin mühüm ünsürlərindən biri də bibliografik arayışdır. Yazıçının həyat və yaradıcılığı haqqında əsas məlumatdan başqa bu arayış yazıçının bibliografik lüğətə daxil edilməsinə əsas verən diyarla əlaqəsini göstərməlidir.

Biobibliografik lüğətin tərtibi metodikasının başqa məsələləri nisbətən az spesifikdir. Məsələn, ədəbi materialların seçilməsi, (yazıçının əsərləri və yazıçı haqqında ədəbiyyat), sistemləşdirməsi və bibliografik xarakteristikadır. (qeyddir). Bunlar hər şeydən əvvəl vəsaitin məqsəd və oxucu təyinatından asılı olması ilə şərtləşir. Onlar həmin vəsaitin xarakterindən yeni tövsiyə, yaxud elmi-köməkçi vəsait olmasından asılıdır. Ədəbi diyarşünaslıq bibliografiyasının təcrübəsində «diyarın ədəbi həyatı» adlı vəsaitin tipi kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Buna görə də biobibliografik lüğətdə ümumi bölmənin (ümumi xarakterli ədəbiyyat yaxud diyarın ədəbi həyatı bölməsinin) verilməsi zəruridir.

Yerli dövrü nəşrlərin ümumi və sahəvi materiallarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Onlar diyarın ədəbi prosesinin öyrənilməsində qiymətli mənbə hesab olunur.

Vəsaitin bu yeni tipinin tərtibi metodikasının spesifikasi göstəricinin şəxsi adlarının tərtibinin təyin edilməsi, həmçinin onun ümumi bölməsinin müfəssəl incəliklərinə qədər işlənib hazırlanmasıdır.

Diyar haqqında bədii ədəbiyyatın mövzu göstəriciləri

Keçmiş SSRİ məkanında çap olunmuş «Bizim diyar bədii ədəbiyyatda» tipli vəsaitlər ədəbi diyarşünaslıq biblioqrafiya sistemində mühüm yer tutur. Bir qayda olaraq bu göstəricilər tövsiyə xarakteri daşıyır, tərbiyəvi funksiyanı yerinə yetirir və həmin diyarın həyatını əks etdirən əsərlərin təbliğini nəzərdə tutur. Bu tipli mövzu göstəricilərdə şifahi xalq yardıcılığının bədii ədəbiyyatın, publisistik materialların ən yaxşılarının əks olunması qanuni haldır.

«Bizim diyar bədii ədəbiyyatda» göstəricisi bütün bədii ədəbiyyat mövzu biblioqrafiyası üçün ümumi olan prinsiplər əsasında tərtib edilir, vəsaitin tərtibinin əsas problemi ədəbi-bədii əsərlərin aşkara çıxarılması və seçilməsi problemidir. Diyar haqqında ədəbiyyatın axtarışı müəyyən çətinliklərlə bağlıdır. Yerli müəlliflərin əsərlərindən başqa diyarın həyatı haçansa, diyarda yaşamış (yerli, həmyerli) yazıçıların mərkəzi və başqa vilayət nəşriyyatlarında çap edilmiş əsərlərdə də öz əksini tapır. Buna görə də diyarşünaslıq göstəricilərindən başqa ümumi ədəbi və mövzu, bəzi hallarda isə şəxsi göstəricilərindən də materialların axtarışında istifadə edilməlidir.

«Bizim diyar bədii ədəbiyyatda» göstəricisini tərtib edən diyar haqqında ədəbiyyatı imkan daxilində tam aşkara çıxarmağa cəhd göstərməlidir. Vəsaitin məzmunu ancaq kitabların daxil edilməsi ilə məhdudlaşmır, dövrü nəşrlərdən materiallar da cəlb edilir. Adətən vəsaitdə tövsiyə edilən ədəbiyyat diyarın tarixini, keçmiş və indisini əks etdirir.

Vəsaitdə əks olunan əsərlərin diyarşünaslıq profili oxucular üçün kifayət qədər aydın olmalıdır. Mövzu

diyarşünaslıq göstəricilərinə annotasiyanın tərtib edilməsi metodikasından edilən tələblər ədəbi mövzu biblioqrafiyasından edilən ümumi tələblərin eynidir. Annotasiyanın əsas ünsürlərindən başqa əsərin o cəhətləri göstərilməlidir ki, həmin diyarla bağlı olsun.

Annotasiyada müəllifin diyarla əlaqəsinin, həmçinin əsərə verilən tənqidi qiymət haqqında məlumatın verilməsi tələb olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu tipli vəsaitlərin müəllifləri yardımçı göstəricilərin verilməsini qiymətləndirmirlər. Materialların xronoloji düzülüşü ədəbiyyatı müxtəlif aspektdə axtarmağı və seçməyi təmin etmir. Buna görə də bu tipli vəsaitlərdə yardımçı aparatın zəruri ünsürləri verilməlidir. Vəsaitlərdə aşağıdakı göstəricilər olmalıdır: əsərlərin, mövzuların, coğrafi adların yardımçı göstəriciləri. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ədəbi diyarşünaslıq biblioqrafiyasının bir sıra mühüm əsaslı metodik xüsusiyyətləri vardır ki, biblioqrafiyanın üzvü tərkib hissəsini təşkil edir və bütünlükdə onun metodikasının ümumi prinsiplərinə tabedir.

Azərbaycanda çap olunmuş ümumi xarakterli göstəricilərdən xüsusilə M.Bağirovun M.F.Axundov adına Azərbaycan milli kitabxanasının 1977-ci ildə nəşr etmiş olduğu «Naxçıvan yazıçıları» biblioqrafik lüğətində materialların uçota alınmasına, sistemləşdirilməsi məsələlərinə yeni baxımdan yanaşılmışdır. Bununla bədi ədəbiyyatın diyarşünaslıq biblioqrafiyasının ilk təməl daşı qoyulmuşdur. Biobiblioqrafik lüğətdə hal-hazırda Naxçıvanda yaşayıb-yaradan yazıçıların əsərləri, rus və keçmiş SSRİ xalqlarının dillərinə tərcümə edilib nəşr olunmuş əsərləri, haqqında materiallar verilmişdir. Vəsaitdə əsərləri daxil edilən yazıçıların əhatə dairəsi müəyyən edilmiş 17 nəfər yazıçının əsərinin biblioqrafik təsviri öz əksini tapmışdır.

Göstəricinin əvvəlində Naxçıvan Muxtar Respublikasının ədəbi mühiti haqqında ümumi xarakterli materiallar verilmiş, sonra doqquz yazıçı yardıcılığa başladığı ilə görə düzölmüş, hər biri ayrıca bölmədə verilmişdir. Bölmələrdə əvvəlcə yazıçının həyat və yaradıcılığı haqqında bioqrafik məlumat, sonra nəşr olunmuş kitabları, dövrü mətbuat və məcmuələrdə dərc edilmiş əsərləri (janrlar üzrə xronoloji qaydada) SSRİ xalqları dillərinə tərcümə edilən əsərləri və nəhayət yaradıcılıqları haqqında mətbuatda çıxmış məqalələr müəlliflərin fəmiliasının əlifba üzrə verilmişdir. Səkkiz nəfər gənc şair və jurnalist üçün materialların az olduğuna görə hər birinə ayrıca bölmə verilməmiş, çap edilmiş kitabları göstərilmişdir (1).

Maraqlıdır ki, müəllif onların həyat və yaradıcılıqları haqqında biblioqrafik məlumat verməmişdir. Halbuki, hər bir yazıçının bioqrafiyası haqqında verilmiş məlumat vəsaitin informasiya çəkisini çox artırır, həm də ilk mənbə kimi onu zənginləşdirərdi. M.Bağirov işə yaradıcı yanaşmaqla müstəqil tədqiqat axtarışları etmiş, unudulmuş, yaddan çıxmış materialları aşkara çıxarmaqla tədqiqatçılar üçün çox zəngin mənbə yaratmışdır. Lakin, vəsait M.Bağirovun ilk qələm təcrübəsi olduğundan nöqsansız deyildir. Onun tərtibində qəbul edilmiş elmi prinsip axıracan gözənilməmişdir. Materiallara annotasiya verilməmişdir, yardımçı göstərici kimi ancaq müəlliflərin əlifba göstəricisi tərtib olunmuşdur. Vəsait bədii ədəbiyyatın diyarşunaslığının mətnşunaslıq bazasıdır.

Biblioqrafik lüğətin tərtibi metodikası mürəkkəbdir, çətin və məsuliyyətli olan bu işin davam etdirilməsi, təkmilləşdirilməsi biblioqrafların birgə səyi nəticəsində mümkündür. Materialların təsvirinin metodik xüsusiyyətləri, yardımçı göstəricilərin tərtibi məsələsi düzgün əsaslandırılmışdır. Görünür ki, yardımçı göstəricilərin

minimum miqdarda verilməsindən ayrıca danışmaq lazım gəlir. Biblioqrafik göstəricilərin bir sistem kimi anlaşılması bərədəki elmi mülahizələr bunu bir daha tələb edir. Məhz göstəricini əlavə və əsas hissə deyə iki yerə ayırmaq və birinə ciddi, digərinə başdan sovdu baxmaq olmaz. Belə olduqda biblioqrafik mədəniyyətin aşağı düşməsinə səbəb olur və vəsaitin soraq axtarış imkanının artması qeydinə qalınmır.

Beləliklə iş təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi faydalı və zəruridir. Eyni zamanda biblioqrafik göstəricilərin tərtibinin nəzəri əsasları da yaradılmalıdır.

Çünki respublikada təcrübi fəaliyyətdə elmi-nəzəri səviyyə çox aşağıdır. Buna görə də kortəbii metodikadan yaxa qurtarmaq mümkün deyildir.

Ədəbi diyarşünaslıq biblioqrafiyası müxtəlif səviyyələrdə universal, sahəvi, mövzu, şəxsi və biblioqrafik vəsaitlərin digər növlərinin əks olunduğu mürəkkəb bir sistemdir. Belə daxili çoxaspektli quruluşla əlaqədar olaraq, ədəbi diyarşünaslıq biblioqrafiyasının nəzəri, metodiki və təşkilati əsasları və biblioqrafik vəsaitlər sistemi formalaşır ki, bu da hələ lazımi dərəcədə tədqiq edilib öyrənilməmişdir. Xüsusilə Azərbaycanda bölgələrdə-Gəncədə, Şəkiddə, Qubada, Borçalıda, Lənkəranda, Qəbələdə yaşayıb yaradan gənc şairlərin əsərlərinin nəşr olunduğu indiki şərait bunu tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bağırov M. *Naxçıvan yazıçıları: Biblioqrafiya / Red.-ru: Ə. Əfəndiyev.-Bakı, 1977.-74 s.*

2. Əliyev Ə. *Ölkəşünaslığa dair biblioqrafik göstəricilərin tərtibi metodikası / Kitabxana işçisinə kömək: Rüblük elmi-metodik məcmuə.-Bakı, 1972.- №3.- S. 22-28.*

3. Əliyev Z.H. *Ümumi biblioqrafiyaşünaslıq: Dərs vəsaiti.-Bakı, 2001.-141 s.*

4. İsmayılov N.İ., Hacıyeva Q. S. *Kitabxanada ölkəşünaslıq (diyarşünaslıq) üzrə biblioqrafik fəaliyyət: nəzəri-tarixi, təşkilati-metodik məsələləri.*-B.:Müərcim, 2004.-110 s.

5. Xələfov Ə.T *Biblioqrafiya terminləri haqqında // Elmi əsərlər/ M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası.*-Bakı, 1980.-bur 1.-s.121-126.

6. Мамонтов А.Б., Шерба Н.Н. *Краеведческая библиография.*-М.,1989.-236 с.

7. *Стандарты по библиотечному делу и библиографии.*-М.,1985.-С.11.

*Ашраф Хала-
фов*

**МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ
ЛИТЕРАТУРНО-КРАЕВЕДЧЕСКОЙ
БИБЛИОГРАФИИ**

РЕЗЮМЕ

В научной статье рассматривается методические проблемы литературно-краеведческой библиографии как составной части краеведческой библиографии. Особенное внимание уделено составлению научно-вспомогательным и рекомендательным библиографическим пособиям, также вопросам совершенствования системы этих пособий.

**AZƏRBAYCAN DÖVRİ MƏTBUATINA DAİR
RETROSPEKTİV BİBLİOQRAFİK İNFORMASIYA
NƏŞRLƏRİ**

Azərbaycan bibliografiyasının ən mühüm problemlərindən biri də Azərbaycan dövrü mətbuatının ümumi xarakterli bibliografik mənbələrini tədqiq etmək, dövrü mətbuatımızı ümumilikdə əks etdirən bibliografik nəşrləri səciyyələndirmək və bu sahədə müasir vəzifələri müəyyənləşdirmək məqsədi daşıyır. Bu sahəyə dair retrospektiv bibliografik informasiya nəşrləri haqqında məlumat verməklə təhlil olunur.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik qazandığı və suveren dövlət quruculuğu prosesini yaşadığı müasir dövrdə milli mətbuatımızın qarşısında tamamilə yeni vəzifələr durur. Bu sahədə ümummillə liderimiz Heydər Əliyev bir neçə bundan əvvəl milli mətbuatımızın yaradılmasının 125 illiyi ilə əlaqədar fərman vermişdir. «Azərbaycan milli mətbuatının 130 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev 2005-ci il 20 iyun tarixli sərəncam imzalamışdır. Sənəddə mətbuatın cəmiyyətdəki aparıcı rolu ictimai fikir vasitəsi kimi təsirli və maarifçi mövqeyi, xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunub zənginləşdirilməsindəki xidmətləri öz səmimi etirafını tapmışdır (1).

Sərəncamda mətbuatın tarixi missiyası əks olunmaqla yanaşı, bugünkü realıqlar şəraitində onun tarixi vəzifələri də göstərilmişdir. Sərəncamda deyilir: «2005-ci ildə zəngin tarixi, mütərəqqi və şanlı ənənələri olan Azərbaycan milli mətbuatının 130 ili tamam olmuşdur. 1875-ci il iyulun 22-də «Əkinçi» qəzetinin nəşrə başlaması ilə böyük maarifçi, nəşir

Həsən bəy Zərdabi tərəfindən əsası qoyulmuş Azərbaycan milli mətbuatı ölkəmizdə həmişə qabaqcıl ideyaların carçısı, dövrün, ictimai-siyasi həyatın güzgüsü olmuşdur.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlində milli azadlıq ideyalarının, milli şüurun, mədəniyyətin, maarifçiliyin inkişafında Azərbaycan mətbuatının rolu danılmazdır. İctimai fikrin digər ifadə vasitələrinin kifayət qədər inkişaf etmədiyi bir zamanda mətbuat qabaqcıl ideyaları cəsarətlə təbliğ etmiş, xalqın geniş dairələrini düşündürən, zehni məşğul edən problemləri diqqət mərkəzinə gətirmiş, ictimaiyyətin müzakirəsinə çıxarmışdır. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasında və zənginləşməsində, Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında milli mətbuat müstəsna xidmətlər göstərmişdir» (1).

Azərbaycan dövrü mətbuatına dair retrospektiv biblioqrafik informasiya nəşrlərinin ilk nümunəsi kimi üç buraxılışdan ibarət E.A.Boqoslovskinin tərtib etdiyi «Bakinskə peçatğ» (7) adlı biblioqrafik göstəricidir. Göstərici haqqında biblioqrafiyaşünas alim, professor Z.Əliyevin dissertasiyasında, elmi əsərlərində geniş məlumat verildiyi üçün (11) burada qısa informasiya ilə kifayətlənməyi məqsədəuyğun hesab etmişik. Belə ki, 1905-ci il oktyabr ayının 17-dən 1907-ci il iyul ayının 1-nə kimi dövrü əhatə edən birinci buraxılış 1907-ci ildə, 1907-ci il iyul ayının 1-dən dekabr ayının 31-nə qədər əhatə edən ikinci buraxılış 1908-ci ildə, 1908-ci ildən çıxan dövrü mətbuatı əks etdirən üçüncü buraxılış isə 1909-cu ildə nəşr olunmuşdur. Buraxılışların üçündə də jurnal və qəzetlərin biblioqrafik təsviri məlumat annotasiyası ilə müşayiət olunur. Biblioqrafik təsvirin ünsürləri jurnalın və ya qəzetin adından, çap olduğu dildən, dövriyyəsiindən, redaktorlardan, nəşrə başladığı ildən və s.-dən ibarətdir. Məsələn, «İrşad» (Putevoditel), Tatar (Azərbaycan dilində həftəlik sosial-siyasi və ədəbi qəzet, redaktoru Əhməd bəy Ağayev, 1-ci nömrəsi

1905-ci il 17 dekabrda çıxıb, 3-cü ildir nəşr olunur və s. (12, s.101).

Dövri mətbuatla bağlı biblioqrafik vəsaitlərdən «Bakı mətbuatı» adlı göstərici Bakıda çıxan dövri nəşrlər haqqında biblioqrafik informasiya almaq üçün indi də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Lakin, bu göstəricinin mətbuat canişini tərəfindən tərtib olunması göstərir ki, məqsəd heç də oxuculara biblioqrafik informasiya verməkdən ibarət olmayıb. Bəlkə də həmin nəşrdən Bakıda çıxan dövri nəşrlərə nəzarəti gücləndirmək üçün bir vasitə kimi istifadə edilmişdir. Göstəricinin rus dilində nəşr olunması da bunu təsdiqləyir (12, s.104).

Azərbaycanda dövri mətbuata dair biblioqrafik mənbələrdən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, hələ 1922-ci ildə ərəb əlifbası ilə «Azərbaycan türk mətbuatı» adlı göstərici çap olunmuşdur (16). Göstəricinin müəllifi M.Ə.Sabir adına Bakı şəhər kitabxanasının əməkdaşı idi. Göstəricidə 1875-1921-ci ilə qədər respublikamızda mətbuat öz əksini tapmışdır.

Bu illər ərzində Azərbaycanda 90 addan çox dövri mətbuatı əhatə edən biblioqrafik göstərici aşağıdakı bölmələrdə qruplaşdırılmışdır.

1. Müxtəsər tarixi mətbuat
2. Birinci Rusiya inqilabına qədər mətbuat (1875-1905)
3. Birinci Rus inqilabından sonra mətbuat
4. Müharibə dövründə mətbuat
5. İnqilab dövründə mətbuat
6. Müsavat dövründə mətbuat
7. Bolşevik mətbuatı

Materialların düzülüşündə xronoloji prinsipə əsaslanmış bu göstəricidə məqsəd heç şübhəsiz mətbuatın inkişaf mərhələlərini əks etdirmək olmuşdur. Göstəricini yüksək qiymətləndirən Ə.Əliyevin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan xalqının «mədəni intibaha başlayıb tərəqqi

etməsinə ən qüvvətli amillərdən biri» olan dövrü mətbuat haqqında əsər yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuş müəllif böyük tədqiqat işi aparmış, inqilabdan əvvəlki dövrü mətbuatı bilavasitə nəzərdən keçirmiş və nəticədə çox qiymətli bir bibliografik əsər yaratmışdır (9).

Yazının və yazı materiallarının, kitab çapının meydana gəlməsi və yayılması, dövrü mətbuatın yaranması haqqında informasiyanı «Azərbaycan türk mətbuatı» sərlövhəli giriş məqaləsində əldə etmək mümkündür. «Əkinçi» qəzetinin təsviri ilə başlanan birinci bölmədə 5 adda: «Əkinçi», «Ziya», «Ziyayi-Qafqaziyyə», «Kəşkül», «Şərqi rus» dövrü mətbuat verilir.

Tərtibçi-müəllif göstəricidə öz əksini tapmış dövrü mətbuat haqqında demək olar ki, mükəmməl məlumat vermək istəmişdir. Bunu dövrü mətbuatın təsvirində öz əksini tapmış nəşr olunduğu il, yer, bir ildə və yaxud nəşr olunduğu bütün dövr ərzində nömrələrin sayı, redaktorlar, müxbirlər, qəzet və jurnalın adlarının dəyişdirilməsi haqqında məlumat kimi ünsürlərdən görmək olar. Mənbələrin annotasiya ilə müşayiət olunması vəsaitin istifadə imkanlarını artırmışdır. Burada daha çox «Əkinçi» qəzeti haqqında dolğun məlumatın verilməsi daha diqqətəlayiqdir. Odur ki, müəllif qəzetin meydana gəldiyi dövrdə ictimai və siyasi şərait, qəzetin redaktoru Həsən bəy Zərdabinin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verməklə yanaşı, qəzetin ideya istiqaməti, onun Azərbaycan xalqının mədəni inkişafında oynadığı misilsiz rolu geniş şəkildə işıqlandıрмаğa çalışmışdır.

Bibliografik göstəricidə materiallar xronoloji düzülüşdə verilməklə yanaşı müəllif inqilabdan əvvəl fəaliyyət göstərmiş ən böyük mətbəələr haqqında məlumat verməyi qarşısına məqsəd qoymuş və bunun nəticəsi olaraq onların nəşr etdikləri dövrü mətbuatı ayrıca qruplaşdırmışdır. Bu da, o zamanlar mətbəələrin ayrı-ayrı şəxslərə mənsub

olmasından və bu mətbəələrdə kitablarla yanaşı qəzet və jurnalların da nəşr edilməsindən irəli gəlirdi.

Buna misal olaraq, Orucov qardaşları, yaxud Haşım bəy Vəzirov tərəfindən nəşr olunmuş dövrü mətbuatı, «Orucov qardaşlarının nəşriyyatı», «Haşım bəyin nəşrləri» kimi yarım bölmələrdə qruplaşdırmışdır.

Göstəricidə Azərbaycan dilində yerli nəşriyyatlar tərəfindən buraxılmış bəzi kitablar haqqında məlumat verilir. Buna misal olaraq «Haşım bəyin nəşrləri» bölməsində «Haşım bəyin kitabları», «Müharibə dövründə mətbuat» bölməsində «Kitablar» başlığı altında onlarca kitab haqqında məlumat verilmişdir. Kitabların biblioqrafik təsvirini və bir çox hallarda yalnız kitabın sərlovhəsini verməklə kifayətlənmiş müəllif kitablar haqqında məlumat verməyi qarşısına əsas məqsəd kimi qoymadığından göstəriciyə o dövrdə çapdan çıxmış kitabların çox az bir hissəsini daxil etmişdir.

Bu sahədə ilk biblioqrafik göstərici kimi vəsaitin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Lakin, göstəricinin tərtibində nöqsanlara da yol verilmişdir.

Bunu «İlk söz» adlanan giriş məqaləsində müəllifin qeydindən aydın görmək mümkündür. Orada deyilir: «Göstəriləcək səhvlər, xəstələr və əlavələr kəmal məmnuniyyətlə qəbul olunacaq və nəzəri etibara alınacaqdır» (16)

Əsas nöqsanlardan biri inqilabdan əvvəl Azərbaycanda nəşr olunmuş dövrü mətbuatı tam əks etdirməməsidir. Bunu N.Axundov tərəfindən tərtib edilmiş 1965-ci ildə çap olunmuş «Azərbaycanda dövrü mətbuat» (2) adlı göstərici ilə «Azərbaycan türk mətbuatı» göstəricisinin müqayisə etsək görərik ki, o dövrdə çıxan bir sıra qəzet və jurnalların adı buraya daxil edilməmişdir. Misal olaraq «Hümmət» qəzetini, «Duma» qəzetini, «Günəş» və «Yeni həqiqət» qəzetini, qəzetlərə əlavə kimi nəşr olunan «Palanduz» adlı qəzeti,

«Rus-İran dostu» adlı jurnalı və onlarca digər dövrü mətbuatı göstəriciyə daxil etməmişdir. Lakin, göstəricinin tərtibindən sonra əlavə tədqiqat nəticəsində bir sıra dövrü nəşrləri meydana çıxarmış tərtibçi göstəricidə «Son söz»də məlumat vermişdir. Burada «Arı», «Hacileylək» jurnalları, «Müdir», «Sovqat», «Ağdam», «Yeni Ağdam» və s. qəzetlər haqqında qısa izahat vardır.

Bibliografik göstəricinin diqqəti cəlb edən nöqsanlarından biri də odur ki, respublikamız daxilində başqa dillərdə çıxan dövrü nəşrləri əks etdirməmişdir. Yəni rus və başqa xalqların dillərində nəşr olunan mətbuat da öz əksini tapmalı idi. Çünki, respublikanın mədəni inkişafını işıqlandırmağı qarşısına məqsəd qoymuş müəllif Azərbaycanda çıxan bütün dövrü mətbuatı əhatə etməklə buna nail ola bilərdi.

Tərtibçi-müəllif M.Məhəmmədzadə «Əkinçi» qəzetinin bağlanması səbəblərini də subyektiv amillərlə əlaqələndirmişdir ki, bu da onun ilk Azərbaycan qəzetinin siyasi əhəmiyyətini və çar Rusiyası hakimiyyət orqanlarının milli mədəniyyətlərin inkişafını boğmaq sahəsindəki siyasətini bütün dərinliyi ilə dərk edə bilməmişdir.

Göstəricinin bir sıra xırda nöqsanlarını da nəzərə almasaq o dövrün türk mətbuatı haqqında informasiya əldə etmək üçün faydalıdır.

Azərbaycan dövrü mətbuatı bibliografik repertuarından danışarkən F.Qasımsadənin «Azərbaycan mətbuatı tarixindən» (15, s.59-73) adlı xülasə xarakteri daşıyan ədəbiyyat siyahısını qeyd etmək lazımdır. «Azərbaycanı öyrənmə yolu» jurnalının səhifələrində 1932-ci ildə dərc olunmuş bibliografik mənbədə 1875-ci ildə əsas qoyulmuş «Əkinçi» qəzetindən başlamış 1920-ci ilə qədər respublikamızda Azərbaycan dilində nəşr edilmiş 83 adda dövrü mətbuat haqqında bibliografik informasiya əldə etmək olur.

Bibliografik xülasənin əvvəlində o dövrün iqtisadi, ictimai münasibətləri mövcud metodologiya nöqtəyindən izah olunur.

Tarixi tədqiqatlar göstərir ki, müəllif özündən əvvəl bu mövzuda tərtib olunmuş bibliografik göstəricilərdən geniş istifadə etmişdir. Onun məqsədi inqilaba qədər Azərbaycanda çıxmış dövrü mətbuat haqqında oxuculara məlumat vermək olmuşdur. Daha doğrusu, müəllif həmin siyahını M.Məhəmmədzadənin 1922-ci ildə çapdan çıxmış «Azərbaycan türk mətbuatı» adlı göstəricinin təsiri altında tərtib etmişdir. Vəsait aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir:

1. İqtisadi, ictimai və siyasi vəziyyət;
2. 1905-ci il inqilabına qədər çıxan mətbuat;
3. 1905-ci il inqilabından sonrakı mətbuat;
4. İri burjua mətbuatı;
5. «Həyat»;
6. «İrşad»;
7. «Təzə həyat»;
8. «Şəlalə» məcmuəsi.

Müəllif xronoloji pinsipə əsas götürərək Azərbaycan dövrü mətbuatının keçdiyi inkişaf yolunu işıqlandırmaqla onların hər biri haqqında qısa məlumat vermişdir. Belə ki, dövrü mətbuatın nəşr ili və yeri, mühərriri haqqında məlumat və annotasiya verilmişdir. Lakin, annotasiyaların bəzisi həcmcə çox böyük, digərləri isə həddindən artıq kiçikdir. Bununla da, inqilabdan əvvəl Azərbaycan dövrü mətbuatının tarixi ilə maraqlanan oxucu buradan lazımı məlumat əldə edə bilər.

Mütəxəssislərin qeyd etdiyi kimi xülasənin nöqsanları da çoxdur. Belə ki, inqilabdan əvvəl Azərbaycan dövrü mətbuat tarixini işıqlandırmağı qarşısına məqsəd qoyan müəllif, hər şeydən əvvəl, həmin dövrü mətbuata partiyalı nöqtəyindən yanaşmalı, «İri burjua mətbuatı» bölməsi əvəzinə «Azərbaycan bolşevik mətbuatı» bölməsini ayrıca

verməli idi. Halbuki, müəllif Bakı türk proletariatının orqanı» olan «Təkamül», «Yoldaş» qəzetləri haqqında bir cümlə ilə məlumat vermiş, yerli burjuaziyanın sinfi mənafeyinə xidmət edən qəzetlər üçün xüsusi bölmələr ayırmaqla onların haqqında ətraflı məlumat vermişdir. Ə. Əliyevin fikrincə bəzi qəzet və jurnallar barədə verilən məlumatlar inandırıcı deyildir. Məsələn, müəllif «Əkinçi» qəzetinin bağlanması aşağıdakı kimi izah edir: «Qubernator Staroselskinin Bakıdan getməsi, Dağıstan iğtişası və nəhayət Osmanlı-Rusiya müharibəsi bu qəzetin 1877-ci ildə iki illik davamından sonra çar hökuməti tərəfindən qapadılmasına səbəb oldu» (8, s.63). O, qeyd edir ki, müəllif «Əkinçi» qəzetinin bağlanması səbəbini M.Məhəmmədžadənin göstəricisindən götürmüş və buna yeni bir şey əlavə etməmişdir. Lakin, təbiidir ki, Azərbaycanın ictimai, siyasi və mədəni həyatında böyük rol oynamış «Əkinçi» qəzetinin bağlanmasını yalnız subyektiv səbəblərlə izah etmək bağışlanmaz haldır. Düzdür, «Əkinçi» qəzetinin bağlanmasında həmin amillərin də müəyyən qədər rolu olmuşdur. Lakin, bu amillər heç də əsas yox, yalnız köməkçi rol oynamışdır. Qəzetin bağlanılmasının başlıca səbəbi isə çar hökumətinin milli müstəmləkəçilik siyasəti nəticəsində xalqın tam savadsız halda olması, qabaqcıl fikirli ziyalıların ictimai həyata atılmasında öz ölümünü görən dar düşüncəli burjuaziya ziyalılarının amansız hücumları, Çar Rusiyasının yerlərdə milli mədəniyyəti boğmaq siyasəti idi. İnqilabdan əvvəl çıxmış bütün dövrü mətbuatı tamamilə əhatə etməməsi də göstəricinin nöqsanlarından sayılmalıdır.

20-ci illərdə Azərbaycan dövrü mətbuatının retrospektiv biblioqrafik göstəricisinin yaradılmasına təşəbbüs göstərilir və bu iş yarımçıq qalır. 40-cı illərin əvvəllərində isə görkəmli ədəbiyyatşünas alim H.Araslı Azərbaycan dilində çıxan dövrü mətbuatın ümumi retrospektiv biblioqrafik göstəricisini tərtib etmişdir. Lakin, müharibənin başlanması onun nəşrinə

mane olmuşdur. Professor Z.H.Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bu biblioqrafik göstərici haqqında keçmiş ümumittifaq Kitab Palatasının elmi arxivində olan «1925 – 1950-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası fəaliyyətinə dair materiallar» qovluğunda məlumat verilir (8, s.118) .

Respublikamızda dövrü mətbuatın biblioqrafiyalaşdırılması sahəsində daha böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu göstəricilərin xronoloji sərhədləri daha geniş olub, bütünlükdə 1832 – 1970-ci illəri əhatə edir (13).

1832 – 1920-ci illərdə çap olunmuş dövrü mətbuat haqqında biblioqrafik məlumatı əks etdirən vəsait Nazim Axundov tərəfindən tərtib edilmişdir (2).

Məlumdur ki, 1920-ci ilə qədər Azərbaycanda buraxılan qəzet və jurnallar bir sıra səbəblər üzündən istənilən səviyyədə mühafizə olunmamış və ölkəmizin müxtəlif iri kitabxanalarında və arxiv fondlarına səpələnmişdir. Şübhəsiz ki, belə bir vəziyyət həmin materialların araşdırılıb aşkara çıxarılmasında və öyrənilməsində tədqiqatçıların qarşısında xeyli çətinlik törədir. Bu göstəricinin məqsədi məhz həmin çətinliyin aradan qaldırılmasına xidmət etməkdən ibarətdir.

Biblioqrafik göstəricidə 1832-ci ildən 1920-ci ilin aprel ayına qədər əsasən respublikamızın ərazisində Azərbaycan, rus, gürcü, polyak, alman dillərində nəşr edilmiş 405 adda müxtəlif tipli dövrü mətbuat orqanları biblioqrafik qeydə alınmışdır. Bunlardan 140-ı Azərbaycan, 193-ü rus, 67-si erməni, 3-ü gürcü, 1-i polyak, 1-i alman dillərindəndir. Göstərici Azərbaycanda nəşr olunan qəzet və jurnallarla yanaşı, Tiflisdə, İrəvanda və b. şəhərlərdə çap olunmuş Azərbaycan dövrü nəşrləri haqqında məlumat verir. Göstəricidə biblioqrafik qeydlər dillər üzrə qruplaşdırılmış, daxildə isə mətbuat orqanları adlarının əlifba prinsipi nəzərə alınmışdır. Təsvirdə orqanın adı, onun istiqaməti, redaktoru, naşiri, nəşr yeri, nəşr ili, dövriliyi haqqında məlumat verilmiş,

çıxmış nömrələri göstərilmişdir. Göstəricidə adı çəkilən bəzi qəzet və jurnallar əldə edilmədiyindən, ikinci mənbələr əsasında təsvir olunmuş və «ulduz» işarəsi ilə ayrılmışdır. Məsələn, «Ədalət» (1917), «Hürriyyət» (1920) və s.

Azərbaycan dövrü mətbuatının nəşr tarixini izləmək baxımından vəsaitdə dövrü mətbuatın xronoloji və coğrafi cədvəlinin verilməsi onun diqqətəlayiq cəhətlərindəndir. Eyni zamanda, sonda verilmiş Azərbaycan mətbuat tarixinə dair ədəbiyyat siyahısının da mütəxəssislər üçün böyük əhəmiyyəti vardır.

Göstəriciyə bu və ya digər dərəcədə adları çəkilmiş şəxslərin, müəlliflərin, redaktor və nəşirlərin adlar göstəricisinin tərtib olunması onun axtarış imkanlarını genişləndirir, müvafiq oxucu sorğularının yerinə yetirilməsində əhəmiyyətini artırır.

1987-ci ildə göstəricinin ikinci, təkmilləşdirilmiş nəşri çapdan çıxır (4). İlk nəşrdən fərqli olaraq, burada əvvəlcə jurnallar, sonra isə qəzetlər verilmiş, daxildə isə əvvəlki qruplaşma və düzülüş qaydası əsas götürülmüşdür.

Girişdə birinci nəşrdən sonrakı müddətdə, yəni 60-70-ci illərdə Azərbaycan mətbuatının tədqiqi sahəsində xeyli iş görüldüyü və göstəricinin tərtibində onların nəzərə alındığı qeyd olunmuşdur. Eyni zamanda, birinci nəşrdə yol verilmiş bir sıra nöqsanlar da burada dəqiqləşdirilib düzəldilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, artıq ikinci nəşrdə 413 orqan haqqında biblioqrafik məlumat verilmişdir. Bunların içərisində jurnallardan 30-u Azərbaycan, 59-u rus, 30-u erməni, 3-ü isə gürcü, polyak və alman dillərindədir; qəzetlərdən isə 104-ü Azərbaycan, 139-u rus, 37-si erməni, 2-si gürcü dillərindədir.

Göstəricinin fərqli cəhətlərindən biri də burada 1851-1920-ci illər arasında Cənubi Azərbaycan ərazisində çıxmış 86 adda dövrü nəşr haqqında məlumatın əks olunmasıdır. Lakin, bu siyahı müəllifin göstərdiyi kimi, təxmini

olduğundan bu haqda tam biblioqrafik məlumat verilmir. Vəsaitdə dövrü nəşrlər haqqında verilən məlumatda əvvəlki nəşrə nisbətən genişdir. Burada qəzet və jurnalların istiqaməti, onun redaktoru, naşiri, çap olunduğu mətbəə və s. məlumatlar annotasiyada verilmişdir.

Göstəricidən istifadəni asanlaşdırmaq məqsədilə adlar göstəricisi (Azərbaycan və rus dillərində) tərtib olunmuşdur. Lakin, yaxşı olardı ki, redaktorların, naşirlərin adlar göstəricisi ayrıca verilərdi. Bundan başqa, dövrü mətbuatın mövzular üzrə köməkçi göstəricisinin də tərtib olunması məqsədəuyğun idi.

1920-1970-ci illəri əhatə edən Azərbaycan dövrü mətbuatının göstəricisi birinci göstəricinin müəyyən mənada xronoloji davamıdır. 1979-cu ildə Z.Mustafayeva tərəfindən tərtib olunmuş bu göstəricinin əsas məqsədi 1920-1970 Azərbaycan dilində nəşr olunmuş dövrü mətbuatı sistemli qaydada oxuculara çatdırmaqdan ibarətdir.

«Sovetskae biblioqrafiə» jurnalının (14) səhifələrində bu cür göstəricilərin əhəmiyyətindən bəhs edilir, bununla bərabər «Azərbaycan dövrü mətbuatı (1920 – 1970-ci illər)» biblioqrafik göstəricisinin bəzi nöqsanları da öz əksini tapmışdır. Məsələn, müəlliflər yazır ki, biblioqrafik göstəricinin keyfiyyətini aşağı salan səbəblərdən biri respublika kitabxana-biblioqrafiya idarələrinin işinin bir-biri ilə əlaqələndirilməməsidir. Göstəricidə, onların fikrincə, müqəddimə və nəşrlərin adı rus dilində də – ölkəmizin xalqları arasında beynəlmiləl ünsiyyət dilində verilməli idi. Düzdür, o dövrdə bu, böyük nöqsan sayılırdı. Çünki, heç bir respublikanın öz dövlət dili yox idi. İndi isə artıq respublikamız suverenlik əldə etmişdir və göstəriciləri də öz dövlət dilində çap etməlidir. Bu, artıq nöqsan sayıla bilməz.

Burada qəzetlər, jurnallar, bülletenlər, məruzələr, xəbərlər və s. əhatə olunmuşdur. Əvvəlcə jurnal və ardı davam edən nəşrlər, sonra isə qəzetlər verilmişdir. Hər

bölmə daxilində biblioqrafik təsvirlərin qruplaşdırılmasında mətbuat orqanının adının əlifba qaydasına riayət olunmuşdur.

Göstəricidə dövrü mətbuatın son adı əsas götürülmüş, əvvəlki adlardan bura isnad verilmişdir. Biblioqrafik yazıda bütün başqa məlumatlarla yanaşı, dövrü mətbuatın adında və nəşrindəki dəyişikliklərin göstərilməsi çap olunduğu illər üzrə nömrələrin verilməsi onun müsbət cəhətlərindəndir.

Axırda dövrü mətbuatın adlar, illər və coğrafi göstəricisi verilmişdir. Göstəricinin daxilindəki düzülüş qaydasını təkrar edən belə köməkçi aparatın verilməsi məqsədəuyğun deyildir. Bundan başqa təsvirlərin nömrələnməməsi qarışıqlığa səbəb olmuş, vəsaitdən istifadənin səmərəliliyini aşağı salmışdır.

1979-cu ildə çapdan çıxmış Azərbaycan dövrü mətbuatı göstəricisində (1920 - 1970) qüsurlardan daha birini misal olaraq göstərmək olar. Tədqiqatlar göstərdi ki, indiki «Bakı Universiteti» qəzetinin (keçmiş adı «Lenin tərbiyəsi uğrunda» adlanırdı) – S.S. nəşr ili 1949-cu il göstərilir (3, s.229). Ancaq, 2006-cı ilə qədər çap olunmuş bu qəzetin 1-ci səhifəsində «Qəzet 1947-ci ildən çıxır» yazıldığıнын şahidi olmuşuq.

Lakin, məsələyə bir aydınlıq da gətirmək istərdik ki, 2006-cı il 19 yanvarda çapdan çıxmış («Bakı Universiteti qəzeti»ndə bir məqalə diqqətimizi cəlb etdi: («Bakı Universiteti» qəzeti: Universitet qəzetinin əsası 1947-ci ildə deyil, əslində 1929-cu ildə qoyulub) (6, s.2). Məqalədə deyilir: «Bakı Universiteti» qəzetinin ilk sayı 1929-cu ilin iyun ayında çap olunmuşdur. Qəzet ilk dəfə «Student – jurnalist», 1947-ci ildən isə «Lenin tərbiyəsi uğrunda», 1991-ci ildən isə «Bakı Universiteti» adı ilə nəşr olunmaqdadır». «Bakı Universiteti» qəzetinin yaranması tarixilə bağlı ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müəllimi olmuş Lətif Hüseynzadənin müsahibələrinin birindən bu fakt dərc

olunmuşdur: «1928 – 1929-cu tədris ilində Azərbaycan Dövlət Darülfünunda (Bakı Dövlət Universiteti) yeni kafedra – jurnalistika kafedrası açıldı. Bu kafedraya mütəxəssis Seredinski rəhbərlik edirdi. Qrup tələbələrinin bir çoxu, o cümlədən mən bu kafedranın dərslərində dinləyici kimi iştirak edirdik jurnalistikaya dair aldığımız nəzəri bilikləri təcrübədə «Maarif və mədəniyyət» jurnalı redaksiyasında təkmilləşdirirdik. Rektorumuz Tağı Şahbazidən jurnalist fəaliyyətimizlə bağlı Azərbaycan Dövlət Darülfünunun nəzdində bir qəzet nəşr etməyi xahiş etdik. Xahişimiz razılıqla qarşılandı. Biz aşağıdakı tərkibdə redaksiya heyəti yaratdıq. Məmməd Arif Dadaşzadə, Hadi Mirzəzadə, Əhməd Seyidov, Adil Əfəndizadə və mən – Lətif Hüseynzadə. Nəşr edəcəyimiz qəzetin adını «Student - jurnalist» qoyduq. Qəzetin ilk nömrəsi 1929-cu ilin iyun ayında nəşr edildi. Bu universitet qəzetlərinin ilk çoxtirajlı qəzeti idi ... Qəzetimiz Tağı Şahbazinin redaktor olduğu «Maarif və mədəniyyət» jurnalının mətbəəsində nəşr olunurdu».

Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan dövrü mətbuatının reperturanı yaradarkən çox böyük araşdırmalar, dəqiqləşdirmələr tələb olunur.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bəzi nöqsanlarına baxmayaraq, ümumi biblioqrafiyanın retrospektiv mənbələri effektiv retrospektiv biblioqrafik axtarış üçün imkan yaradaraq soraq-biblioqrafik nəşrlər fondunda mühüm rol oynayırlar.

Azərbaycan dövrü mətbuatının retrospektiv biblioqrafik informasiya nəşrlərindən biri kimi görkəmli Azərbaycan alimi Mirzə Məhəmmədli Tərbiyətin «Danişməndani – Azərbaycan» kitabının sonunda verilmiş «Kitabın yazılmasınadək Azərbaycan mətbuatı» (19, s.439-447) adlanan bölməni misal göstərmək olar.

M.Tərbiyət XIX yüzillikdə yaşamış Azərbaycan alimlərindən təbrizli Mirzə Sadıqın oğludur. O, 1875-ci ildə Təbrizdə anadan olmuşdur.

1898-ci ildən başlayaraq M.Tərbiyət Azərbaycanda daha çox irəliləyən maarifçilik hərəkatında yaxından iştirak etmişdir. Öz maarifçilik təşəbbüslərini getdikcə genişləndirən Mirzə Məhəmmədəli Seyid Məhəmməd Şəbüstəri, Seyid Hüseynxan Ədalət və b. ilə birlikdə 1896-cı ildə Təbrizdə yeni üsulla idarə olunan ilk kitabxananın əsasını qoymuşdur. Onun Tərbiyət adlandırılması da bununla bağlıdır (19, s.4).

Yuxarıda adını qeyd etdiyimiz biblioqrafik mənbədə 1819 – 1936-cı illər arasında çap olunmuş, 109 adda jurnal və qəzetin biblioqrafik təsviri əlifba sırası ilə verilmişdir.

Xronologiyasına gəldikdə isə məlum olur ki, «1819-cu ildən Təbrizdə «Əncümən» adlanan qəzet Seyid Ələkbər və Qənizadənin redaktorluğu biblioqrafiya üsulu ilə günaşırı qəzetdir. Bu qəzet dörd il çıxmışdır».

İkinci dövrü orqan «1851-ci il yanvarın 1-də Urmuda Amerika missionerləri tərəfindən kəldani dilində aylıq çıxan «Zəryeridi bahra» («İşıq şüaları»)» adlanır. İranda ilk dəfə fars dilində qəzetin çıxması tarixi bu qəzetin çıxması tarixi ilə bir günə təsadüf edir. Ola bilər ki, bu qəzet daha əvvəl çıxmışdır.

Xronologiyasına görə «üçüncü dövrü nəşr» 1858-ci ildə çap olunan aylıq qəzet «Azərbaycan» qəzetidir. Bu qəzet «Əxbari–Darüssəltənəyi–Azərbaycan», «Rusnaməyi–Millətin–Məmləkəti Azərbaycan» və «Vəqayei–şəhri–məmləkəti– məhrusəyi–Azərbaycan» adları ilə də yayılmış və bir neçə il davam etmişdir.

Məlum olur ki, axıncı dövrü nəşr 1936-cı ildə çap olunmuşdur. Ümumilikdə isə – 109 mənbədən 6 jurnal, 1 məcmuə və 102 adda qəzet haqqında biblioqrafik

informasiya əldə etmək mümkündür. 6 jurnal və 1 məcmuə aşağıdakılardan ibarətdir.

1. «Dəbistan» - Təbrizdə hicri-qəməri 1324 (1906) - cü ildə Rza Pərvərişin (Pərvəriş mətbəəsində) redaktorluğu ilə yarım ayda çıxan jurnaldır.

2. «Ədəb» - Təbrizdə hicri-qəməri 1338 (1919) -ci ildə orta məktəb tələbələri tərəfindən, biblioqrafiya üsulu ilə çıxan aylıq jurnaldır.

3. «İrənşəhər» - Berlində hicri-qəməri 1340-cı (1921) ildə Hüseyn Kazımzadənin redaktorluğu ilə aylıq çıxan jurnaldır. Bu jurnalın nəşri dörd il davam etmişdir.

4. «Gəncineyi maarif» - Təbrizdə hicri-qəməri 1341 (1922)-ci ildə Məmmədəli Tərbiyətin redaktorluğu ilə aylıq çıxan jurnaldır. Bu jurnal səkkiz ay çıxmışdır.

5. «Gəncineyi fənun» - Təbrizdə hicri-qəməri 1320 (1902)-ci ildə Məmmədəli Tərbiyətin redaktorluğu ilə aylıq çıxan jurnaldır. Bu jurnal bir il çıxmışdır.

6. «Xosk» («Danışiq») – Təbrizdə miladi 1913 – 1914-cü illərdə çıxan jurnaldır.

Bir məcmuə isə «Molla Nəsrəddin» Təbrizdə hicri-qəməri 1338 (1919)-ci ildə Cəlil Naxçıvanlının redaktorluğu ilə rəngli illüstrasiyalı və satirik məcmuədir. Təbrizdə bu məcmuənin altı nömrəsi çıxmışdır.

«Azərbaycan» - Təbrizdə hicri qəməri 1275 (1858)-ci ildə litoqrafiya üsulu ilə yayılmış aylıq qəzetdir. Bu qəzet «Əxbəri-Darüssəltənəyi-Azərbaycan», «Ruznaməyi-Millətin-Məmləkəti Azərbaycan» və «Vəqayi-şəhri-məmləkəti-məhrusəyi-Azərbaycan» adları ilə də yayılmış və bir neçə il davam etmişdir.

«Azərbaycan» - Təbrizdə Səfərov adı ilə məşhur olan Əliquluxanın (vəfatı hicri qəməri 1326/1908-ci ildə) redaktorluğu ilə çıxan illüstrasiyalı, satirik və həftəlik qəzetdir. Bu qəzetin iyirmi nömrəsi çıxmışdır. Birinci nömrəsi hicri qəməri 1325-ci il məhərrəm ayının 6-da və son

nömrəsi hicri qəməri 1325-ci il şəvval ayının 6-da (birinci 1907, 19 fevral, sonuncu 1907, 12 noyabr) yayılmışdır.

«Azərbaycan» - Təbrizdə hicri qəməri 1337 (1918)-ci ildə Məcdüssəltənə Əfşarın başçılığı və Möhsünün müdirliyi ilə çıxan həftəlik qəzetdir.

«Azərbaycan» - Təbrizdə hicri qəməri 1343 (1929)-cu ildə doktor Ələkbər Pişvanın redaktorluğu ilə çıxan qəzetdir.

Bu nümunə onu göstərir ki, Cənubi Azərbaycanda ayrı-ayrı vaxtlarda «Azərbaycan» qəzeti 4 dəfə bu ad altında müxtəlif şəxslərin iştirakı ilə çap olunmuşdur.

«Ədalət», «Ədəb», «Mədəniyyət», «Molla Nəsrəddin», «Müsavət», «Səadət», «Səda», «Ümid», «Fəryadi-Azərbaycan», «Hikmət», «Şahsevən», «Şeyda», «Şəbnamə», «Şərq», «Şəfəq» və s. adlarda Cənubi Azərbaycanda dövrü mətbuatların fəaliyyət göstərdiyi məlum olur.

Təzkiyəyə belə bir biblioqrafik informasiyanın əlavə edilməsi onun cənubi Azərbaycan dövrü mətbuatı üzrə retrospektiv biblioqrafik axtarışda təcrübə əhəmiyyətini artırmışdır.

Azərbaycan dövrü mətbuatının 1875-1990-cı illər ərzində keçdiyi yolu izləməkdə yardımçı olacaq yeni biblioqrafik vəsait (5) meydana gəlmişdir. Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyası, İctimai-siyasi tədqiqatlar və informasiya institutu tərəfindən Solmaz Rüstəmovə-Tohidinin tərtib etdiyi biblioqrafik vəsaitdə bu illər ərzində Şimali və Cənubi Azərbaycanda ərəb əlifbası ilə buraxılmış və Bakının kitabxana və arxivlərində nüsxələri saxlanılan dövrü mətbuatın geniş təsviri verilmişdir. Biblioqrafik göstəriciyə geniş «Müqəddimə» yazılmışdır. Azərbaycanın son dərəcə mürəkkəb və ziddiyyətli, siyasi-ictimai hadisələrlə zəngin tarixini tam dolğunluqla özündə əks etdirən mətbuat haqqında informasiya əldə etmək mümkündür. Müxtəlif dövrlərdə intibah və tənəzzül dövrünü

yaşayan Azərbaycan mətbuatı Azərbaycan xalqının və Azərbaycan mədəniyyətinin məruz qaldığı bütün təbəddülatları bilavasitə öz üzərində hiss etmişdir. 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsi nəticəsində xalqın parçalanması və Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsinin İranın tərkibində qalaraq, bir hissəsinin isə Rusiyaya verilməsi ölkənin bütün ictimai-siyasi həyatında olduğu kimi Azərbaycan mətbuatının yaranmasına və inkişafına da öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, Azərbaycanın bölünməz ərazisində ilk mətbu orqanlar müxtəlif vaxtlarda Rusiya və İran dövlətləri tərəfindən nəşr edilmişdir.

Müəllif çox haqlı olaraq qeyd edir ki, Azərbaycan milli mətbuatının tarixini Azərbaycanın görkəmli maarifpərvər xadimi, təbiətşünas alim Həsən bəy Məlikov Zərdabının 1875-ci ildə əsasını qoyduğu «Əkinçi» qəzetindən başlamaq lazımdır, çünki bu qəzet ilk dəfə Azərbaycan torpağında – Bakıda və Azərbaycan dilində nəşr edilməklə yanaşı, öz qarşısına Azərbaycan xalqına xidmət etmək, onu cəhalət və mövhumat geriliyindən çıxarmaq, elmi, maarifi təbliğ etmək kimi vəzifələr qoyurdu.

Cənubi Azərbaycanda milli mətbuatın yeni yüksəliş mərhələsi 1979-cu il İran islam inqilabından sonra başlayır. İnqilabın ilk illərində Azərbaycanın bir çox şəhərlərində, hətta Tehranda Azərbaycan dilində mətbuat orqanları nəşr olunur. Bu gün Şimali Azərbaycan müstəqil bir dövlət kimi dünya siyasət aləminə daxil olduğu bir dövrdə Azərbaycan tarixinin bir çox istiqamətlərdə düzgün, hər cür ideoloji baxımdan öyrənilməsi mühüm bir vəzifə kimi meydana çıxır. Bir sıra qapalı arxiv və fondların açıldığı, həmçinin Cənubi Azərbaycanla geniş icimai, mədəni əlaqələr yarandığı indiki dövrdə bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün Azərbaycan dövrü mətbuatı bir tarixi mənbə kimi son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İlk dəfə olaraq Şimali və Cənubi Azərbaycanda ərəb əlifbası ilə çap olunmuş mətbuat orqanları haqqında 301 mətbu orqan bir yerə toplanmışdır. Nüsxələri əldə edilməmiş Azərbaycan mətbuatı haqqında 200 addan ibarət mətbu orqanla bağlı informasiya isə xüsusi bölmədə öz əksini tapmışdır.

Müəllif qeyd edir ki, bu siyahının tərtib olunmasından nəşriyyənin ya Azərbaycan ərazisində, ya da Azərbaycan dilində çap olunması əsas götürülmüşdür. Məhəmmədəli Tərbiyyənin siyahısından fərqli olaraq milliyətcə azərbaycanlı olan şəxslərin Azərbaycandan xaricdə fars dilində nəşr etdikləri mətbuat orqanları siyahıya daxil edilməmişdir, əks təqdirdə sonrakı dövrlərdə azərbaycanlıların yalnız xaricdə deyil, Tehranda da buraxdıqları və ümumən İran mətbuatı kimi qəbul edilən nəşriyyələri də Azərbaycan mətbuatı siyahısına salmaq lazım gələrdi.

Bibliografik göstərici Bakının bir sıra kitabxana və arxivlərində M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət kitabxanası (indiki Milli Kitabxana), Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyası, Mərkəzi Elmi Kitabxanası, həmçinin Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunun Azərbaycan Tarixi muzeyinin, Nizami adına Ədəbiyyat muzeyinin arxivlərində, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət arxivi, Mərkəzi Dövlət Siyasi partiyalar və ictimai hərəkatlar arxivi, Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi, həmçinin İranın mühacirlər cəmiyyətinin kitabxanasında saxlanılan qəzet və məcmuə-nüsxələri əsasında tərtib edilmişdir. Şimali və Cənubi Azərbaycan mətbuatının iki əlifbada – ərəb və latın əlifbaları ilə nəşr edilmiş bu bibliografik əsərdə «Azərbaycan dövrü mətbuatının əlifba göstəricisi», «Azərbaycan dövrü mətbuatının xronoloji göstəricisi», «Azərbaycan dövrü mətbuatının coğrafi göstəricisi», «Azərbaycan dövrü mətbuatının mənsubiyyət üzrə göstəricisi», «Azərbaycan

dövri mətbuatının şəxsi adlar göstəricisi», «Azərbaycan dövri mətbuatının inkişaf mərhələləri üzrə göstəricisi», «Nüsxələri əldə edilməmiş mətbuat orqanlarının siyahısı» yardımçı aparatın verilməsi onun axtarış imkanlarını artırmış olur. Məsələn, «Azərbaycan dövri mətbuatının əlifba göstəricisi» adlanan köməkçi göstəriciyə nümunə olaraq aşağıdakı misalı göstərə bilərik:

Açıq söz və s.

Mətbu orqanın adı qarşısındakı rəqəm onun Azərbaycan dövri mətbuatının ərəb əlifbasıyla biblioqrafik göstəricidəki sıra sayını göstərir.

2. İkinci köməkçi aparat – «Azərbaycan dövri mətbuatının xronoloji göstəricisi»nə nümunə:

1875-151

1879-119

1906-4, 52, 69, 75, 98, 99, 106, 167, 238 və s.

3. Üçüncü: «Azərbaycan dövri mətbuatının coğrafi göstəricisi» adlanır. Məsələn:

Ağ məscid – Simferopol – 240

Batım 131, 283.

Bakı – 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 və s (cəmi 202 adda) və s.

4. «Azərbaycan dövri mətbuatının mənsubiyyət üzrə göstəricisi» adlanan dördüncü köməkçi aparata misal olaraq aşağıdakı nümunəni göstərə bilərik. Məsələn:

Dövlət – 5, 10, 11, 12, 13, 14 və s.

Siyasi partiyalar və təşkilatlar – 3, 7, 8, 9, 17, 18, 25, 26, 27 və s.

İctimai təşkilatlar və cəmiyyətlər – 6, 30, 31, 33, 34, 43. 44, 60 və s.

5. Beşinci köməkçi aparat – «Azərbaycan dövri mətbuatının şəxsi adlar göstəricisi» adlanır. Məsələn:

Abdullabəyov Zaman bəy – 134, 256

Abdullazadə M.N. – 85

6. «Azərbaycan dövrü mətbuatının inkişaf mərhələləri üzrə göstərici»si daha çox diqqətimizi cəlb edir. Belə ki, bu aparat vasitəsilə hər dövrün mətbuatın haqqında qısa xülasənin verilməsi onun dəyərini daha da artırmış olur. Eyni zamanda hər dövrün sonunda həmin dövrə aid mənbələr də göstərilir. Məsələn;

1) Azərbaycan mətbuatının yaranması.
1875 – 1895.

Azərbaycan milli mətbuatının tarixi 1875-ci ildən görkəmli Azərbaycan alimi, maarifpərvər xadim Həsən bəy Məlikov Zərdabının əsasını qoyduğu «Əkinçi» qəzetindən başlayır.

«Əkinçi»yə qədər Tiflisdə 1831-ci ildə Azərbaycan dilində «Tatar əxbarı» və 1845-ci ildə «Qafqazın bu tərəfinin xəbəri» adlı qəzetlər, həmçinin 1858-ci ildə Təbrizdə «Əxbare darəlsəltənəyə Azərbaycan» adlı qəzet çıxsada Azərbaycanın daxil olduğu dövlətlər – Rusiya və İran hökumət dairələri tərəfindən buraxıldıqlarından və əsasən rəsmi sənədlər dərc etdiklərindən bu nəşriyyələr Azərbaycan dövrü mətbuatının sələfləri hesab edilmir.

Azərbaycanda ilk dəfə maarif, elm, yenilik ideyaları təbliğ edən mətbu orqan – «Əkinçi» daim ciddi senzuraya məruz qalmış və 3 il nəşr edildikdən sonra hökumətlər tərəfindən bağlanmışdır.

«Əkinçi»dən sonra Azərbaycan mətbuatı Hacı Səid, Cəlal və Kamal Ünsizadə qardaşlarının nəşr etdikləri «Ziya», «Ziyayi Qafqaziyyə», «Kəşkül» nəşriyyələri ilə davam etdirilir bu qəzet və məcəllələrin ideya və məsləkləri ziddiyyətli və qeyri-ardıcıl olsa da onlar Azərbaycan mətbuatının yaranmasında müəyyən rol oynamışlar.

1890-cı illərdən başlayaraq Cənubi Azərbaycanda milli mətbuat adlandırılıla biləcək nəşriyyələr fəaliyyətə başlayır. Azərbaycan və fars dillərində buraxılan «Şəbnamə»,

«Təbriz», «Mədəniyyət» kimi qəzetlərdə Azərbaycan xalqının həyat və güzəranını əks etdirən yazılar dərc edilir.

119, 120, 151, 190, 243

2) Azərbaycan mətbuatının təşəkkülü 1896 – 1905.

Bu illər Azərbaycan milli mətbuatı tarixində birinci intibah dövrünü hazırlayan mərhələ kimi səciyyələndirə bilər və s.

88, 137, 189, 281, 293

3) Azərbaycan mətbuatı inqilabi yüksəliş illərində 1906 – 1912.

Bu mərhələni Azərbaycan mətbuatı tarixində birinci intibah dövrü adlandırmaq olar.

1, 4, 36, 48, 51, 52, 58 və s.

4) Azərbaycan mətbuatı irtica illərində 1913 – 1916.

Bu dövr Azərbaycan mətbuatı əsasən hökumət siyasətinə yaxın və liberal mövqe tutan qəzetlərdən satirik məcmuələrdən, uşaqlar üçün, həmçinin xeyriyyə məqsədləri ilə buraxılan mətbuatdan, cənubda isə bəzi dini nəşriyyələrdən ibarətdir.

2, 46, 55, 74, 100, 103, 123, 129, 134, 141, 169, 176, 192, 218, 225, 256, 257, 286

5) Azərbaycan mətbuatı milli-azadlıq hərəkatları dövründə 1917 – 1920.

Bu mərhələni Azərbaycan mətbuatı tarixində ikinci intibah dövrü adlandırmaq olar.

5, 14, 18, 21, 25, 26, 32, 42, 47, 50 və s.

6) Azərbaycan mətbuatı diktatura dövründə 1921 – 1940

1921-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın tarixində uzun onilliklər davam edəcək totalitar rejimin əsası qoyulur.

10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 22 və s.

7) Azərbaycan (Cənubi) mətbuatı demokratiya və azadlıq mübarizəsi dövründə 1941 – 1946.

3, 6, 7, 16, 37, 38, 43, 89, 95, 121, 126, 142, 143, 150, 188, 214, 222, 239, 252, 262, 298

8) Azərbaycan (Cənubi) mətbuatının tənəzzül dövrü 1947 – 1978.

9, 40, 41, 224, 247, 248, 275, 280

9) Azərbaycan (Cənubi) mətbuatının dirçəliş dövrü 1979 – 1990.

8, 44, 102, 195, 216, 269, 273, 288, 299

7. Nüsxələri əldə edilməmiş mətbuat orqanlarının siyahısı adlanan yeddinci yardımçı göstəricidə-Məsələn,

Şimali Azərbaycan

Azərbaycan ətiqə axbarı (1)

Azərbaycan fəqərəsi (92)

Yeni yol (44)

Cənubi Azərbaycan

Ana (81)

Asayış (72)

Azərbaycan (63)

Ədalət (123)

Səda (110) və s.

Bibliografik əsər yalnız Azərbaycan tarixinin uzun illər qaranlıq qalmış səhifələrini öyrənən Azərbaycan alim və tədqiqatçıları üçün deyil, həm də xalqımızın yaxın tarixinə və onun qonşu dövlətlərlə əlaqələrinə maraq göstərən xarici ölkə tədqiqatçıları üçün də faydalıdır.

Tədqiqatın nəticəsi göstərdi ki, dövrü mətbuatımızın tərkibini açan retrospektiv göstəricilərin yaradılmasında mövcud boşluqların təmin olunması, uzun illərdən bəri bu sahədəki çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün Azərbaycan MEA MEK-nın və M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının üzərinə çox böyük məsuliyyətli vəzifələr düşür. Eyni zamanda Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının da funksiyalarının yerinə

yetirilməsinin milli kitabxanaya üzərinə üzərinə düşdüyü üçün daha böyük vəzifələr qoyur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan milli mətbuatının 130 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı // Azərbaycan. – 2005. – 21 iyun.
2. Axundov N. Azərbaycanda dövrü mətbuat (1832 – 1920): Biblioqrafiya. – B., 1965. – 178s.
3. Azərbaycan dövrü mətbuatı (1920 – 1970): Biblioqrafiya / Tərt ed. Z.M.Mustafayeva. – B., Elm, 1979. – 338s.
4. Azərbaycan dövrü mətbuatı (1832 – 1920): Biblioqrafiya / Tərt. ed. N.Axundov. – B., 1987. – 221s.
5. Azərbaycan dövrü mətbuatı (1875 – 1990): Biblioqrafiya / Tərt. ed. S.Rüstəmovə-Tohidi – B.: Azərneşr, 1993. – 258s.
6. «Bakı Universiteti»: Universitet qəzetinin əsası 1947-ci ildə deyil, əslində 1929-cu ildə qoyulub // Bakı Universiteti. – 2006. – 19 yanvar. – S. 2.
7. Богословский Е.А. Бакинская печать в 1905 – 1907. – Б., 1907 – 1909.
8. Əliyev Ə.H. Azərbaycanda diyarşünaslıq biblioqrafiyası (1920 – 1925-ci illər) // M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət kitabxanasının elmi əsərləri: bur. 3. – B., 1986. – S. 107 – 125.
9. Əliyev Ə.H. Azərbaycanda ölkəşünaslıq biblioqrafiyasının inkişafı (1926 – 1932) // M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublikası Dövlət kitabxanasının əsərləri. – 1980. – bur. 1. – S.73 – 91.
10. Əliyev Z.H. Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixi (1920 – 1970). B., 1978. – 78s.
11. Əliyev Z.H. Azərbaycanda biblioqrafiya işinin inkişafı (1920 – 1959). Dissertasiya. – B., 1962. – S.9.

12. Əliyev Z.H. XIX əsrin axırı XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanı bibliografiya // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya. – 1999. -№2. – S.100 – 101.

13. Hacıyeva Q. Azərbaycan mətbuatının bibliografik repertuarının yaradılması // Sovet Azərbaycanda bibliografiyaşünaslıq və kitabşünaslığın nailiyyətləri: (Elmi əsərlərin mövzu məcmuəsi). – B.: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1990. – S.66.

14. Козомков Д.Я., Кайшигулова Г.К. Состояние ретроспективного учета отечественной печатной продукции // Сов. библиогр.- 1983. - № 6. – С.11 – 21.

15. Qasımzadə F. Azərbaycan mətbuatı tarixindən // Azərbaycanı öyrənmə yolu. – 1932. - №1 – 2. – S.59 – 73.

16. Məhəmmədzadə M. Azərbaycan türk mətbuatı. – B., 1922. – 48s. (ərəb dilində).

17. Sadıqova S.A. Azərbaycan dövrü mətbuatının ümumi xarakterli bibliografik mənbələri // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya. – 2000. - №1. – S.115-123.

18. Sadıqova S. «Əkinçi» qəzeti Azərbaycanın ilk milli dövrü mətbuatı kimi // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya. – 1998. -№2. – S.95. – 100.

19. Tərbiyə M. Danışməndani–Azərbaycan. – B.: Azərnəşr, 1987. – 450s.

Солмаз Садыгова

**РЕТРОСПЕКТИВНЫЕ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ИН-
ФОРМАЦИОННЫЕ ИЗДАНИЯ ПО АЗЕРБАЙДЖАН-
СКОЙ
ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ**

РЕЗЮМЕ

В статье объясняются издания всеобщности отображающие нашу периодическую печать, анализируются ретроспективные библиографические информационные издания по этой области давая информации о них.

Sima İSMA YILOVA
Baş müəllim

1965-1970-ci İLLƏRDƏ AZƏRBAYCANDA ƏDƏBİ-BƏDİİ BİBLİOQRAFİK VƏSAİTLƏR SİSTEMİNİN FORMALAŞMASI

Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığın zəngin sənəd kütləsinin yaranması, həmçinin biblioqrafik prosesdə qazanılmış nailiyyətlər bu sahədə kəmiyyət və keyfiyyət baxımından yeni biblioqrafik vəsaitlər sisteminin meydana gəlməsinə səbəb oldu.

Keçən əsrin 60-cı illərində Azərbaycanda ədəbi-bədii biblioqrafik vəsaitlər sisteminin formalaşması vəzifələri milli ədəbiyyatımızın yeni inkişaf mərhələsi olan yaradıcılıq imkanları və qarşıdakı perspektivləri ilə müəyyənləşdirilirdi.

Bu vəzifələr xalqımızın zəngin ədəbi irsini biblioqrafik üsulla tədqiq etmək ədəbi-bədii əsərlərin nəşrləri üzrə biblioqrafik axtarışlar aparmaq, ayrı-ayrı sənətkarların həyat və yaradıcılığı haqqında biblioqrafik əsərlər yaratmaqla Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının geniş oxucu kütlələri arasında təbliğində, eləcə də ədəbi irsimizə dair aparılan tədqiqat işlərinin biblioqrafik informasiya təminatında fəal iştirak etməkdən ibarət idi.

Bu baxımdan ölkəmizdə bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığa dair sənədləşdirilmiş biblioqrafik informasiyanın əsas forması, onun yayılması və istifadəsində əsas vasitə sayılan biblioqrafik vəsaitlər sisteminin ədəbi mühitin xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə daha da inkişaf etdirilməsi bu dövrdə ədəbi-bədii biblioqrafik fəaliyyət üçün ən zəruri vasitələrdən biri idi.

Professor Zöhrab Əliyevin yazdığı kimi «Biblioqrafik informasiyanın məqsədinə, oxucu istiqamətinə uyğun olan fikrə, məqsədə, forma və məzmununa görə vəhdətdə götürül-

müş və qaydaya salınmış biblioqrafik yazı toplusu» olan ədəbi-bədii biblioqrafik vəsaitlər sistemi XX əsrin 60-cı illərində respublikamızın ədəbi həyatına dair formalaşan informasiya tələbatının təmin edilməsinə yönəlməli idi. Çünki bu dövrdə Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində əsrlər boyu formalaşmış zəngin və çoxsahəli sənəd kütləsindən səmərəli istifadə etmək, bu mürəkkəb sənəd kütləsindən lazımı informasiyanı əldə etmək, ədəbi-bədii biblioqrafik vəsaitlərə olan ictimai tələbatı getdikcə artırdı.

60-cı illərdə ölkədə bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində «sənəd-informasiya istehlakçısı» sistemində informasiya maneələrini aradan qaldırmağa kömək edən vasitələrin və ilk növbədə biblioqrafik göstəricilərin yaradılması zərurəti aktualıq kəsb edirdi ki, bunun da əsas səbəbi qeyd etdiyimiz kimi cəmiyyətdə bu sahədə getdikcə inkişaf edən biblioqrafik tələbat idi.

Tanınmış Rusiya biblioqrafiyaşünası O.P.Korşunov hər hansı bir elm və bilik sahəsinə dair cəmiyyətdə biblioqrafik tələbatın meydana gəlməsinin əsas səbəblərini belə qruplaşdırır:

- informasiyaya olan tələbatın dərk edilməsi;
- həmin tələbatın sənədlərə müraciət etmədən mümkün olmaması;
- informasiya istehlakçısı ilə sənədlər arasında mövcud maneələrin aradan qaldırılmasını təmin edən biblioqrafik informasiyanın zəruriliyi;
- informasiya istehlakçılarının biblioqrafik informasiya mənbələrini və həmin mənbələrdən istifadə qaydalarını bilməsi (12, S.43).

Qeyd etmək lazımdır ki, 60-cı illərdə respublikamızda ədəbi-bədii biblioqrafiyaya olan tələbatın yuxarıda göstərilən bütün şərtləri mövcud idi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda ədəbi biblioqrafiyanın gələcək inkişafı üçün artıq bünövrə

yanarmışdı. Xüsusən, XX əsrin 40-50-ci illərində respublikada bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyası sahəsində çox qiymətli nailiyyətlər əldə edilmiş, zəngin təcrübə formalaşmışdı.

Azərbaycanda ədəbi biblioqrafiya tarixinin ilk tədqiqatçısı Rasim Kazımovun yazdığı kimi 1920-1965-ci illərdə «Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyası sürətlə inkişaf edərək, biblioqrafiyanın bütün əsas tipləri və növlərində dəyərli əsərlər yaranmışdı ki, onlar bədii ədəbiyyatın geniş oxucu kütlələri arasında təbliğində və ədəbi irsimizə dair ararılan tədqiqat işlərində köməkçi elmi vəsaitlər kimi müvəffəqiyyətlə istifadə olunurdu» (11, S.3)

Həmin illərdə Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərinin nəşrləri haqqında biblioqrafik axtarışlar aparılmış, ayrı-ayrı sənətkarların, o cümlədən, N.Gəncəvinin, M.F.Axundovun, M.Ə.Sabirin, C.Məmməd-quluzadənin və başqalarının həyat və yaradıcılığı haqqında qiymətli biblioqrafik tədqiqatlar yaradılmışdı.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri M.S.Ordubadı, Ə.Haqqverdiyev, C.Cabbarlı, S.Vurğun, M.İbrahimov, S.Rüstəm, M.Rahim, R.Rza, M.Hüseyn və başqa sənətkarlarımıza həsr olunmuş biblioqrafik vəsaitlər, onların ədəbi irsinin öyrənilməsi və təbliğində çox böyük rol oynayırdı.

Görkəmli ədəbiyyatşünas alimlərdən M.A.Dadaşzadə, F.Qasımozadə, H.Araslıya həsr olunmuş göstəricilər ciddi biblioqrafik axtarışların nəticəsi idi.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, onun zəngin irsi, inkişaf mərhələləri ayrı-ayrı sənətkarların həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş biblioqrafik göstəricilərlə yanaşı, öz əksini xeyli mövzu göstəricilərində, ümumləşdirilmiş, elmi-köməkçi retrospektiv və tövsiyə-seçmə xarakterli biblioqrafik əsərlərdə də tapmışdı.

Azərbaycan ədəbiyyatının çoxsaylı mənbələri sırf ədəbi biblioqrafik əsərlərlə yanaşı, öz əksini eyni zamanda MEA Mərkəzi Kitabxanasının, Dövlət Kitab Palatasının, M.F.Axundov adına Milli kitabxananın, Bakı Dövlət Universitetinin öz nəşrlərini əhatə edən, həmçinin mətbuat tariximizi əks etdirən əsaslı biblioqrafik göstəricilərində də tapmışdı.

60-70-ci illərdə Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyasının inkişafının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də onun nəzəri baxımdan tədricən püxtələşməsi idi. Belə ki, bu illərdə «Azərbaycanda biblioqrafiya nəzəriyyəsi» artıq müstəqil yaradıcılıq sahəsi kimi fikri təkamül dövrü keçirərək kiçik həcmli ictimai və resenziyadan tarixi və problematik məqalə, monoqrafik əsər və dissertasiya səviyyəsinə yüksəlmişdi (11, S.7).

Görkəmli alim biblioqrafiyaşünas alimlərdən Z.H.Əliyevin, R.Ə.Kazımovun, Ə.T.Xələfovun, F.A.Bayramovun əsərlərində respublikada biblioqrafiya işləri ümumilikdə və o cümlədən, ədəbi-bədii biblioqrafiyanın tarixi, inkişaf problemləri geniş təhlil edilmişdir.

Bütün bunlar ədəbi biblioqrafiyamızın zəngin ənənə və yeni məzmun əsasında inkişaf etdirilməsi üçün əsaslı zəmin yaratmışdı.

60-cı illərin ikinci yarısında Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyası nəzəri-elmi və metodiki səviyyə baxımından yeni mərhələyə daxil olmuşdu. Bu dövrdə biblioqrafiya sahəsində aparıcı müəssisələr olan M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanası, Respublika Kitab Palatası ilə yanaşı MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının fəaliyyəti diqqəti cəlb edirdi.

1965-ci ildə MEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası «Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri» seriyası altında şəxsi elmi-köməkçi biblioqrafik göstəricilər hazırlamaq sahəsində təşəbbüs göstərərək elmimizin

görməli nümayəndələrinə həsr olunmuş biblioqrafik vəsaitlər nəşr etməyə başladı. Bunların içərisində akademik Məmməd Arif Dadaşzadəyə (8), Feyzulla Qasımzadəyə (5), Həmid Araslı (6) və Mir Cəlala (9) həsr edilmiş göstəricilər respublikada ədəbiyyatşünaslıq sahəsində ilk şəxsi göstəricilər idi.

Bu göstəricilərdə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçılarının təqribən qırx il ərzində nəşr edilmiş elmi-tədqiqat əsərləri, tənqidi və publisistik məqalələri, tərcümələri, bədii əsərləri, dərslik və dərs vəsaitləri, redaktə etdiyi əsərlər, həyat və yaradıcılıqları haqqında materiallar biblioqrafiyalaşdırılmışdır.

Adları çəkilən göstəricilərin vahid sxem və metodika əsasında tərtib edilməsinə baxmayaraq, hər bir müəllifin yaradıcılığındakı xüsusiyyətlər onun şəxsi yaradıcılıq aləmini xarakterizə edən amillər də nəzərə alınmışdır. Bu baxımdan M.A.Dadaşzadəyə, M.Cəlala həsr edilmiş göstəricilərdə müəlliflərin «bədii əsərləri», «tərcümələri», F.Qasımzadə göstəricisində «metodik vəsaitlər», «tərtib etdiyi əsərlər» bölmələrinin olması, onların yaradıcılığının fərdi xüsusiyyətlərini biblioqrafik üsullarla əks etdirmək məqsədini daşıyırdı.

Qeyd edilən elmi-köməkçi göstəricilərdə materialların müəlliflərin əsərlərinin onların yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq çap əsərlərinin növlərinə görə qruplaşdırılması («kitab şəklində nəşr olunmuş əsərləri», «ədəbi tənqidi və publisistik məqalələri», «tərcümələri», «bədii əsərləri» və s.) Hər bir bölmə daxilində xronoloji prinsipə əməl edilməsi, ehtiyac olduqda sərəlvhələrin qısa izahı, biblioqrafik təsvirlərin dəqiqliyi, eləcə də göstəricilərin mükəmməlliyi, onların yüksək elmi-biblioqrafik səviyyədə tərtib edilməsini sübut edən şərtlərdir.

Bu göstəricilərin mükəmməliyini, struktur baxımdan təknil olmasını əyani şəkildə yazıçı-alim Mir Cəlal Paşayevə həsr edilmiş, göstəricidə müşahidə etmək olar.

Belə ki, «Mir Cəlal» (9) biblioqrafik vəsaitində müəllifin 1934-1968-ci illərdə yalnız Azərbaycan dilində nəşr edilmiş 44 adda kitabı, 195 adda dövrü mətbuatda və dərsliklərdə dərc edilmiş, bədii əsərləri, 624 adda ədəbi-tənqidi və publisistik məqalələri, ümumilikdə isə ədibin həyat və yaradıcılığı ilə əlaqədar minə yaxın müxtəlif mənbə özünün tam və dolğun biblioqrafik təsvirini tapmışdır.

Hər bir göstəricidə müəllifin həyat və fəaliyyətinin əsas tarixlərinin salnaməsi, əsərlərinin və onun haqqında yazmış müəlliflərin əlifba göstəriciləri vəsaitdən istifadəni xeyli asanlaşdırır və səmərəli edir.

1969-1970-ci illərdə «Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri» seriyasında tanınmış dilşünas alimlərimizdən M.S.Şirəliyevə (15), Ə.M.Dəmirçizadəyə (4) həsr edilmiş göstəricilərdə ədəbi biblioqrafiya tarixində əlamətdar hadisə kimi qiymətləndirilə bilər.

Məlumdur ki, M.Şirəliyev və Ə.Dəmirçizadə özlərinin çoxşaxəli elmi tədqiqat fəaliyyətində Azərbaycan xalqının milli ədəbi dilinin tarixi, inkişaf mərhələləri, şifahi xalq ədəbiyyatı, İ.Nəsimi, Ş.İ.Xətai, M.Füzuli, M.P.Vaqif, M.F.Axundov, M.Ə.Sabir və başqa sənətkarların dil və üslub xüsusiyyətləri, ədəbi dilin inkişafında onların rolu və s. məsələlər geniş tədqiq edilmişdir. Bu baxımdan həmin göstəricilər eyni zamanda Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığı biblioqrafiyasının olduqca qiymətli nümunələri sayıla bilər.

Hər iki göstəricidə müəlliflərin kitabları, elmi və publisistik məqalələri, məruzə və çıxışları, redaktə etdiyi əsərlər, həyat və yaradıcılığı haqqında ədəbiyyat Azərbaycan və rus dillərində öz əksini tapmışdır.

MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının 1965-1970-ci illərdə nəşr etdiyi şəxsi biblioqrafik göstəricilərdə əks etdirilmiş materiallar ümumilikdə götürüldükdə Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi, ayrı-ayrı sənətkarlar haqqında, ədəbiyyat nəzəriyyəsi və ədəbi tənqid sahəsində çalışan mütəxəssislərə xeyli faydalı sənədlər təqdim edərək, onları çox vaxt aparıcı biblioqrafik axtarışlardan azad etmiş, elmi işçi əməyinin təşkilində müəyyən rol oynamışdır.

Bu göstəricilərin əsas məqsədi ayrı-ayrı ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılıq yolunu tarixi hadisələrin istiqamətindən tədric olunmayaraq əbədi prosesin inkişaf ilə ahəngdar şəkildə biblioqrafik üsullarla təhlil və tədqiq etməkdən ibarət olmuşdur.

60-cı illərdə həyat və yaradıcılığı ətraflı biblioqrafiyalaşdırılan yazıçılardan biri də Cəfər Cabbarlı olmuşdur. Onun yaradıcılığı haqqında hələ 20-ci illərdən başlanan tədqiqatlar 60-cı illərdə əzəmətli sənəd kütləsinə çevrilmiş, mütəxəssislər və geniş oxucu kütləsi tərəfindən dərin maraqla istifadə edilirdi.

C.Cabbarlıya həsr edilmiş ilk biblioqrafik göstərici (2) 1950-ci ildə filoloq-alim Nazim Axundov tərəfindən tərtib edilmişdir. Lakin bu göstərici tövsiyə xarakteri daşdığından mükəmməl deyildi.

1965-ci ildə yenə Nazim Axundov tərəfindən hazırlanmış və Respublika Kitab Palatası tərəfindən nəşr edilmiş ikinci biblioqrafik göstərici (3) isə öz məzmunu, tərtibi prinsipi baxımından elmi-köməkçi xarakterli vəsait kimi bu dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatı biblioqrafiyası sahəsində əlamətdar hadisə sayıla bilər.

Göstəricinin ən müsbət cəhəti və elmi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada onun 1915-ci ildən 1965-ci ilə qədər, yəni 80 il ərzində əsərlərinin tam əksəriyyətinin nəşr tarixi sistemləşdirilmiş qaydaya öz əksini tapmışdır.

1965-ci ildə Cəfər Cabbarlı haqqında biblioqrafik məlumat xarakterli əsərlər sırasında Mərziyə Paşayeva tərəfindən tərtib olunmuş MEA Respublika Əlyazmaları Fondu tərəfindən (hazırda MEA Əlyazmalar İnstitutu) nəşr edilmiş «Cəfər Cabbarlı arxivinin təsviri» adlı kitabdır (13)

Kitabın C.Cabbarlının Respublika Əlyazmaları fondunda mühafizə edilən əsərlərinin (şerlərinin, hekayələrinin, pyeslərinin, ədəbi-tənqidi məqalələrinin və s.) eləcə də onun tərcümələrinin, məktublarının, əsərlərinin müxtəlif variantlarının, qaralamalarının, onun şəxsiyyətinə aid olan müxtəlif sənədlərin (ərizələrin, anketlərin, protokolların və s.) arxivində olan çap kitablarının təsviri verilmişdir.

C.Cabbarlı arxivinin təsviri bu böyük ədəbin yaradıcılığı və ictimai fəaliyyətinin tədqiq edilməsində olduqca əhəmiyyətli rol oynamış və oynamaqdadır.

60-cı illər Azərbaycan ədəbiyyatı biblioqrafiyasında əlamətdar hadisələrdən biri XX əsr klassik ədəbiyyatımızın qabaqcıl nümayəndəsi, publisist, dramaturq Cəlil Məmmədquluzadəyə həsr edilmiş, özünün mükəmməlliyi və tərtibi prinsipləri ilə bütün əvvəlki şəxsi göstəricilərdən keyfiyyətə fərqlənən elmi-köməkçi biblioqrafik göstəricinin yaranması oldu (1).

Biblioqrafiyaşünas-alim, C.Məmmədquluzadə irsinin nəşr tarixinin tədqiqatçısı, filologiya elmləri namizədi Fərman Bayramov tərəfindən hazırlanmış bu göstərici daha çox biblioqrafik tədqiqat əsəridir.

Fərman Bayramovun Cəlil Məmmədquluzadəyə həsr edilmiş biblioqrafik göstərici keçən əsrin 60-cı illərində Azərbaycan ədəbiyyatına dair meydana gələn ilk biblioqrafik monoqrafiyadır.

60-cı illərin ikinci yarısında Azərbaycan ədəbiyyatı biblioqrafiyası yazıçı və şairlərə həsr edilmiş elmi-köməkçi göstəricilərlə yanaşı kiçik həcmli tövsiyə vəsaitləri və

bibliografik yaddaşlar formasında da inkişaf edirdi. Belə ədəbiyyat göstəriciləri bir qayda olaraq ayrı-ayrı ədiblərin yubileyləri münasibətilə əsasən M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanası tərəfindən hazırlanırdı.

Belə vəsaitlər içərisində M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasının məhsulu olan «Mikayıl Rəfili» (1965), «Osman Sarıvəlli» (1966), «C.Məmmədquluzadə» (1966), «Tağı Şahbazi (Simurğ)» (1967), «Molla Pənah Vaqif» (1970), «Qasım Bəy Zakir» (1970), «Nəcəf bəy Vəzirov» (1970) qısa tövsiyə ədəbiyyat göstəriciləri diqqəti cəlb edir.

Orta hesabla 2-3 min nüsxələrdə çap edilən bu bibliografik informasiya vəsaitləri əsasən ədiblərin həyat və yaradıcılığı ilə ilk dəfə tanış olmaq istəyən oxucu kütlələri üçün nəzərdə tutulduğundan onların məzmununda ədəbiyyat siyahıları ilə yanaşı, maarifləndirici məlumatlar xüsusi yer tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 60-cı illərin ikinci yarısında M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın tövsiyə bibliografiyası istiqamətindəki fəaliyyəti heç də müstəqil vəsaitlərin hazırlanması ilə məhdudlaşdırılmırdı.

1960-cı ildən kitabxana tərəfindən nəşr edilən «Əlamətdar və tarixi günlər təqvimi» də bu dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələrinin həyat və yaradıcılığının tarixi hadisələri ilə əlaqədar yüzə qədər tövsiyə bibliografik siyahıları dərc edilmişdir. Belə ki, 1966-1970-ci illərdə «Təqvim»in səhifələrində M.Fizuli, M.P.Vaqif, M.F.Axundov, İ.Nəsimi, A.Bakıxanov, M.Ə.Sabir, S.Ə.Şirvani, C.Cabbarlı, S.Vurğun, S.S.Axundov, Ə.Haqverdiyev, O.Sarıvəlli, H.Cavid, M.Muşviq və s. onlarca ədiblərimiz haqqında tövsiyə xarakterli bibliografik materiallar dərc edilmişdir.

Milli kitabxanamızın 1960-1970-ci illərdə nəşr etdiyi «Əlamətdar və tarixi günlər təqvimi»nin əhəmiyyətindən bəhs edən professor Xəlil İsmayılov qeyd edir ki: «Bu

seriyalı vəsaitin özünəməxsusluğunu şərtləndirən bir neçə amil vardır ki, o da həmin vəsaitin dövriliyində, müntəzəmiyində, metodik göstərişlərlə biblioqrafik ünsürlərin əlaqələndirilməsində özünü göstərirdi.» (7)

60-cı illərin ikinci yarısında Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığı biblioqrafiyasının inkişafında bir sıra sanballı, ümumi biblioqrafik göstəricilərin böyük əhəmiyyəti oldu. Bunlardan birincisi Nazim Axundov tərəfindən tərtib edilmiş və MEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu tərəfindən nəşr edilmiş «Azərbaycanda dövrü mətbuat (1832-1920)» biblioqrafik göstəricisi idi.

Göstəricinin elmi əhəmiyyətindən danışarkən ilk əvvəl qeyd etməliyik ki, xalqımızın ədəbi-bədii fikrinin tarixi əhəmiyyətli dərəcədə dövrü mətbuatla bağlıdır.

Bəhs edilən dövrdə Azərbaycanda ədəbi-bədii biblioqrafiyanın inkişafında əhəmiyyətli rol oynamış ümumi biblioqrafik göstəricilərdən biri də «Sovet Azərbaycanında elmin inkişafı» (14) adlı vəsaitdir.

Göstəricidə Azərbaycanda müxtəlif elm sahələrinin problemlərinin tədqiq edən monoqrafiyalar, elmi məqalələr və digər sənədlər əks etdirilmiş, yalnız Azərbaycan elminin ümumilikdə və ayrı-ayrı elm sahələrinin, o cümlədən, ədəbiyyatşünaslığın inkişafına həsr olunmuş elm tarixi və elmşünaslıq xarakteri daşıyan kitablar və məqalələr əhatə olunmuşdur.

1965-ci ildə Azərbaycanda əhaliyə kitabxana xidmətində əlamətdar hadisə baş vermişdir. Həmin il Respublika Nazirlər Sovetinin qərarı ilə Respublika Uşaq Kitabxanası yaradılmış və kitabxananın Əsasnaməsində onun uşaq oxucuları üçün tövsiyə biblioqrafiyası mərkəzi olması qeyd edilmişdir. Görkəmli alim və maarifçi Firudin Bəy Köçərlinin adını daşıyan bu kitabxananın yaradılması və ona uşaq ədəbiyyatı üzrə tövsiyə biblioqrafiya mərkəzi statusunun

verilməsi, şübhəsiz ki, Azərbaycanda uşaq ədəbiyyatı biblioqrafiyasının inkişafına səmərəli təsir göstərmişdir.

60-cı illərin ikinci yarısında Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində biblioqrafik informasiya fəaliyyətinin mühüm istiqaməti dövlət biblioqrafik göstəriciləri vasitəsilə Respublika Kitab Palatası tərəfindən həyata keçirilirdi.

«1960-cı ildən «Kitab salnaməsi», «Jurnal məqalələri salnaməsi», «Qəzet məqalələri salnaməsi» birləşdirilərək «Azərbaycan mətbuat salnaməsi» adı ilə ayda bir dəfə nəşr olunurdu.

1966-1970-ci illərdə «Azərbaycan mətbuat salnaməsi»nin 60 sayı buraxılmış və bu sayların bütün hissələrində Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığı ilə əlaqədar çap əsərlərinin bütün növləri (kitablar, jurnal və qəzet məqalələri) mükəmməl surətdə öz əksini tapmışdır.

Bundan əlavə, Kitab Palatası tərəfindən 1960-cı ildə nəşr edilən «Birillik Azərbaycan kitabı»nın 1966-1970-ci illərdə 5 buraxılışı olmuş və buraxılışlarda respublikada nəşr dilindən asılı olmayaraq buraxılan bütün kitab və kitabçaların biblioqrafik təsviri verilmişdir ki, bunların da əhəmiyyətli hissəsini bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq nəşrləri təşkil etmişdir.

Beləliklə, XX əsrin 60-cı illərində Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində formalaşan biblioqrafik vəsaitlər sisteminin elmi təhlili bizə əsas verir ki, bu dövrü milli ədəbi-bədii biblioqrafiya tarixində təkamül dövrü adlandırmaq. Çünki bu az müddətdə ölkədə bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində biblioqrafik vəsaitlərin demək olar ki, bütün növlərində dəyərli əsərlər yaradılmışdır ki, bu mənbələr indi də müvafiq sənədlərin tələbatçıları tərəfindən səmərəli istifadə edilməsində mühüm köməkçi vasitə rolunu oynayırlar.

ƏDƏBİYYAT:

1. Bayramov F.A. *C.Məmmədquluzadə: Biblioqrafiya (1866-1969)*.-B.: Azərneşr, 1966.-265 s
2. C.Cabbarlı: *Biblioqrafiya / Tərtib edəni: N.Axundov; M.F.Axundov ad. Azərbaycan Respublika Kitabxanası*.-B., 1958.- 54 s.
3. C.Cabbarlı: *Biblioqrafiya /Tərtib edəni: N.Axundov; Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası*.-B.,1965.-109 s.
4. Dəmirçizadə Ə.M. :*Biblioqrafiya*.-B.:Elm, 1970.-64 s.
5. F.S.Qasımzadə:*Biblioqrafiya*.-B.: Elm, 1968.-62 s.
6. H.M.Araslı: *Biblioqrafiya*.-B.: Elm, 1970.-98 s.
7. İsmayılov X.İ.*Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin metodik təminat sisteminin inkişaf tarixi (1918-2000): Monoqrafiya*.-B., 2000.-450 s.
8. M.A.Dadaşzadə: *Biblioqrafiya*.-B.,1965.-81 s.
9. Mir Cəlal: *Biblioqrafiya*.-B.: Elm, 1968.-136 s.
10. Əliyev Z.H. *Ümumi biblioqrafiyaşünaslıq: Dərs vəsaiti*.-B., 2001.-143 s.
11. Kazımov R.Ə. *Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyası (1920-1965)*.-B.,1971.-125 s.
12. Коршунов О.Р. *Библиографоведение. Общий курс*.-М.,1990.-С.43.
13. Paşayeva M.Cəfər Cabbarlı arxivinin təsviri.-B.:Azərb.EA nəşriyyatı,1965.-253 s.
14. *Sovet Azərbaycanında elmin inkişafı (1920-1970): Biblioqrafiya/ Azərbaycan SSR EA Əsaslı Kitabxanası*.-B.:Elm, 1970.-142 s.
15. Şirəliyev M.Ş.:*Biblioqrafiya*.-B.:Elm, 1970.-64 s.

Сума Исмаилова

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ПОСОБИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ ЗА 1965-1970 ГГ.

В статье анализируется развитие системы библиографических пособий посвященных художественной литературе, литературоведению и литературной критике. Особенное внимание уделено библиографическим источникам где рассматриваются вопросы формирования системы этих пособий, рассматривается деятельность ведущих библиотек республики в области литературно-художественной библиографии.

CƏMIYYƏTİN İNFORMASIYALAŞDIRILMASINDA BİBLİOQRAFİK İNFORMASIYANIN ROLU

Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması zəruri bir prosesdir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi «İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında» Qanunda informasiyalaşdırma anlayışına belə tərif verilir: «İnformasiyalaşdırma informasiya ehtiyatlarının formalaşdırılması, təqdim edilməsi, istifadə olunması əsasında dövlət hakimiyyəti və yerli özünü idarəetmə, təşkilati, hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisə, idarə və təşkilatların və vətəndaşların informasiya tələbatlarının və bu sahədəki hüquqlarının təmin edilməsində optimal şəraitin yaradılması üçün təşkilati, sosial və elmi-texniki prosesdir» (7).

İnformasiya həmişə, xüsusilə cəmiyyətin bütün fəaliyyət sahələrində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir cəmiyyətin informasiyalı cəmiyyət adlandırılması da təsadüfi deyil. Bəşəriyyət həmişə informasiyanı toplamış, qorumuş və yaymışdır. İnsan, onun genetik kodu informasiya daşıyıcısı və eyni zamanda informasiyanın qoruyucusudur (7).

XX əsrin sonlarında Azərbaycanın yenidən öz müstəqilliyini bərpa etməsi və yeni iqtisadi inkişaf yoluna keçməsi ilə əlaqədar həyatımızın bütün sahələrində olduğu kimi informasiya sistemində də (o cümlədən biblioqrafik informasiyada) mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Bu, həm də biblioqrafik informasiya tələbatçılarının fəallaşması və bu tələbatlarda milli-mənəvi dəyərlərə yiyələnmək zərurəti ilə bağlıdır. İndi elə bir şərait

yararmışdır ki, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər belə hər hansı məsələ üzrə dolğun informasiya almaq üçün biblioqrafiyanın vasitəçiliyinə ehtiyac duyur. Çünki bir çox elmi işçilər və mütəxəssislər yalnız öz ixtisaslarına dair deyil, həm də bəzi digər sahələrə dair ədəbiyyatı izləməli olurlar (4).

Müasir elmi-texniki tərəqqi dövründə, Azərbaycan Respublikasının tam müstəqillik əldə etdiyi bir şəraitdə kitabxanaların informasiya funksiyası daha böyük əhəmiyyət kəsb edir və bu «Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda da öz real ifadəsini tapmışdır: «Kitabxana – elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərlərini və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial institutdur» (8).

Lazımi informasiya mənbələrinin əldə edilməsi və dəqiq seçilməsini təmin edən köməkçi vasitə vardır. Sənədlər və informasiya tələbatçıları arasında bəşəriyyətin topladığı möhtəşəm sənəd yığımından daha mütərəqqi və səmərəli istifadə olunmasına təsir göstərən belə vasitəçilərdən biri də biblioqrafiyadır. Professor Z.H.Əliyevin qeyd etdiyi kimi biblioqrafik fəaliyyətin ən mühüm nəticəsi biblioqrafik informasiyadır və o, biblioqrafiyaşünaslıq elminin nəzəri əsasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi prosesində, ümumiyyətlə, biblioqrafiyanın nəzəriyyəsində əsas və mərkəzi kateqoriya kimi ən çox diqqət çəkən problemlərdən biri olmuşdur. Biblioqrafiya səciyyəvi peşə fəaliyyəti sahəsidir və sənəd kommunikasiyaları sistemindəki vasitəçilərdən biridir (1,s.19).

Müasir dövrdə qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdən biri hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətlər yetişdirməkdən ibarətdir. Milli şüur və ləyaqətin tarixi kökləri təsdiq edir ki,

hər bir xalq, həmçinin Azərbaycan xalqı özünün tarixi şəxsiyyətlərilə öyünməyə böyük mənəvi haqqı vardır. Milli şüurun formalaşmasına müxtəlif amillər təsir göstərir. Bunlardan bir də biblioqrafik informasiya mənbələridir.

Böyüməkdə olan nəslin milli şüurunun və milli ləyaqətinin tərbiyə edilməsində, mədəniyyətimizin, tariximizin, ədəbiyyatımızın onlara düzgün çatdırılmasında biblioqrafik mənbələrin rolu əvəzənməzdir.

Azərbaycan milli biblioqrafiyası çox zəngin vəsaitlər sisteminə malikdir və bu sistem xalqımızın mədəni-mənəvi olan müxtəlif növ məqsəd və oxucu istiqamətli çap əsərlərini özündə əks etdirir (2, s.99).

Biblioqrafik vəsaitlər sisteminin sabit və uzun müddətli tərkib hissələrindən biri də şəxsi biblioqrafik informasiya mənbələridir və onlar müvafiq seriyalarla, o cümlədən, «Dünyanın görkəmli dövlət xadimləri» «Elm və mədəniyyət xadimləri» seriyası ilə çap edirlər (2, s.100).

Dünya tarixinin səhifələri ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin, xüsusilə görkəmli siyasi xadimlərin həyat və fəaliyyətlərinə dair materiallarla zəngindir. Belə şəxsiyyətlərin həyatı və tərcümeyi-halı tədricən şəxsi ölçülərdən çıxaraq beynəlmilləşmiş, dünyəvi xarakter kəsb etmişdir. Çünki görkəmli şəxsiyyətlər dünyaya, dünyada baş verən hadisə və proseslərə təsir etmək, onu istiqamətləndirmək gücünə malikdirlər.

Azərbaycan xalqının böyük oğlu Heydər Əliyev belə şəxsiyyətlərdəndir. Məhz belə insanlar öz xalqına və Vətəninə əbədi şöhrət qazandırır. Bunun nəticəsidir ki, müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafında və möhkəmləndirilməsində misilsiz rolu olan Heydər Əliyev irsinin biblioqrafiyalaşdırılması sahəsində ilk addım atılmışdır. İlk dəfə olaraq respublikamızın milli biblioqrafik fəaliyyətində «Dünyanın görkəmli dövlət xadimləri» seriyası təsis olunmuş və ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 80 illik

yubileyi münasibəti ilə «Heydər Əliyev: biblioqrafik məlumat kitabı» nəfis şəkildə çap olunmuşdur.

Müasir dövrümüzün ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi tarixinin öyrənilməsi və təbliğ olunması Heydər Əliyevin zəngin irsinin hərtərəfli araşdırılması vasitəsilə həyata keçirilməsi mümkündür.

Biblioqrafik məlumat kitabı Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü, millət vəkili, Bakı Dövlət Universitetinin rektoru, professor Abel Məhərrəmovun bilavsiyə rəhbərliyi ilə hazırlanmış Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Şurasının qərarına əsasən nəşr olunmuşdur.

Kitabı tərtib edənlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar Elm xadimi, tarix elmləri doktoru, professor, BDU-nun Kitabxanaşünaslıq kafedrasının müdiri Abuzər Alı oğlu Xələfov və biblioqrafiyaşünaslıq kafedrasının müəllimi Solmaz Azay qızı Sadıqovadır.

Kitab müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafında və möhkəmləndirilməsində misilsiz rolu olan Heydər Əliyev irsinin biblioqrafiyalaşdırılması sahəsində atılan ilk addımdır.

Uzaqqörən milli liderimiz Heydər Əliyev hələ 1970-ci illərdə azərbaycanlı gənclərin təhsilinə xüsusi qayğı göstərirdi. Hər il yüzlərlə gənc Moskva, Sankt-Peterburq, Kiyev və başqa qabaqcıl elm və təhsil mərkəzlərində təhsil almağa göndərilirdi. Sanki Heydər Əliyev respublikadan kənar da bütöv sahələri əhatə edən milli bir universitet yaratmışdı. Bütün bunlar barədə biblioqrafik məlumat kitabında geniş bilgiler vardır.

Azərbaycan xalqının milli ruhunu oyatmaq, özünüdərək proseslərini gücləndirmək üçün əvəzsiz işlər görmüşdür. O dövrdə Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu ilə 1978-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyasına salınması milli şüurun formalaşmasında böyük rol oynadı. Heydər Əliyevin

Azərbaycana rəhbərliyi dövrində mədəniyyət və elm xadimlərinə ən yüksək fəxri adlar verilməsi də respublikanın tanınmasında əvəzsiz rol oynayırdı. Möhtərəm Heydər Əliyevin tariximizə, mədəniyyətimizə və milli, mənəvi dəyərlərimizə olan sonsuz sevgisi nəticəsində Bakının görkəmli yerlərində Nəsiminin, Cəfər Cəbbarlıının, Hüseyn Cavidin, Mehdi Hüseynzadənin, Səttar Bəhlulzadənin, Nəriman Nərimanovun və başqa görkəmli şəxsiyyətlərin əzəmətli heykəlləri ucaldıldı (5, s.13).

O illərdə mövcud rejim və ideologiyanın qadağalarını aşaraq, Azərbaycan xalqının milli oyanışını təmin edən fəaliyyətlər göstərilib. Bütün bunlar kitabda geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda, kitabda Heydər Əliyevin Bakı Dövlət Universitetinin təhsil həyatını, BDU-ya qayğını əks etdirən nümunələr xüsusi yer almışdır. Onun Bakı Dövlət Universiteti ilə bağlılığını əhatə edən kitablar, xüsusən «BDU-nun dünya şöhrətli məzunu» kitabı buraya daxil edilmişdir. Möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyev Bakı Dövlət Universiteti ilə çox sıx bağlı olan, ləyaqət və bütövlüyü özündə birləşdirən bir şəxsiyyətdir. Bu elm ocağının fəaliyyət dövrünün böyük bir hissəsi möhtərəm prezidentimizlə bağlıdır. Heydər Əliyevin tələbək dövrü bu möhtəşəm elm ocağında keçmiş və həyatının sonrakı illərində də milli sərvətimizə əsl övlad münasibəti göstərmiş, universitetin qayğıkeşi olmuşdur.

H.Əliyevin əsərlərində xalqımızın tarixi, soykökümüz, milli adət-ənənələrimiz, müstəqilliyimiz və s. haqqında çox qiymətli fikirlər, dəyərli ideyalar, elmi-nəzəri cəhətdən ümumiləşdirilmiş, sitemləşdirilmiş nəticələr vardır.

Məhz buna görədir ki, müstəqillik yollarında inamla irəliləmək, müstəqillik dövrünü işıqlandırmaq üçün H.Əliyev irsinin öyrənilməsinə böyük ehtiyac duyulmaqdadır. Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, bu biblioqrafik göstərici tərtib

olunana qədər möhtərəm Heydər Əliyevin biblioqrafik məlumat kitabı hazırlanıb nəşr edilməmişdir.

Heydər Əliyevin anadan olmasının 80 illik yubileyinə həsr edilən hazırkı biblioqrafik məlumat kitabı bütün həyatını öz xalqına xidmətə həsr etmiş bu görkəmli şəxsiyyətin ictimai-siyasi fəaliyyətinin əsas anlarını əhatə edir.

Dörd hissədən ibarət olan məlumat kitabının I hissəsi «Heydər Əliyev şəxsiyyəti» adlanır. Azərbaycanı Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin qısa salnaməsinin məlumat kitabına daxil edilməsi onun informasiya bazasının daha da zənginləşməsinə səbəb olmuşdur.

Sonra kitabda «Dünyanın görkəmli siyasətçiləri, elm və mədəniyyət xadimləri Heydər Əliyev haqqında» və «Azərbaycanın görkəmli siyasətçiləri, elm və mədəniyyət xadimləri Heydər Əliyev haqqında» bölmələri verilir.

«Heydər Əliyevin fikir dünyasından seçmələr» bölməsində dahi dövlət xadiminin müxtəlif sahələrə dair söylədiyi parlaq kəlamlarından bir qismi toplanmışdır.

Biblioqrafik göstəricinin II hissəsi Heydər Əliyevin kitab şəklində nəşr edilmiş əsərlərinin təsvirinə həsr olunmuşdur. Bu hissənin birinci bölməsi «Sovetlər Birliyi dövründə Azərbaycanın tərəqqisi və inkişafına yönəlmiş siyasət (1969-1990-cı illər)», ikinci bölməsi isə «Müstəqillik yollarında (1993-2003)» adlanır. Burada Heydər Əliyevin Azərbaycan, rus və xarici dillərdə nəşr edilmiş kitablarının, əsərlərinin və çoxcildliklərinin biblioqrafik təsviri xronoloji ardıcılıqla verilmişdir.

Biblioqrafik məlumat kitabının bu hissəsində H.Əliyevin çoxcildli əsərləri haqqında məlumatlar ön plana çəkilmişdir. Burada əvvəlcə 10 cildlik əsərlərin, sonra 4 cildlik əsərlərin, daha sonra isə 2 cildlik əsərlərin biblioqrafiyası verilmişdir. Çoxcildli əsərlərin məzmununu oxuculara açıqlamaq, onlardan istifadəni asanlaşdırmaq üçün bu əsərlərin ayrı-

ayrı cildlərinin məzmununun açılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bu isə oxucuya hər hansı bir cildə onun axtardığı mənbənin olub-olmamasını müəyyənləşdirmədə əlverişli şərait yaradır, məlumat kitabından istifadəni asanlaşdırır və səmərəliliyini artırır.

«Heydər Əliyev haqqında ədəbiyyat» adlanan III hissədə 8 yarım bölmə öz əksini tapmışdır. «Böyük həyat yolundan səhifələr», «Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin memarıdır», «Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında Heydər Əliyev mərhələsi», «Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası», «Heydər Əliyev irsində Azərbaycan dili və ədəbiyyatı məsələləri», «Heydər Əliyev və Azərbaycanda elm, təhsil, mədəniyyət və incəsənətin inkişafı», «Azərbaycan ədəbiyyatında Heydər Əliyev surəti», «Heydər Əliyev beynəlxalq aləmdə» kimi yarım bölmələr bu görkəmli şəxsiyyətin sadalanan sahələrdəki xidmətlərinə həsr olunmuş əsərləri əhatə edir (5).

Bibliografik məlumat kitabının IV hissəsində yardımçı göstəricilər verilmişdir. Burada Heydər Əliyevin kitablarının və onun haqqında yazılmış müəllifin əlifba göstəriciləri öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri cənab Heydər Əliyevin yeni nəslin tərbiyəsində göstərdiyi misilsiz xidmətlərini və atalıq qayğısını yaddaşlarda daimi yaşatmaq, Azərbaycan gəncliyinə verdiyi dəyərli tövsiyələrini təbliğ etməkdə kitabın rolu çox böyükdür.

Bibliografik göstəricidə 1969-2003-cü illər ərzində çap olunmuş 209 adda kitabın bibliografik təsviri verilmişdir. Ümumilikdə 544 mənbə əhatə olunmuşdur.

Bu əsərin Azərbaycan dilində 5 min, rus dilində 3 min və ingilis dilində 2 min tirajla ayrı-ayrılıqda çap edilməsi həm onun elmi əhəmiyyətinin miqyasını, həm də Heydər Əliyevin zəngin elmi-nəzəri irsinin öyrənilməsi, onun çoxsaylı

əsərlərində irəli sürülmüş siyasi, iqtisadi, elmi və mədəni islahatların başa çatdırılması üçün çox gərəkli və faydalı xəzinə olduğu müəyyən edilmişdir (4).

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev Z.H. *Bibliografik informasiya sənəd informasiya tələbatının ödənilməsində mühüm vasitədir // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal.* – 2004. - №1. – S. 17-25.

2. Əliyev Z.H. *Bibliografik vəsaitlər sənəd axını və kütəsini inteqral şəkildə əks etdirən bibliografik informasiya mənbələridir // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: Elmi-nəzəri və təcrübi jurnal.* – 2005. - №2.- S.97-110.

3. Əliyev Z.H. *Ümumi bibliografiyaşünaslıq: Dərs vəsəti.-B.:Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2001.- 145 s.*

4. Əliyev Z., İsmayılov N. *Azərbaycan bibliografiyasını zənginləşdirən dəyərli töhfə: Dünyanın görkəmli dövlət xadimləri // Respublika.* – 2003. – 13 iyun.

5. *Heydər Əliyev: Bibliografik məlumat kitabı / Tərt. edənlər: A.A.Xələfov, S.A.Sadıqova; Red. və ön sözün müəllifi A.M.Məhərrəmov. – B.: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003.–434s.*

6. Xələfov A.A. *İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətin xüsusiyyətləri və problemləri // Respublika.* – 2002. – 17 aprel.

7. «İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu» // *Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu.* – 1998. – №6. – S.1214 – 1222.

8. «Kitابخana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Kitابخanaşünaslıq və biblioqrafiya: elmi – nəzəri və təcrübi jurnal. – 1999. - №1. – S.3–16.

Наргиз Рзаева
Магистрант

**РОЛЬ БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ
В ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА**

РЕЗЮМЕ

В статье объясняется значения библиографической информации и роль «Гейдар Алиев: библиографический справочник»а которая занимает важное место в информатизации общества.

Mehriban CƏFƏROVA
Magistrant

**“AZƏRBAYCAN KİTABI” BIBLIOQRAFİK
GÖSTƏRİCİLƏRİNDƏ TEATRŞÜNASLIQ
ƏDƏBİYYATININ ƏKSİ**

İncəsənətin biblioqrafiyası kursunun ən müstəqil qollarından birini də teatr və teatrşünaslıq biblioqrafiyası təşkil edir. Ona görə də həmin bölmənin biblioqrafik göstəricidə necə əks edildiyini işıqlandıran yazının elmi və təcrübi əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycan kitabının zəngin tarixini qoruyub saxlamaq, onu toplayıb professional və qeyri professional oxuculara catdırmaq sahəsində böyük və şərəfli bir hadisə “Azərbaycan kitabı” biblioqrafik göstəricisinin toplanıb tərtib edilməsi hadisəsi idi. Ümumiyyətlə biblioqrafik göstəricilərin rolu və əhəmiyyəti bəzən yetərinə dərk edilməsə də, onların çox mühüm bir vasitə olması inkar edilməzdir. Biblioqrafik göstəricilərin tərtib edilib çap olunması müxtəlif elm sahələrinin mütəxəssisləri üçün lazımlı və vacibdir. Teatrşünaslıq elminin inkişafı və sahənin mütəxəssislərinin biblioqrafik informasiya təminatı nöqtəyi nəzərindən “Azərbaycan kitabı” adlı biblioqrafik göstəricilərin təhlili maraqlıdır.

Məlum olduğu kimi “Azərbaycan kitabı” biblioqrafik göstəriciləri Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi kollegiyasının qərarı ilə çap olunmuş, Azərbaycan SSR Kitab Palatasının işçi heyəti tərəfindən tərtib edilmişdir. Kitabın 3 cildəndən ibarət olması nəzərdə tutulmuşdu. Lakin I cild və II cildin I kitabı tərtib edilib nəşr edildikdən sonra bu iş yarımçıq qalmış və əfsuslar olsun ki, bu qədər böyük və olduqca maraqlı bir iş sona catdırılıb davam etdirilməmişdir.

Lakin buna baxmayaraq azərbaycanlı müəlliflərin əsərlərini toplayıb bir kitabda cəmləşdirib cəmiyyətə çatdırmaq qədər böyük bir missiya həyata keçirilmişdir. Çap mədəniyyətinin güzgüsü olan belə bir vəsaitin dərc olunması məsələsi o dövrün elmi işçilərini və ziyalılarını çoxdan düşündürdü.

I cildə 1920-ci ilədək nəşr olunan azərbaycanlı müəlliflərin kitabları, II və III cildə isə keçmiş Sovet hakimiyyəti illərində buraxılan kitablar daxil edilməli idi.

I cild 1780-1920-ci illəri əhatə edir. Bu cildin toplanıb araya-ərsəyə gətirilməsində M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının keçmiş əməkdaşı Ə.Y.Əliyevin əməyi mütləq qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycan kitabının I cildi 1963-cü ildə işıq üzü görmüşdür. II cildin 1-ci kitabı isə 1982-ci ildə nəşr olunmuşdur. II cildin I kitabında humanitar profilli ədəbiyyatın biblioqrafik təsviri verildiyindən teatrşünaslıq ədəbiyyatının təhlili mümkün oldu.

Araşdırma nəticəsində məlum oldu ki, "Azərbaycan kitabı" adlı biblioqrafik göstərici ilk dəfə 1951-ci ildə nəşr edilmişdir. Bu göstəriciyə 1940-1950-ci illərdə nəşr olunmuş kitablar daxil edilmişdir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, II cild 1920-1940-cı illəri əhatə edirsə və 1982-ci ildə nəşr edilibsə, 1951-ci il "Azərbaycan kitabı"nın nəşri ondan 31 il əvvəl nəşr edildiyinə baxmayaraq onun ardı hesab edilir. Beləliklə Azərbaycan teatrşünaslığı həmin 3 nəşrdə də öz əksini tapdığından həmin göstəricilərin təhlili bu istiqamətdən mümkündür. Bu 3 göstəricinin sayəsində 1780-ci ildən 1950-ci ilədək olan dövrdə yəni 80 illik zaman dairəsində teatrşünaslıq ədəbiyyatı haqqında məlumat alırıq.Xronoloji prinsipi nəzərə alaraq 1951-ci il nəşrini ən sonda təhlil edəcəyik.

Bildiyimiz kimi, incəsənətin çox böyük və mühüm bir sahəsi olan teatr haqqında yazmaq, tədqiqat işləri aparmaq,

elmi əsərlər işləmək teatrşünaslıq elminin inkişafına xidmət edir. Bu elmi-tədqiqatın məqsədi də Azərbaycan teatrşünaslığının biblioqrafik informasiya təminatı probleminin araşdırılmasıdır.

Azərbaycanda teatr yarandığı ilk illərdən bu sensasiyon xəbər demək olar ki, bütün Qafqazda mətbuat vasitəsilə yayıldı. Daha sonra teatr və teatrşünaslıq haqqında əsərlər yazılmağa və bu elm sahəsi sürətlə inkişaf etməyə başladı. Bu da sahənin biblioqrafik informasiya təminatı sisteminin yaradılmasını obyektiv zərurətə çevirdi.

I cildin müqəddiməsində Ə.Mirəhmədov yazır:”XIX əsrin 2-ci yarısı Azərbaycanda yeni mədəni yüksəliş mərhələsi kimi tanınmaqdadır. Realizm ədəbi məktəbinin formalaşması inkişaf etməsi, M.F.Axundovun qızgın, çoxcəhətli fəaliyyəti, qarşılıqlı mədəni əlaqələrin genişlənməsi, milli teatr və dövrü mətbuatın yaranması, qabaqcıl ziyalılardan ibarət yeni gənclərin yetişməsi kimi mühüm hadisələrlə səciyyələnən bu dövr, doğrudan da ictimai, mədəni canlanma dövrü idi. Lakin həmin canlanma mədəniyyətin bütün sahələrində eyni ölçüdə deyildi. Kitab mədəniyyəti buna misal ola bilər” (1,s.31).

Milli teatr yaranandan bir neçə il sonra milli mətbuat yarandı. Mətbuat da , teatr da eyni hədəfə vururdu. Hər ikisi də xalqımızın milli mədəni inkişafına xidmət edirdi. 1873-cü ildə oynanılan ilk tamaşa haqqında o zaman Tiflisdə çıxan “Kafkaz” qəzetində bir müxbir məlumatında informasiya verilir.(3)

“Azərbaycan kitabı” biblioqrafik göstəricisinin birinci cildi 1780-1920-ci ilədək olan ədəbiyyatı əks etdiriyinə görə bu göstəricinin daxilində sırf teatrşünaslığa aid ədəbiyyat öz əksini çox az tapa bilərdi. Çünki bu sahə bir elm sahəsi kimi hələ çox gənc idi və bu sahə üzrə heç bir elmi əsər yazılmamışdı. Bu bərdə və o dövr üçün çox əlamətdar bir hadisə haqqında ən çox dövrü mətbuatda məlumat verilirdi.

“Azərbaycan kitabı” biblioqrafik göstəricisində (1-ci cild) teatrşünaslıq haqqında ilk məlumata “N.Nərimanovun Gəncədə teatr barəsində dediyi sözü” adı ilə verilmiş, Bakıda Quberniya idarəsi mətbəəsi tərəfindən dərc edilmiş, 1899-cu ildə işıq üzü görmüş kitabı ilə rastlaşırıq. Bu kitabca M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın Azərbaycan ədəbiyyatının arxivi şöbəsinin mikrofilm bölməsində mühafizə olunur. Kitab əski əlifba ilə yazılmışdır, Azərbaycan və rus dillərindədir.

N.Nərimanov yazır: “Bu günkü teatrın iki nəfi var: onlar budur ki, necə ki, qabaqda zikr olundu, zindəganlığımızda olan qüsuratı göstərən misal: “Hacı Qara” hansını ki, bu gün oynuyacaqlar bir xəsis və tamahkar şəxsdir ki, puldan ötrü adını bədnam edir...”

Teatrımızın ikinci mənfəəti budur ki, bundan yığılan pul xərc olunacaqdır bu il müsəlman uşaqları üçün bir məktəb binası qoymağa. Məlum ola ki, hərcənd bir zaman dünyəvi elmlər müsəlmanlar arasında intişar tapmış idisə də, amma sonradan bir neçə səbəblərə görə elmləri əlimizdən çıxarıb yavaş-yavaş insanın ruhunu və bədənini salamat saxlayan şeylərdən iraq düşüb indi zəlalətdə bulunuruq.”

1-ci cildin köməkçi aparatına nəzər salsaq görürük ki, incəsənət bölməsində 5 təsvir verilmişdir. (135, 889, 904, 1268, 1284) Bu təsvirlərdən yalnız biri teatrşünaslığa uyğun gəlir(1268). Bu da “Qafqazda 1-ci növvüsur “Evliyken subay” operettasından ötrü hazırlanmış tağanaqlar (plastinkalar) Birinci məclis. Bakı, Orucov qardaşlarının elektrik mətbəəsi. 32 səh.” kitabının təsviridir. Təsvirdə il göstərilməmişdir. Lakin göstəricinin xronoloji düzülüşünü nəzərə alsaq 1919-cu illərin kitabı olduğu ortaya çıxır. (Deməli N.Nərimanovun Gəncədə söylədiyi nitqi barədə nəşr olunmuş kitabı bu təsviri verilən kitabdan əvvəl nəşr olunmuşdur. Buradan da belə nəticəyə gəlinir ki, teatr yaranandan 26 il sonra göstəricidə öz əksini tapan

kitablardan ilk kitab N.Nərimanovundur.)Lakin bu kitab biblioqrafik göstəricinin köməkçi aparatında ictimai-siyasi məsələlər bölməsində verilmişdir (229).

1-ci cildə nəzər yetirsək görərik ki, köməkçi aparatda pyeslər bölməsində 114 pyes verilmişdir. Bu pyeslərin icərisində bəzi təsvirlər var ki, onlar 2-ci cildə və 1951-ci il nəşrində incəsənət bölməsində verilmişdir. Məsələn:

374. Ayvazov Həsən Səbri. “Nədən bu hala qaldıq” Teatr. Mühərriri və nəşiri Həsən Səbri Ayvazov. Alupka-Kırım, Bakı, “Kaspi” və “Fyuzat” mətbəəsi, 1907. 78 səh.

391. Namiq Kamal Bəy. “Vətən və yaxud Sillistrə” 4 pərdədə teatr. Türki-Azərbaycana nəql və tərcümə edibdir Gəncə gimnaziyasının türk dili müəllimi: Mirzə Məhəmməd Axundov. Nəşiri: Muxtar Qazızadə. Gəncə, Hacı Həsənzadə mətbəəsi, 1907. 71 səh.

407. Haqverdiyev Əbdürrəhim Bəy. “Millət dostları” Bir məclisli xırda milli teatr. Tiflis, “Qeyrət” şirkətinin mətbəəsi, 1907. 22səh.

642. Kazımovski Ağa Mirmahmud. “Daşım-daşım” Məzhəkə, bir pərdədə. Əsər: Bakı müsəlman səhnəsinin artisti Ağa Mirmahmud Kazımov (Kazımovski) Nəşirləri: Mirmahmud Kazımov və Məhəmmədrza Əliyev. Badikubə, Mirbabayevin “Tülü” mətbəəsi, 1911. və s. Təsvirlər köməkçi aparatda pyeslər bölməsində verilmişdir.

Lakin 2-ci cildə bu cür təsvirlər məsələn: (6797. Anzor. 4 pərdəli drama. Rustaveli teatrosu muzeyinin nəşriyyatı, 1939. 14s.) incəsənət bölməsində verilmişdir.

Əgər bunu nəzərə alsaq belə çıxır ki, 1-ci cildə təxminən 37 adda bu cür təsvir verilmişdir.

Kitabın 2-ci cildinin əhatə etdiyi dövr elə bir dövr idi ki, artıq teatr daha dinamik inkişaf edirdi. Möhtəşəm teatr binaları artıq daha professional tamaşalarla öz seyiricilərini sevindirirdi. 1920-1940-cı illər sovet ideologiyasının hökmranlıq etdiyi bir dövr olduğu üçün teatr da

ideologiyanın bir əsgəri idi. Bu dövrdə əsasən kolxoz quruculuğundan , fəhlə və kəndli həyatından bəhs edən mövzularda tamaşalar qoyulurdu.

“Azərbaycan kitabı” bibliografik göstəricisinin 2-ci cildinin 1-ci kitabında sırf teatrşünaslıq haqqında olan ədəbiyyat incəsənət bölməsində verilmişdir. Bu göstəricidə 1920-ci ildən 1940-cı ilədək teatr sahəsi üzrə təxminən 40 adda kitabın bibliografik təsviri verilmişdir. Məsələn:

6792. Abbas Mirzə Şərifzadə. 20 illik aktyorluq fəaliyyəti münasibəti ilə. B., 1928. 40 s.

6794. Azərbaycan SŞC xalq artisti Mirzə Ağa Əliyevin səhnə fəaliyyətinin 35 illik yubileyi. (1901-1936). 1936.

6795. Azərbaycan türk teatrosunun müxtəsər tarixçəsi. 1873-1923. Türk səhnəsinin 50 illik yubileyi komissiyası tərəfindən təltif edilmişdir. “Maarif və mədəniyyət” məcmuəsinə əlavədir. B., 1923.

6799. Bədii-siyasi şura (Teatrlar yanında siyasi- bədii şuralar haqqında nizamnamə). B., 15s.

“Azərbaycan kitabı” bibliografik göstəricisinin 1951-ci il nəşrində, qeyd etdiyimiz kimi 1940-1950-ci illərdə nəşr olunan kitablar daxil edilmişdir. Bu göstəricidə də sahələr bölmələrlə verilmişdir. Göstərici 31 bölmədən ibarətdir. O cümlədən incəsənət bölməsi də daxil olmaqla.

İncəsənət bölməsində 25 kitabın təsviri öz əksini tapır. Bunlardan 16-sı sırf teatrşünaslığa aid ədəbiyyatdır. Onlardan bir neçəsini nəzərinizə çatdırıraq:

1. “Vaqif” (Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında 300-cü dəfə tamaşaya qoyulması münasibətilə) Bakı. Azərbaycan SSR Teatr Cəmiyyəti nəşri. 1947. 32 s.

2. Qrossman, A. Və Qoldberq, A. “Timur və onun komandası” 3 pərdəli 6 şəkilli pyesa. (A. Qaydarın romanı üzrə). Bakı, 1941.

3. Ziya K. Səhnə dili haqqında. Bakı. Azərb. SSR EA Nəşriyyatı. 1947. 80 səh.

4. Məmmədov, M. Mirzağa Əliyev. Red-ru: P.Ələkbərli. (Azərbaycan SSR XMK Siyasi Maarif İşləri və Yaşlılar Məktəb İdarəsi) Bakı. Azərənəşr. 1942. 53 səh.

5. Məmmədov, C. Adil İskəndərov. Red-ru: R.Şahvələd. Bakı. Azərənəşr. 1949. 38 səh.

Teatr bəşəriyyətin ictimai bir hadisəsi kimi həmişə cəmiyyətdə mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Teatr siyasət, teatr komediya, teatr faciə, teatr tariximiz. Teatr bizi bizə səhnədən göstərən bir məbəddir. Bu baxımdan "Azərbaycan kitabı" biblioqrafik göstəricilərinin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu biblioqrafik göstəricilər Azərbaycan teatrşünaslığının biblioqrafik informasiya təminatında mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT:

1. *Azərbaycan kitabı: Biblioqrafiya (1780-1920) 3 cild-də: C.1/ Tərt. ed.: Ə.Əliyev; Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası. – B., 1963.- 220 s.*

2. *Azərbaycan kitabı: Biblioqrafik göstərici 3 cild-də: C. 2. 1-ci kitab (1920-1940) / Tərt ed.: V.Mirzəyeva, M.Ə. Zabalova, N.A. İsmayılova; Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası. – B.: Yazıcı, 1982.-744s.*

3. *Cəfərov C. Azərbaycan teatrı (1873-1973).-B.:Azərənəşr, 315s.*

4. *Əliyev Z.H. Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixi (1920-1970).-B., 1978.-78 s .*

5. *Əliyev Z.H. Müasir dövrdə Azərbaycanda elmi – tədqiqat işləri və mütəxəssislərin biblioqrafik təminatının əsas istiqamətləri // Azərbaycanda elmi-işçilərə kitabxana biblioqrafiya xidməti: Tematik məcmuə; ADU. B.,1985: S. 19-55.*

6. *Əliyev Z.H. Ümumi biblioqrafiyaşünaslıq: Dərs vəsaiti.-B., 2001-143s.*

Джафарова Мехрибан

**ОТРАЖЕНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ ПО ТЕАТРОВЕДЕНИЮ В
БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ УКАЗАТЕЛЯХ
«АЗЕРБАЙДЖАН КИТАБЫ»**

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются вопросы отражения материалов о театроведении в I томе и 1-ой книге второго тома «Азербайджан китабы». Таким образом определяется роль этих изданий в библиографическом обеспечении потребителей в данной области.

**«AZƏRBAYCAN-80» ADLI BİBLİOQRAFİK GÖSTƏRİCİ
ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞIN BİBLİOQRAFİK
İNFORMASIYA
TƏMİNATINDA MÜHÜM VƏSAİTDİR**

Məlumdur ki, ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra mədəniyyətin müəyyən sahələrində yeniləşməyə böyük ehtiyac yarandı. Nəşr olunan əsərlərdə artıq yeni üslub, yeni ruh, müstəqillik əb-havası açıq-aydın hiss olunmağa başladı. Elə bu baxımdan insan fəaliyyətinin bir sahəsi olan biblioqrafiya işi də əmüasir tələblər baxımından araşdırılmağa başladı. Artıq bu sahədə xüsusən onun mühüm sahələrindən olan ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyasının inkişafında da nəzərəçarpan irəliləyiş diqqəti cəlb edir. Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyasının elmi-köməkçi xarakterli vəsaitlərdən biri də dövrü və davam edən nəşrlərin tərkib və məzmununu açan biblioqrafik göstəricilərdir. Dövrü mətbuatın işıqlandırılmasında xüsusi rol oynayan bir sıra vəsaitlər mövcuddur. Onlardan bəziləri ümumiyyətlə dövrü mətbuatı əks etdirir. Elə biblioqrafik göstəricilər də vardır ki, konkret bir dövrü mətbuatı o cümlədən jurnalın tərkibini açır. Həmin jurnaldan istifadə edənlər onun məzmunu ilə əlaqədar informasiya almaqda bu cür vəsaitlərdən bəhrənilər. Azərbaycan dövrü mətbuatının ən mükəmməl göstəricilərindən biri də «Azərbaycan» jurnalının tərkib və məzmununu açan «Azərbaycan-80» adlı adlı biblioqrafik göstəricidir. (1). Vəsaitin təribçisi peşəkar biblioqraf, f.e.n. Ə.Əfəndiyev, elmi redoktoru akademik B.Nəbiyev, ixtisas redaktoru Z.Əliyeva, ideya və layihənin rəhbəri isə Q.İsmayıloğludur. Girişdə «Azərbaycan» jurnalının hazırkı redaktoru İ.Qasımzadənin vəsait haqda qısa məlumatı

verilmişdir. Sonrakı səhifədə ilk sayından günümüzədək jurnala rəhbərlik etmiş şəxslərin fotosəkilləri əks olunmuşdur. Məlum olur ki, jurnalın ilk redaktoru T.Ş. Simurq olmuş, daha sonra C.Məmmədquluzadə, R.Axundov, M.İbrahimov və s. olmuşlar. «80 il xalq mədəniyyətinin xidmətində» adlı məqalədə elmi redaktor B.Nəbiyev vəsaitin əhəmiyyətindən bəhs etmişdir. «Azərbaycanımızın əbədi yaddaş «Azərbaycan» məqaləsində tərtibçinin fikirləri əks olunmuşdur. Bildiyimiz kimi xalqımız mədəni inkişafda əhəmiyyətli rol oynamış «Azərbaycan» jurnalı 80 ildən artıqdır ki, fəaliyyət göstərir, oxucular tərəfindən dərin rəğbətlə qarşılır və böyük maraqla oxunur. Ədəbiyyatımızın eləcə də mədəniyyətimizin ayrılmaz tərkib hissəsi olan bu jurnal 1953-cü ilədək müxtəlif adlarla: «Maarif və mədəniyyət» (1923-1927), «İnqilab və mədəniyyət» (1928-1936), «Revolusiya kultura» (1936-1941) «Vətən uğrunda» (1946-1952) və s nəşr olunmuşdur. Daim xalqın maraqlı dairəsini əhatə etməyə, onların intellektual səviyyəsini yüksəltməyə çalışan jurnal fəaliyyəti müddətində nəinki respublikamızda, eyni zamanda onun hüdudlarından kənar da özünə geniş oxucu auditoriyası qazanmışdır. «azərbaycan-80» adlı biblioqrafik göstərici yeni tələblərə uyğun təkmilləşdirilmiş, dolğun və əhatəli məzmunla malik olmuşdur. Ümummilli liderimiz H.Əliyevin fərmanı ilə 2003-cü ilin yanvarında Azərbaycan jurnalının 80 illik yubileyi təntənəli şəkildə qeyd edilib. Elə bu münasibətlə tərtib edilmiş «Azərbayca-80» (1923-2003) adlı biblioqrafik göstərici geniş həcmə (544 s.), zəngin informasiya diapazonuna malikdir. Vəsaitdə jurnalın 1923-cü ildən 2003-cü ilədək nəşr olunmuş saylarındakı bütün materiallar öz əksini tapmışdır. Elmi köməkçi xarakterli bu vəsait ədəbiyyatımızın o cümlədən mədəniyyətimizin inkişafında yetərli xidmətləri olmuş hər bir müəllifin yaradıcılıq yolu haqqında lakonik, yığcam müfəssəl məlumatların dəyərli

toplusudur. O, 16 bölməyə yarım bölmədən ibarət aşağıdakı şəkildə qruplaşdırılmışdır.

I Bölmə Azərbaycan ədəbiyyatı adlanır. Burada yarım bölmələr daxilində şifahi xalq ədəbiyyatı, poeziya, nəsr, dram və s. bölünmüş hər bir yarım bölmə daxilində də janrlara görə qruplaşdırılmışdır. Məsələn, şifahi xalq ədəbiyyatı aşağıdakı janrlara bölünmüşdür: bayatılar, qoşmalar, atalar sözü, məsələn, lətifə, dastan, aşıq poeziya. Poeziya-şer, nəsr isə hekayə, satira və yumor, oçerk, povest, roman, publisistika və xatirələr (yol qeydləri, məktublar və s. bölünür) Burada 2592 adda ədəbiyyat əlifba üzrə düzülmüşdür.

Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında adlanan və 1118 ədəbiyyatı əks edən II bölmə folklorşünaslıq, ədəbi-tənqidi materiallar adı iki hissədən ibarətdir.

III bölmə bütünlükdə rus ədəbiyyatına həsr edilmişdir. Burada 364 adda ədəbiyyatın bədii əsərlər, ədəbi-tənqidi materiallar olmaqla bölünmüşdür.

IV bölmə MDB xalqlarının ədəbiyyatı adlanır. Burada da bədii əsərlər, ədəbi-tənqidi materiallar adlı iki hissə var. 614 əsər haqda məlumatı əhatə edir.

Xarici ölkə xalqlarının ədəbiyyatı adlanan və 810 adda ədəbiyyatı əhatə edən V bölmə yenə də bədii əsərlər, ədəbi-tənqidi materiallar, ümumi xarakterli ədəbi-tənqidi materiallar bölməsinə ayrılmışdır.

Aşağıdakı bölmələr isə belə qruplaşdırılmışdır.

VI İncəsənət. Buraya 277 adda ədəbiyyat daxil edilib ki, bunlar da ümumi xarakterli materiallar, teatrşünaslıq, musiqi, rəssamlıq, heykəltaraşlıq, memarlıq, kino olmaqla qruplaşdırılmışdır.

Maarif adlı VI bölməyə isə 61 adda ədəbiyyat yenə də eyni qayda ilə əlifba prinsipinə görə düzülmüşdür.

VIII Mədəniyyət bölməsinə 42 ədəbiyyat daxil edilmişdir.

143 adda ədəbiyyatı əhatə edən Mətbuat bölməsi də yuxarıdakı qaydada təbə edilmişdir.

X Dilçilik 60 adda ədəbiyyatı əhatə edir.

595 adda ədəbiyyatı əhatə edən XI Tarix bölməsinə Azərbaycan tarixi, şərqşünaslıq, dünya xalqları tarixi, arxeologiya, hərbi iş kimi yarım bölmələr də daxildir.

XII Fəlsəfə, Hüquq. 55 adda ədəbiyyatı əhatə edir.

XIII Din 18,

XIV İqtisadiyyat 34

XV Astronomiya 4,

XVI təbabət. Bölməsinə isə 68 ədəbiyyat daxil edilmiş, ümumi xarakterli elmi materiallar da burada özünə yer tapmışdır.

XVII Bibliografik xarakterli materiallar bölməsinə 150-yə yaxın ədəbiyyat daxil edilmiş, xronika, kitab rəfi, «Azərbaycan» jurnalında dərc olunmuş materiallar adlı yarım bölmələrə ayrılmışdır.

XVII Köməkçi göstəricilər (müəlliflərin əlifba göstəricisi, tərcüməçilərin əlifba göstəricisi).

Ümumilikdə 6818 müəllif haqda məlumatı əhatə edən hər bir bölmədə müəlliflər əlifba prinsipinə görə düzülmüş, əsərlər xronoloji ərdicilliklə verilmişdir. Universal xarakterli bu göstərici geniş oxucu auditoriyası, habelə ədəbiyyatşünaslıq məsələləri ilə maraqlanan bütün tədqiqatçılar üçün qiymətli bir məxəz, sanballı mənbədir. O, istifadəçilərin işini dəfələrlə asanlaşdırır, onların araşdırma işlərinə səmərəli təsir edir. Bununla yanaşı dissertasiya mövzusunə uyğun olaraq bəzi qüsurları qeyd etmək də vacibdir. Belə ki, tərtibçi jurnalda verilmiş sənəbləri deyil, ancaq orada iştirak etmiş müəlliflərə nömrə verməyi üstün tutmuşdur. Bibliografiyalaşdırmanın metodikasına uyğun olaraq bütün mənbələrin nömrələnməsi məqsədə müvafiq hesab olunur və vasitədən istifadəni xeyli asanlaşdırır. Bundan əlavə vəsaitdə bəzi müəlliflərin soyadları təhrif

edilmiş şəkildə verilmişdir. Məsələn, Zərdablı Səttar sadəcə Səttar kimi və s. Müəlliflərin təkrar nəşrdə bu kimi nöqsanlara nəzər yetirməsinə şübhə etmirik.

Bu cür vəsaitə şübhəsiz ki, oxucuların daim ehtiyacı olmuşdur. Hələ 1973-cü ildə bu sahədə ilk təşəbbüs olaraq jurnalin 50 illiyi ilə əlaqədar olaraq f.e.n. R.Tağıyev tərəfindən («Azərbaycan» jurnalının biblioqrafiyası (1923-1972) adlı göstəricinin tərtib edilməsi ilə bu işə bir növ bünövrə qoyulmuşdur (2). Ciddi axtarışlar, gərgin zəhmət bahasına başa gəlmiş bu göstərici il addım kimi təqdirəlayiq hesab edilsə də şübhəsiz ki, nöqsansız da deyildir. Əvvəla, hər iki vəsaitdə müəlliflər əlifba üzrə düzülmüş, əsərlər xronoloji qaydada verilmişdir. Ön səhifələrdə tərtibçinin «Ədəbi-mədəni həyatımızın canlı salnaməsi» adlı məqaləsində vəsait haqda geniş və dolğun məlumatı verilmişdir. Daha sonra burada tərtib edilmiş cədvəllərdə jurnalın hansı illərdə, hansı adlarla, neçə nüsxədə çap olunduğu əks olunmuş, redaktorlarıq adları da buraya əlavə edilmişdir. Bütün bunlar vəsaitin müsbət xüsusiyyəti kimi dəyərləndirilməlidir. Nöqsanlara gəldikdə isə onu qeyd etməliyik ki, burada nə müəlliflər, nə də ki, mənbələrin heç birisi nömrələnməmişdir, üstəlik yardımçı aparatın olmaması vəsaitdən istifadəni çətinləşdirir. Yeni nəşrin əksinə olaraq burada jurnalın materialları əks edilməmiş yaxud çox az verilmişdir. Məsələn Adil babayevin yeni nəşrdə 29 əsəri haqda məlumat verdiyi halda burada cəmi bircə əsəri əks edilmişdir. Müxtəlif elmlər üzrə materialların qruplaşdırılmasında hər hansı bir əsərin tez tapılmasında bir sıra problemlər üzə çıxır).

Əbədiyyətşünaslıq biblioqrafiyasının inkişafında müstəsna xidmətləri olan, peşəkar biblioqraf, f.e.n Ə.Əfəndiyevin gərgin zəhməti hesabına ərəsəyə gəlmiş yuxarıda adı çəkilən «Azərbaycan-80» adlı biblioqrafik göstərici bütün bu və ya digər sadalanan nöqsanları aradan qaldırmaq vəsaiti

tamamilə yeni, orijinal formada müasir tələblərə uyğun səviyyədə tərtib etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Buraya jurnalın fəaliyyətə başladığı ilk gündən bu günədək təqribən 1000-ə qədər sayında əks olunmuş bütün materiallar əks edilməklə yanaşı 1926-cı ildən jurnalın əlavəsi kimi «Ədəbi paçalar» adlı məcmuədə dərc edilən materiallar da öz əksini tapmışdır. Vəsait tərtib olunaraq jurnalın bütün nömrələri dəqiqlikdə gözdən keçirilmiş, daha çox ədəbiyyatşünaslıqla bağlı materiallara (8 bölmə) önəm verilmişdir. Göstəricidə toplanan əsərlər müxtəlif xalqların (Azərb, Rus, MDB və digər xarici ölkələr) yaratdığı sənət nümunələrinin dilimizə tərcümə olunmuş materiallarına da geniş yer ayrılmışdır. Həmçinin elmin digər sahələri (tarix, dil, incəsənət, şərqşünaslıq, maarif, mədəniyyət və s. yazılar da vəsaitdə özünə yer tapmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan – 80: Bibliografik göstərici/ Tərt: ed.: Ə.Əfəndiyev; Elmi red.: B.Nəbiyev B.: Çinar-çap nəşriyyatı, 2004-544 s.*

2. *«Azərbaycan» jurnalının bibliografik göstəricisi/ Tərt. Ed.: R.Tağıyev; B.: Elm, 1973-600 s.*

Лейла Мадатова
Магистрант

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ УКАЗАТЕЛЬ «АЗЕРБАЙДЖАН-80» ВАЖНАЯ ПОСОБИЯ В БИБ- ЛИОГРАФИЧЕСКОМ ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЕСПЕ- ЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье объясняется структура библиографического указателя «Азербайджан-80» и показывается его библиографический анализ.

Ramiz HƏMİDOV
Baş müəllim

CİLDLƏRİN ÇAP XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ÜZLƏMƏ- CİLDLƏMƏ PROSESLƏRİ

Çap olunmuş vərəqləri kitaba (jurnala) çevirmək üçün onları əlavə işlər gözləyir. Bu işlər bir sıra əməliyyatları özündə birləşdirir və üzləmə – cildləmə proseslərini başa çatdıraraq nəşri son formaya salırlar, onu ticarət təşkilatlarına təhvil verirlər.

Üzləmə – cildləmə işlərinin növündən və keyfiyyətindən nəşrin möhkəmliyi, onun bütün xarici görünüşü çox asılıdır.

Nəşrin gələcəkdə kağız üzlükdə, yoxsa cildə buraxılacağından asılı olaraq üzləmə-cildləmə prosesləri müxtəlif istiqamətlərdə aparılır. Nəşr gələcəkdə kağız üzlükdə buraxılacaqsa, bu proses üzləmə adlanır. Bu prosesə çap olunmuş vərəqlərin gələcəkdə rahat istifadə üçün kəsilməsi, vərəqlərin bükülməsi, kitab blokunun komplektləşdirilməsi (blok-gələcək kitabın tərkibinə daxil olan bütün dəftərlərin tam dəsti), blokun bənd edilməsi, üzlüyün bloka yapışdırılması, kitabın üç tərəfdən kəsilməsi daxildir (1. S. -4).

Üzləmə əməliyyatına daxil olan işlər kiçik dəyişikliklərlə cildləmə proseslərində tətbiq edilir. Bu zaman cildləmə işləri də əlavə olunur. Bura bir sıra çətin proseslər – kitab blokunun daha mürəkkəb şəkildə işlənməsi, cildin hazırlanması, kitab blokunun cildə yerləşdirilməsi, son tamamlama işləri və s. daxildir.

Üzləmə prosesləri - Vərəqlərin kəsilməsi və bükülməsi

Çap olunmuş hər bir vərəq bir və ya bir neçə dəfə bükülərək dəftər halına salınır və bütün səhifələr biri o birindən sonra ardıcılıqla düzülür. Bu əməliyyata bükülmə deyilir. Adətən birinci bükümdə vərəqlər köndələninə-eninə qoyulur, hər sonrakı çat əvvəlkinə perpendikulyar olur. Belə bükülmə perpendikulyar bükülmə adlanır.

Paralel, köndələnləşdirilmiş bükülmələr də tətbiq olunur. Qatların sayından asılı olaraq bir-iki, üç-dörd qatlı bükülmələr olur. Qatların sayı çox olanda büküm səliqəli alınır. Buna görə də adətən, üç qatlı bükümlərdən istifadə olunur. Lakin dörd qatlı bükümlər daha az vaxt aparır və iqtisadi cəhətdən səmərəli olur.

Bir qatlı dəftər 4 səhifə, iki qatlı dəftər 8, üç qatlı 16, dörd qatlı 32 səhifə olur. Kitab kağız vərəqinin 16/1, 32/1 hissəsində nəşr olunur. Birinci halda kağız vərəqinin bir tərəfində 16 vərəq yerləşir, iki tərəfli çap olunduğu üçün 32 səhifə olur.

Üç qatlı büküm üçün belə vərəq əvvəlcədən yarıya bölünür – hər yarım hissədə 16 səhifə çap olunur (8 səhifə üst hissədə, 8 səhifə alt hissədə). 4 qatlı büküm üçün kağız vərəqi hissədə çap olunmaq üçün kəsilir. Formatda kağız vərəqində 64 səhifə olur. Üç qatlı büküm üçün belə vərəq 4 hissəyə bölünməlidir, 4 qatlı büküm üçün 2 hissəyə bölünür. Beləliklə kağızın formatından və bükümün 4 üsulundan asılı olaraq çox hallarda birinci üzləmə əməliyyatı bükülmə deyil, çap olunmuş vərəqlərin kəsilməsi adlanır (2. S. -16).

Bükülmə müasir maşınlar vasitəsilə həyata keçirilir. Müasir maşınlar saatda 4-6 min ədəd dəftər bükürlər. Bükülmə çox nadir hallarda – çox mürəkkəb işlər də əl ilə aparılır.

Cələcək kitabın daha möhkəm olması üçün dəftər bükümləri bağlamaları yuxarıdan və aşağıdan xüsusi dəzgahlarda sıxılır, bağlanır və sonrakı əməliyyatla saxlanılır.

Bir çox nəşrlərdə əsas mənlərdən kənar illüstrasiyalar olur. Belə halda onlar yapışdırma və tikmə vasitəsilə dəftər bükümlərinə əlavə olunur.

Blokun komplektləşdirilməsi

Bükülmüş vərəqlərdən kitabın bloku komplektləşdirilir. Belə komplektləşdirmənin iki üsulu vardır.

Birinci üsul zamanı bir büküm vərəq o birisinin içərisinə, o biri büküm ikincinin, 4-cü büküm üçüncünün içərisinə və i. a. Yerləşdirilir və qalın dəftər alınır. Belə halda kənardakı büküm 1-8, 41-48-ci səhifələri (48 səhifəlik kitabda, üç qatlı bükümdə) əhatə edər. Ortadakı büküm 9-16, 33-40-cı səhifələri, daxili büküm isə 17-32-ci səhifələri əhatə edər. Bu üsul kiçik həcmli kitablarda istifadə olunur.

Daha qalın kitabların bloku dəftərin üst-üstə qoyulması üsulu ilə yığılır. Məsələn, səhifə 1-16-dan sonra ikinci dəftər səhifə 17-32 və i. qoyulur (3, s.-74).

Blokun komplektləşdirilməsində əsas tələb ondan ibarətdir ki, blokda buraxılmış, təkrar olunmuş, yeri səhv düşmüş dəftər olmamalıdır.

Bu əməliyyat konveyer üsulu ilə işləyən ən müasir maşınlar vasitəsilə həyata keçirilir.

Blokların tikilməsi

Komplektləşdirilmiş bloklar bir-biri ilə tikilməli, bərkidilməlidir. Belə bərkidilmə iki üsulla həyata keçirilir:

1. Tikilməklə.
2. Yapışdırmaqla.

Birinci halda dəftərlər bir-biri ilə iynə vasitəsilə tikilir. İkinci halda yapışqan vasitəsilə yapışdırılır.

Tikilmə üsulu daha çox yayılıb. Tikilmə üsulu 4 cür həyata keçirilir. Birincidə kitab üzlüyünün üstündən bloka tikilir. İkincidə blokun vərəqləri bir-birinə tikilir. Belə üsul 64-160 səhifəlik kitablarda tətbiq edilir.

Üçüncü üsulda blokun vərəqləri bir-birinə tikilir, sonra bloka bərkidilir.

Dördüncüdə blokun dəftərinə bint tikilir. Bint gödək olur və blokun yuxarı və aşağı tərəfindən açıq yer qalır. Həmin açıq yerlərə cild yapışdırılır. Müasir maşınlar saatda altı min dəftər tikir (4. S. -354).

Blokun üzlüyə yerləşdirilməsi

Tikilmiş və ya yapışdırılmış blokda kötüyünə yapışqan sürtülür ki, ayrı-ayrı dəftər bir-birini yaxşı tutsunlar. Bu əməliyyat blokun üzlüyə qoyulması adlanır (mətbəə dili ilə – blokun örtülməsi).

Bu əməliyyat iki üsulla həyata keçirilir:

1. Adi üsul.
2. Buraxılış üsulu (vrospusk).

Adi üsulla blok və üzlük kötüyə yapışdırılır. Buraxılış üsulunda isə üzlük kitabın kötüyünə yapışdırmaqla bərabər, həm də birinci və axırıncı səhifənin bir hissəsinə yapışdırılır. Bu üsul zamanı kitab daha möhkəm olur. Blokun üzlüyə

yerləşdirilməsi müasir maşınlar vasitəsilə həyata keçirilir. Belə maşınlar saatda 1800 kitaba üz çəkir.

Kitabın kəsilməsi

Üzləmə prosesində ən axırncı əməliyyat kitabın üç tərəfdən kəsilməsidir. Bu əməliyyat üçbıçaqlı kəsici maşının stolunda yerləşdirilir və axıcı dəzgahla möhkəm sıxılır və bağlamaların kənarları açıq qalır. Sonra iki bıçaq blokun yuxarı və aşağı hissəsini, bir bıçaq isə orta hissəsini kəsir.

Bloklar standart ölçülərdə dəqiq kəsilir.

Bəzən qalın üzlüklər kantlı olur və onlar blokdan kənara çıxır. Belə halda bloklar əvvəlcədən kəsilir, sonra üz çəkilir.

Cildləmə prosesləri

Əgər nəşr cildə buraxılırsa, blokun hazırlanması işi nisbətən çətinləşir. Dəftərlərin bükülməsindən-qatlanmasından sonra birinci və axırncı dəftərə forzas bərkidilir. İki növ forzas vardır: Yapışdırılmış forzas, tikilmiş forzas. Forzas möhkəm, həm də çoxlu kleylənmiş kağızdan olur. Blok qalın və ağır olduqca forzas kağızı da daha bərk olmalıdır (3. S. - 22).

Sonra kötüyün yapışdırılması və preslənməsi əməliyyatı aparılır. Yapışqan quruduqdan sonra blok üç tərəfdən kəsilir.

Cildli kitabın tərtibatından asılı olaraq kitabın kötüyü dairəvi və düz ola bilər. Birinci halda kitabın blokunun kötüyü xüsusi dəzgahlarda dairəviləşdirilir. Dairəvi kötüklər elastikdir, belə kitablar daha rahat açılır.

Sonra blokun kötüyünün yuxarı və aşağı hissəsinə kaptal yapışdırılır. Kaptal kitabı bəzəyir və dəftərlərin daha möhkəm bərkidilməsinə xidmət edir.

Sonra cildlərin hazırlanması əməliyyatı başlayır.

Karton cild hazırlanarkən karton müəyyən ölçülərdə kəsilir (kitabın kötüyünün eni əsas götürülür).

Parça cild (6 və 7 №-li cild) və kağız cild (4 №-li cild) hazırlanarkən müəyyən ölçülərdə kəsilmiş parça və kağızların arxa hissəsi kleylənir və onlara karton üzlüklər yapışdırılır.

Cild üzlüklərin hazırlanması çoxsaylı müxtəlif əməliyyatlardan ibarətdir.

Müasir maşınlar saatda iki min cild hazırlaya bilir. Bura plastmass cildlər də daxildir.

Cildlərin üzərində yazılar naxışbasma (tismeniqa) üsulu ilə həyata keçirilir.

Naxışbasmanın növləri aşağıdakılardır.

- dərinləşdirilmiş rəngsiz;
- dərinləşdirilmiş rəngli;
- qabarıq;

Kitabın bloku və cildi hazırlanmasından sonra blokun cild örtüyünə qoyulması əməliyyatı baş verir.

Bu zaman kötüyün qıraqları, forzasın çöl tərəfləri kleylənir və cild örtüyünün kənarlarına yapışdırılır. Bu zaman üstündəki cunanın kənarları, forzas, cild örtük və blok bir-biri ilə möhkəm kleylənir. Müasir maşınlar saatda 1800 kitabın cild örtüyünü çəkir. Sonra kitablar presslənir-sıxılır ki, lazımı formanı alsınlar. Daha sonra kitablar qurudulur.

ƏDƏBİYYAT

1. Allahverdiyev B.V. «Kitabşünaslıq», B.: ADU, 1974. – 149 s.

2. Azərbaycanca nəşriyyat işi. B.: Yeni nəsil, 2000. – 194 s.

3. Добкин С.Ф. Основы издательского дело и книгопечатания. М.: Книга, 1983. – 196 с.

4. Маркус А. Организация и экономика издательского дела. М.: Книга, 1999. – С. 354.

Рамиз Гамидов

**ОСОБЕННОСТИ ПЕЧАТАНИЕ ПЕРЕПЛЕТ КНИГ И
ОБЛИСОВОЧНО – ПЕРЕПЛЕТНОГО ПРОСЕСИ**

РЕЗЮМЕ

В статье описаны особенности печатанные переплеты книг и переплетные процессы.

